

**Касым Тыныстанов атындагы Ысыккөл мамлекеттик
университети**

Экономика жана туризм факультети

«Бухгалтердик эсеп жана аудит» кафедрасы

Омуркулова Ф.В., Колбаева М.М.

**Кыргыз Республикасында
аудиттин калыптанышы жана өнүгүшү**

Каракол 2012

УДК 657
ББК 65.052
О - 57

Мунун Окуу-методикалык
рикмеси (29.05.2012-ж. № 7
токтому), Окумуштуулар
кеңеши (11.06.2012 ж. №11
токтому) тарабынан басмага
сунуш кылынды

Рецензент: М.Рыскулбекова атындагы КЭУ нин,
«Бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит» кафедрасынын башчысы,
э.и.к. Ногойбаева Э.К.

Омуркулова Ф.В., Колбаева М.М.

О - 57 Кыргыз Республикасында аудиттин
калыптанышы жана өнүгүшү /ЫМУ, -Каракол, 2012 – 80 б.

ISBN 978-9967-441-95-8

Бул методикалык колдонmodo, аудитордук ишмердүүлүктүн негиздери ачылып көрсөтүлгөн, о.э. эл аралык жана фирма ичиндеги аудиттин стандарттарынын мүнөздөмөсүнө чоң көңүл бурулган. Аудитордук текшерүүлөрдүн методологиялык аспектилеринин экономикалык субъектилерде колдонулушу, аудитордук тобокелдүүлүктүн бааланышы жана ички көзөмөл системасынын өнүгүшү каралган. Аудитордук ишмердүүлүктүн нормативдик башкарылышы, текшерүүдөгү кетирген каталар жана алардын алдын алышы, кенен чагылдырылган.

Методикалык колдонмо, бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит, финансы адистиктеринде күндүзгү жана сырттан окуган студенттерге сунушталат.

О 00605010205-12
ISBN 978-9967-441-95-8

УДК 657
ББК 65.052
© Омуркулова Ф.В., Колбаева
М.М.
© ИГУ им К.Тыныстанова

Аудиттин мааниси, түрү, жана максаттары

Аудит (аудитордук ишмердүүлүк) – ишканалардын жана жеке ишкерлердин бухгалтердик эсеп-кысабын жана финансылык отчеттуулуктарын көз карандысыз текшерүүчү ишкер ишмердүүлүгү.

Мындан улам, аудит – бул, көз карандысыз текшерүү жана ишканалардын финансылык отчеттуулугу жөнүндөгү оюн ачык айтуу эсептелет. Аудиттин башкы максаты, субъектинин финансылык отчеттуулугунун тууралыгын аныктоо, о.э. клиенттин мыйзамдуулукту, салык мыйзамдарын жана чарбалык укуктарын аткаруусун көзөмөлдөө.

Аудитордун кызматына муктаждык, ишканаларды башкаруучу (менеджер, администрация) жана анын ишмердүүлүгүнө каражаттарды салган (менчик ээлери, акционерлер, инвесторлор), о.э. ишканалардын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары жөнүндөгү маалыматтарды колдонуучу, мамлекет сыяктуу тараптардын, өзгөчө кызыкчылыктарынын негизинде пайда болгон.

Аудитордук текшерүү, ал сөзсүз түрдө өткөрүлүүчү текшерүү болбогон учурда дагы анын мааниси өтө чоң, себеби, тастыкталган маалыматтар капитал базарынын функционалдуулугунун эффективдүүлүгүн жогорулатып, экономикалык маселелерди божомолдоп чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Базар шарттарында, ишканалар, кредиттик мекемелер ж.б. чарбалык субъектилер, мүлктөрүн, акча каражаттарын пайдаланууда жана коммерциялык, инвестициялык операцияларды жүргүзүүдө келишимдик мамилеге өтүшөт. Мындай мамилелердин тастыкталышы, финансылык маалыматтарды алып жана колдонуучулардын бардык катышуучуларынын мүмкүнчүлүктөрү аркылуу бекемделип, ал эми маалыматтын тууралыгы, көз карандысыз аудитор аркылуу аныкталышы керек.

Менчик ээлери, барыдан мурда коллективдик менчик ээлери -

булар, акционерлер, пайүиктер, о.э. кредиторлор, көп сандаган жана көпчүлүк учурда оор келген, ишкананын бардык операциялары, отчеттордо мыйзамдуу жана туура чагылдырылгандыгын өз алдынча түшүнө алышпайт, себеби алар, эсеп жазууларына түз доступтары жана тиешелүү тажрыйбалары жок, ошондуктан аудиторлордун кызматтарына муктаж болушат. Ишкананын ишмердүүлүгү жөнүндөгү маалыматтардын көз карандысыз тарап менен такталышы, мамлекеттин, экономика жана салык салуу чөйрөсүнө тиешелүү болгон маселелерди чечүүдө керек болот. Ошондой эле аудитордук текшерүүлөр, мамлекеттик органдарга, судьяларга, прокурор жана тергөөчүлөргө, финансылык отчеттуулуктун туура тактыгын аныкташ үчүн керек.

Аудиттин тарыхый жолу – илим катары, оор жана таштак. Коомдук, өндүрүштүк кубулуштарга, коомдун социалдык-экономикалык орношуна, көптөгөн фактыларга, байкоолорго тиешелүү болгон аудитордук процесс, о.э. өндүрүштүн өзү жана элдин бакубат жашоосу экономикалык өнүгүүнүн кандайдыр бир күчтүү жашыруун, терең мыйзамдарына баш ийгендей. Бул мыйзамдарды алып чыгып, кубулуштарды сүрөттөш үчүн, жөнөкөй байкоо жетишсиз. Ал үчүн, жүрүп жаткан процесстердин терең маңызына кирүү жана алардын кыймыл күчтөрүн көрсөтүү үчүн, атайын илим керек, бул аудит илими. Аудиттин тарыхый өнүгүү жана орношуусу байыркы жана орто кылымдарга тиешелүү.

Көпчүлүккө белгилүү болгондой, бухгалтердик эсепти жүргүзүү профессионалдык билимди талап кылат. Ишканаларда, бухгалтердик эсеп-кысапты жүргүзүүдө ар дайым эле, чарбалык-финансылык процесстерди, объективдүү так жана рационалдуу чагылдыра беришпейт. Мындай көрүнүш, өзгөчө айырмаланган жана өз алдынча курамдан турган, көзөмөл органдарын уюшууга себеп болот. Бул органдар, бухгалтердик эсеп-кысапты туура жүргүзүүнү, балансты туура түзүүнү жана финансылык жыйынтык тууралуу отчетту так түзүп, эң негизгиси бул жыйынтыктарды (пайда жана факторлордун өлчөмдөрү, аларды пайда кылуучу, жогорулатуучу жана төмөндөтүүчү факторлор) терең анализдөөсүнө, көзөмөл жүргүзүшөт. Мындай көзөмөл функцияларын атайын аудитордук кызматтар аткарышат.

Базар экономикасына өтүү, илимий билимдин жана практикалык ишмердүүлүктүн, мурда биз кездешпеген, жаңы

тармагынын пайда болушуна шарт түздү. Бул –Аудит. Азыркы учурдагы атайын адабияттарда аудит түшүнүгү-чарбалык ишмердүүлүктү текшерүү, ревизия кылуу жана анализдөө деп аныкталат. Кээ бир, чет өлкөлүк тажрыйбалар киргизилген агымдарда, аудит- комплекстүү-экономикалык анализ деп түшүндүрүлгөн.

Аудит – чарбалык субъектинин бухгалтердик жана финансылык отчеттулуктарынын келишимдик башталыштагы көз карандысыз экспертизасы жана анализи, о.э. ички көзөмөлдүн абалын текшерүү жана бухгалтердик эсеп-кысапты жүргүзүүнүн учурдагы мыйзамдуулукка туура келишин көзөмөлдөп, контракттык негизде кеңеш берүү жана башка кызматтарды көрсөтүү б.э.

Ишкердиктин концепциясынын жоктугу, бухгалтердик эсеп-кысаптын начар уюштурулушу жана аны туура эмес жүргүзүү, зыян келтирүүлөргө же мүлктү уурдоого, жумушту бузууга, банкроттукка жана ишкананын ишмердүүлүгүнүн токтошуна алып келүү көрүнүштөрү, чарбалык субъектилердин жумуштарын көзөмөлгө алуунун жаны формасынын пайда болуусун талап кылган. Бул көз карандысыз аудитордук фирмалар.

Ишкананын жумушу жана кирешелери тууралуу тастыкталган маалымат, ишкананын жетекчисине, банктарга гана керек болбостон, ал салык инструменттери аркылуу түзүлүп жаткан мамлекеттик бюджетти көзөмөлдөгөн өкмөткө да өтө маанилүү.

Материалдык, финансылык жана эмгек ресурстарынын чыгымдалышынын көзөмөлдөө системасы Кыргыз Республикасында бир нече жылдар бою орноп келген. Ал катуу тартиптеги жана узковедомственный__максаттарга жетүүгө багытталган.

Мындай көзөмөлдүн алсыздыгы, экономикалык анализдин учурдагы абалынын себептерин эске албай, зыян келтирүүлөр жана чарбаны начар жүргүзүү учурларын алып чыгарууга көп көңүл буруусунда болгон.

Базар экономикасына өтүү шартында, көз карандысыз экспертизаны жана ишкананын бухгалтердик отчеттуулугунун анализин жүргүзүү, салык, бухгалтердик суроолор, о.э. ишкананын ишмердүүлүгүнүн нормативдик документтер жана мыйзамдуулук актыларынын негизинде жүрүшү боюнча профессионалдык кеңештерди берүүсү. Баалуу кагаздар базарын

уюштурууга, иш алып баруу этикасын жана коммерциялык байланыштарды иштеп чыгууга, товарларды өндүрүүгө жана кызмат көрсөтүүгө, соодагерлер жана сатып алуучулар, татаал базар инфраструктурасы менен камсыз болушу керек, ал эми анын өнүгүүсү теоретикалык негизди жана реалдуу практикалык иш аракеттерди талап кылат.

Кыргыз Республикасынын базар экономикасына отүү шарттарындагы аудитордук көзөмөлдөөнүн жаңылыгы болуп, анын коомдук талаптын практика жүзүндө камсыз кылып бериши, б.а. пайда табуу үчүн цивилизацияга кызыктар болуп жана эффективдүү иштеп, чарбалык субьектилердин ишмердүүлүктөрү жана мүнөзү жөнүндөгү финансылык маалыматтарды тастыктап бериши.

Көз карандысыз аудитордук көзөмөл – экономикалык субьектилерди текшерүүнүн эсебинен, коммерциялык негизде ишке ашырылуучу ишкердик ишмердүүлүк.

Аудит, көзөмөлдүн жаңы уюшулган формасы жана жаңы кубулуш катары, о.э. калыптануу жолдорунун илимий негиздөөсү жана Кыргыз Республикасында анын өнүгүүсүнүн жыйынтыктары дагы окуп изилдөөнү талап кылат. Бул учурда, чет өлкөдө аудиттин жалпылоо опыттарынын уюштурулушу, мамлекеттин экономикасынын эффективдүүлүгүндөгү аудиттин ролу, аудитордук текшерүүлөрдү уюштуруу механизмдери жана ыкмаларынын өнүктүрүү сыяктуу проблемаларга көңүл бурулуп изилденет. Жогорудагынын бардыгы, Кыргыз Республикасынын экономикасынын өнүгүүсүндөгү аудиттин ролу жана проблемасы, булардын теоретикалык жана практикалык мааниси азырынча окуп изилдөө процессин түшүндүрөт.

Бухгалтердик эсеп-кысапка реформа жүргүзүүдө аудиттердин ролун кайра баалоо оордукту жаратат. Биринчиден, аудиторлор, болгон укуктук нормативдик базаны өнүктүрүүдө катышышат, бул туруктуу процесс. Экинчиден, бухгалтерлер жана аудиторлордун профессионалдык өз алдынча башкаруусун уюштуруу иштерин, кайра даярдоо адистери жүргүзөт. Аудиторлордун жана бухгалтерлердин уюмдарынын алдынкы адистери (АБУ), бухгалтерлер жана аудиторлор Палаталары, эл аралык өнүгүү боюнча Америкалык агентствосунун колдоосу менен (USAID) жана Прагма корпорациялары окуу курстарын өтүшүп, азыркы учурда ФОЭС на өтүү боюнча кайра даярдоо курстарын өткөзүшүүдө.

Үчүнчүдөн, алар, конверсия боюнча кызматтарын көрсөтүп, бухгалтердик эсеп-кысап системасын реформалоо иштерин алып барууда. Аудиторлор, ишканаларга жардам көрсөтүүдө, конверсияга тиешелүү суролордо маанилуу ролду ойношот. Ошондуктан мунун бардыгы – аудиторлордун реформага кошкон реалдуу салымы б.э.

Кыргыз Республикасында аудиттин официалдуу пайда болгон датасы болуп 1993 жылдын январь айы эсептелет, бул датада өкмөттүн токтому аркылуу анын жобосу бекитилип, аудиттин аныктамалары, уюштуруу формасы жана аны алып жүрүүчүлөр берилген. Негизи, республикада өзүнчө аудитордук фирмалар 1990 жылдан баштап иштей башташкан, мисалы, «Аудит ЛТД» сыяктуу.

Кыргыз Республикасында аудитордук кызматтар базары өзүнүн өнүгүүсүнүн алгачкы кадамдарын шилтеп турган учуру, ал эми динамикалык өсүү үчүн, Мамлекеттик комиссиясынын эң бир маанилүү функциясы болгон нормативдик укуктук базаны түзүү зарыл. Бул иштин жетишкен жактары да бар: барыдан мурда, чет өлкөлүк аудитордук фирмалардын өзгөчөлөнүп турушуна чек кою (дискриминируюшие) киргизилген, «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» Мыйзамдын кабыл алынышы. Эл аралык аудитордук консалтингдик компаниялар, Кыргызстанда бардык мыйзамдуулуктун талаптарын негизинде, биздин аудитордук фирмалар менен бирдей шарттарда өздөрүнүн ишмердүүлүктөрүн жүргүзө алышат. Азыркы учурда Кыргызстанда 40 ашык аудитордук фирмалар бар, аладың 20 ашыгы чоң компаниялар, мындан улам, биздин өлкөдө аудитордук кызмат базары тиешелүү деңгээлде өнүгүп жатат десек жаңылышпайбыз.

Кандай гана тармак болбосун ал жаңы өнүгүп өсүп келе жатканында сөзсүз көбүрөөк көңүл бурууну талап кылат, өзгөчө мыйзамдуулук базасы, бул аудитке тиешелүү. Ал эми аудиттин жогорку сапаттуу болушун камсыз кылыш үчүн, ал ар бир этапта, алдын ала, учурдагы жана кийинки көзөмөлдөрдө талапка жараша аткарылышы керек.

Алдын ала көзөмөлдөө, аудиторлордун жана аудитордук фирмалардын, аттестациялоо жана лицензия алуу стадияларында аткарылат. Учурдагы көзөмөл – өзүнчө аудитордук текшерүүлөрдүн жана аудиттин сапатын жалпы көзөмөлдөөчү, көзөмөл б.э. өзүнчө аудитордук текшерүүлөрдү көзөмөлдөө,

аудиторлордун көз карандысыздыгын, профессионалдуулугун жана компетентүүлүгүн камсыз кылат. Аудиттин сапатынын жалпы көзөмөлү, аудитордун жеке сапаттарынын деңгээлин камсыз кылат (чынчылдык, объективдүүлүк, көз карандысыз, конфиденциалдуулук жана профессионалдуулук).

Аудиторлордун жумуштарынын сапаттарына болгон кийинки көзөмөлдү, мыймадуулукка жараша, аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзүүгө лицензия берген, мамлекеттик орган аткарат. Аудитордук текшерүүлөрдүн жыйынтыктарынын адекваттуулугуна болгон гарантиянын атайын деңгээли, аудиттин сапатына жана ишенимдүүлүгүнө бирдей базалык талаптарды түзгөн, аудитордук стандарттарды аткаруу аркылуу жетилет. Аудитордук стандарттардын негизги максаты – аудиторлорду жана алардын кызматтарын колдонуучуларды, аудиттин негизги принциптери, максаты, укук жана милдеттемелери, ыкмалары жана аудитордук оюн көз карандысыз туюнтууну камсыз кылууда. Стандарттар о.э. аудитти жүргүзүүнүн сапатын баалап жана аудиторлордун туура эмес оюн айтууда жоопкерчиликтеринин ченемин аныктоо үчүн кызмат кылышат.

Аудиттин орноп өнүгүүсүндө, мамлекеттин ролу чоң болушу керек. Себеби, азыркы учурда аудитордук коомчулук, өкмөттүн, аудитордук базарда, профессионалдардын аудиттин сапатына жана профессионалдык этикасына болгон мамилесин карап чыгуусуна зарыл. Аудиттин сапатына болгон эффективдүү көзөмөл, профессионалдык өз алдынча башкаруунун ийкемдүү системасы жана профессионалдык этиканы катуу тартипте аткаруу менен, тыгыз өз ара байланышта мамлекет тарабынан гана болушуна талаш жок*.

Кээ бир өлкөлөрдө аудитордук ишмердүүлүктү, аудиторлордун профессионалдык уюмдары башкарат, башкаларда мамлекет. Биздин өлкөдө, Кыргыз Республикасынын мыйзамдуулугу бекиткен, аудитордук ишмердүүлүк мамлекет аркылуу башкарылат.

Бардык базар экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө, мамлекет аудитордук ишмердүүлүктү башкарууну жүргүзөт, мамлекеттин экономикасына негиздүү финансылык оорчулук алып келүүчү маанилүү болгон ишканаларды бөлүп алып, аларга аудиттин сөзсүз түрдө өтүшүн аныктайт.

Базар экономикасынын шарттарында жана Кыргыз

Республикасынын өнүгүүсүнүн өтүү этабында, аудитордук текшерүүлөр өзгөчө керек. Аудитор, бухгалтердик эсеп-кысапта жана салык салууда каталарды, ишкананы башкаруу системасындагы жана уюштуруу курамындагы кемчиликтерди алып чыкпастан, ушуларга тиешелүү болгон суроолорго квалификациялуу кеңештерди бере алышат.

Көз карандысыз аудитордук ишмердүүлүк, экономикалык субъектинин жалпы жумушун жакшыртпастан, анын менчик ээлеринин кызыкчылыктарын жактап, о.э. мамлекеттин мыйзам жана нормативдик актыларын колдонуусун көзөмөлдөп, анын кызыкчылыгын коргойт.

Кыргыз Республикасында аудиттин орношу жана анын ишкер ишмердүүлүктүн катары ишкер жолдору

Биздин республикада аудитордук ишмердүүлүктүн өнүгүү мезгили бир топ кыска. Он беш жыл мурун «аудит» сөзү жөнүндө эч нерсе белгилүү эмес эле, жана мындай адистик да жок болчу. Советтер Союзу учурунда, аудитордук тармак сыяктуу жаңы ишкер ишмердүүлүгүнүн пайда болуу жана өнүгүүсүнүн фундаментинин бир бөлүгү болуп, көзөмөлдүк жана ревизиондук кызматтар болушкан.

Кыргыз Республикасындагы мурдагы көзөмөл кызматынын өнүгүүсүн изилдөө, анын орношу төрт этапта негизделгендигин көрсөттү: ревизиялык – 1960 жылга чейин, оптимизациондук – 1960-1975 жылдары, функционалдык – 1975 жылдан баштап жана базардык – 1990 жылдан баштап.

Баштапкы мезгили, мыйзамдуулук негизди аткарып, ишкананын жылдык балансы жана жумушу жөнүндөгү отчетту текшерүү менен мүнөздөлгөн.

Оптимизациялык этап, Кыргыз Республикасындагы ведомстук-тармактык специализация жана илимий –техникалык прогресстин о.э. өндүрүштүк күчтүн активдүү өнүгүүсү менен байланыштуу болгон. Бул мезгил үчүн мүнөздүү кубулуш болуп, экономика-математикалык ыкмалардын жана ишмердүүлүктүн бардык чөйрөсүндөгү, көзөмөл кызматын кошуп, эсептөө техникаларынын кеңири киргизилиши эсептелет.

Республикадагы көзөмөлдүн өнүгүүсүнүн функционалдуу

этабы, чарбалык процесстердин убактылуу оорлошу менен байланыштуу.

Төртүнчү – базар этабы, мамлекеттин интеграциясы дүйнөлүк экономика менен болгон байланышы, ар кандай формадагы менчиктердин өнүгүүсү жана базар шарттарында чарбалык субъектилердин, техникалык жана башкаруунун стратегиялык маселелеринин татаалдашы. Бул этапта айыл чарбалык маселелерди чечүүдө көзөмөлдүн ролу жогорулап, көз карандысыз көзөмөлгө – аудитке, талап пайда болот.

Пландаштырылып, борборлоштурулган башкаруу экономикасында, көз карандысыз финансылык көзөмөлгө талап болгон эмес. Аны, толук бойдон ведомстук жана вневедомстук көзөмөлдөр системасы алмаштырып турган, алар, ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүндөгү ката кетирүү принциптерине жана зыян келтирүүлөргө катуу көңүл бурушуп о.э. эсеп-кысапта жана отчеттуулукта каталарды алып чыгышып, күнөөлүүлөрдү жоопко тартышкан.

Ишкер ишмердүүлүгүнүн, биргелешкен ишканалардын, ачык жана жабык акционердик коомдордун, коммерциялык банктардын ж.б. чарбалык субъектилердин пайда болушу менен, тастыкталган маалыматка болгон талаптын өөрчүшү сезилүүдө.

Азыркы шарттарда, чарбалык субъектилердин башкы максаты болуп, базар чарбасынын элементтеринин түзүлүшү жана өнүгүүсү, өздүк менчикти реформалоо, өндүрүштө жана ишкердикте товардык – акчалай мамилени онүктүрүү эсептелет. Ишкер – чечкиндүү, башкарууну, уюштурууну билген жана чыгармачыл жагынан жөндөмдүү, о.э. татаал базар чөйрөсүндө экономикалык жакшы ориентир ала алган, мамлекеттин финансылык, салыктык, тышкы экономикалык органдары менен таза так мамиле түзгөн инсан болушу керек.

Батыш адистери ишкердик – улуттун ачык түсү, алтын запасы, өлкөнүн адамдык ресурстарынын элдик материалда туюнтулган материалы жана эмгек потенциалы деп эсептешет. Ушундай көз караш, экономиканын субъектилеринин ортосундагы ишмердүүлүктү, о.э. бул ишмердүүлүккө катышкан жактарды өздөрүнүн кызыкчылыктарын, тобокелдүүлүккө болгон даярдыктарын ишке ашырууга, ишмердүүлүктөгү ой жүгүртүүдө эч кандай бир өнчөйлүү муңаюга карабай, жашоодогу ар тараптуу

чыгармачылдыкка умтулуу багытталган.

Базар экономикасынын өнүгүү шарттарында ишкердиктин уюштуруу формасы ар тараптуу болушу мүмкүн. Республиканын экономикасынын базар мамилесине өтүүсү, көп сандаган жаны формадагы ишканалардын, кооперативдердин, кичи ишканалардын, акционердик коомдордун, жоопкерчилиги чектелген шериктештиктер, тармак аралык концерндер, корпорациялар, ассоциациялар, бирикмелер, компаниялар, чет өлкөлүк инвесторлор катышкан ишканалар, биржалар, коммерциялык банктардын пайда болушуна алып келди. Ушуга байланыштуу ишкер ишмердүүлүгүнө, миндеген кыйын, чечкиндүү бизнесмендер жана жаңы муундун өндүрүшүндөгү, учурга ылайык опыттары, билими жана этияттыгы жок, чарбалык субъектилердин ишмердүүлүгүн башкаруучу КР мыйзам жана нормалары жөнүндө болжолдуу гана түшүнүнгү бар адамдар тартылышкан. Булардын ичинде бухгалтердик эсеп-кысап жана отчеттулук, жана аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү мыйзамдар да камтылган. Бир катар мыйзамдуулук актылардын чала иштелип чыгышы жана кабыл алынбагандыгы, өз ирээтинде мэнчик ээлерине ишкердүүлүк иштеринде ишеним гарантиясын берген эмес. Учурдагы кайра куруу этабында, бардык жаңы экономикалык курамдарга, алардын коммерциялык ишмердүүлүктөрү, мамлекет тарабынан каралган мыйзамдар, нормалар жана жоболордун негизинде түзүлүштөрүнө талап коюлган. Укуктук мамлекет болууга умтулуу бул, бар болгон мыйзамдарга сый мамиле жасап аларды сөзсүз аткаруу зарыл, себеби чарбалык субъектилердин ишмердүүлүктөрүн көзөмөлгө алуунун жаңы экономикалык формасынын уюштурулушунда динамикалык өзгөрүүлөр жүрүп турат. Бул көзөмөл, ишканалардагы эсеп-кысапты жана отчеттулукту жакшыртуу, анын коммерциялык ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында туруктуу экспертиза, баалоо, камкордукка алуу, кеңеш берүү, укуктук жардам жана башка аудитордук кызматтардын түрлөрү менен коштолушу керек. Бухгалтердик эсеп-кысаптын жоктугу же анын туура эмес жүргүзүлүшү, чарбалык субъектилердин мүлктөрүнө зыян келтирип жана уурдалышына, жумуштун кыйрашына, банкроттука жана ишмердүүлүктүн токтоп калышына алып келет.

Коммерциялык жана башка структуралардын ишмердүүлүктөрүн көзөмөлдөөнүн аудитордук формасы, дүйнөдөгү базар экономикасы өнүккөн мамлекеттердин бардыгында аткарылат. Анын ишмердүүлүгүнүн негизи болуп, чарбалык субъектилердин (акционердик коом, фирмалар) алардын менчик ээлери жана мамлекет жактан салык инспекциялары о.э. башка маалыматты колдонуучулардын ортосундагы өз ара кызыкчылыктарын колдоо эсептелет. Аудиторлор, көз карандысыз кызмат катары, эсеп-кысап жана отчеттуулукту камсыз кылууга, менчик ээлеринин жана мамлекеттин мүлкүн о.э. ага карата кызыкчылыктарын коргойт.

Ишкананын менчик ээлери, менеджерлер жана бухгалтерлер тапшырган финансылык маалыматтарга канагаттанышчу эмес. Көпчүлүк учурда ишкананын банкротко учурашы, администрация тарабынан, финансылык салымдарга болгон тобокелдүүлүктүн негизинин жогорулатышынан келип чыккан. Акционерлер жана инвесторлор аларды эч ким алдабай, администрация берген отчеттуулук, ишкананын финансылык абалын толук, так чагылдырып беришин каалашчу. Акционерлердин ою боюнча, финансылык маалыматтарды жана финансылык отчеттуулуктун тууралыгын такташ үчүн, ишеништүү адамдарды чакырыш керек болгон, булар аудиторлор жана алардын фирмалары эсептелген. Аудиторлорго болгон эң башкы талап алардын кынтыксыз чынчылдыгы жана көз карандысыздыгында.

Аудитти орнотуу Кыргыз Республикасындагыдай эле башка коңшу өлкөлөрдө «кайра куруу» жылдарына байланыштуу, анткени ушул жылдарда кооперативдер, жеке фирмалар жана биргелешкен ишканалар б.а. мамлекеттин менчиги болбогон, экономикалык субъектилер пайда боло баштаган. Кыргыз Республикасында биринчи көз карандысыз аудитордук фирма 1990 жылы, жоопкерчилиги чектелген коом формасында түзүлгөн – «Аудит ЛТД». Фирманын учредительдери болуп: ««Ифмико» Финансылык компаниясы» акционердик коому жана Гофлин Л.Г. - 20 жылдык стажы менен экономист катталышкан. Кыргыз Республикасында аудитордук ишмердүүлүктүн опытын жалпылоо жана таркатуудагы башкы маселени окуп билүү, аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзүүнү тандаган Леднева Нина Евгеньевна жана дагы бир топ адистерге 1991 жылы жүктөлгөн.

Ал мезгилде аудит жөнүндө эч ким билчү да жана билгиси да келген эмес.

Леднева Н.Е., Белиненко Алексей экөөлөп бир жылдын ичинде, аудиттин Совети боюнча Убактылуу Жоболорун иштеп чыгышып, проекти Минфинге көрсөтүштү, ал эми Минюстта бул документтерди каттодон өткөрүш үчүн, министр коллегия чогултту. Ошентип 1992 жылы, алар иштеп чыккан документтер бекитилгенден кийин гана, Леднева Н.Е. өзүнүн фирмасын каттодон өткөргөнгө мүмкүнчүлүк алган. Муну менен иш бүткөн эмес. Андан кийин Нина Евгеньевна өзүнүн күчү менен аудиторлорду аттестациялоо программасын иштеп чыгып аны ишке киргизүү жолунда, ошол программа боюнча өзү биринчилерден болуп экзамен тапшырган. Кандай болсо да, бир система пайда болуп калгандай болгон; бул система 400 суроодон туруп, ага, бухгалтердик эсеп, финансы, укук жана салык боюнча киргизилген, ал 1994 жылдан 2000 жылга чейин иштеген, муну менен анын сапаттуулугуна баа берсе болот.

Кандай гана кесип болбосун, ал профессионалсыз эч качан орнобойт, ушул сыяктуу эле Леднева Н.Е. аудитор болгон эмес – Советтер Союзунда мындай кесип жок болгондуктан, ал башка көп адистер сыяктуу эле бухгалтердик эсеп-кысапты, финансыны, деги эле экономиканы жалпысынан билчү. Аудит жөнүндө биринчи жолу угуп, ал кызыгып, ошондон баштап тривиалдык өз алдынча билим алуусун баштаган, анын үстүнө ал учурда альтернатива жок болчу, тиешелүү адабияттар өтө кымбат баада эле, керектүү маалыматтарды табуу үчүн болгон мүмкүнчүлүктөр жумшалган.

Ошентип акырындык менен, илимий негизде, өзгөчө технология менен аудитте өзүнчө бир методология түзүлүп келген. Алар өзүнүн фирмасын түзүшкөн, азыркыдай эле ошол учурда кадр проблемасы бар болчу, ал эми квалификациялуу аудитке тиешелүү болгон проблема өтө курч эле. Ал кездеги мыкты бухгалтерлер жаңы ишти алып кеткенге билимдери жетишсиз болуп, аудиттин технологиясынын принциптерин түшүнүшкөн эмес, ошондуктан аларды көп убакыт окутуп үйрөтүүгө туура келген. Азыркы учурда деле квалификациялуу аудиторлорду окутуп даярдоого жана бул тармактын келечегин өнүктүрүүгө өтө көп убакыт сарпталат.

Интеллектуалдык бизнестин көптөгөн секторлорунда, фондовый рыноктогудай эле, чоң ролду чет өлкөлүк кеңешчилер ойногон. Ал эми аудит тармагына тиешелүү болгон учурда, чет өлкөлүк кеңешчилер катышкан эмес, ушунусу менен аудиттин спецификасын жана аудитордук технологиясын эске алса болот. Дүйнө жүзүндө бул бизнес – эң кымбат бизнестердин бири болуп эсептелет.

Ар бир компаниянын репутациясын түзө турган, өзүнүн эксклюзивдик технологиясы, профессионалдык секреттери, клиентурасы жана рынок аркылуу таанылган байлыгы бар. Ошол себептен алар бул маалыматтар менен эч ким менен бөлүшкүсү келбейт: алардан тренингдерди, окутуу курстарын күтүүгө болбойт, мындай билимдерин алар таркатышпайт себеби бул интеллектуалдык капитал б.э. Интеллектуалдык капиталга мамлекет жана кээ бир ишкерлер тарабынан өтө аз көңүл бурулат, ал эми чындыгында билим жана шыктуулукта көптөгөн нерселер түзүлөрү белгилүү. Ошондуктан, ишмердүүлүктүн ушул жагын эч жактын жардамысыз, өз күчү менен өнүктүрүүгө аракет кылуу керек.

Аудит жөнүндөгү Мыйзамдын проектисин даярдоодо, негиздөөчүлөргө кеңеш берүү үчүн KPMG өкүлдөрү «большая пятерка» мүчөлөрүнүн бири келген, алар аудитордук ишмердүүлүктүн секреттерине тийишпестен, регулятивдик гана базага тиешелүү болгон жардамды эффективдүү көрсөтүп беришкен.

Мисалга алсак, чоң эл аралык уюмдар жана транснационалдык корпорациялар, теориялык жактан кыргыз аудитордук компанияларынын клиенттери боло алышмак. Бирок алардын жетекчилери жергиликтүү аудиторлорду билишпейт, аларга ишеним арта алышпайт, жогорку деңгээлдеги аудитордук кызматтарды көрсөтүп берээрине көздөрү жетпейт, себеби аудиттин азыркы учурдагы эл аралык деңгээлдеги технологиялары менен алар тааныш эмес, дешет. Сөзсүз түрдө бул, кээ бир компанияларга гана эмес, Кыргыз Республикасынын көпчүлүк компанияларына тийиштүү, кыргыз аудиторлорунун өздөрүнүн технологиясы болгону менен алар азырынча эл аралык стандарттарга жооп бербейт. Жөнөкөй мисал карасак: улуттук компаниялар көпчүлүк учурда эл аралык тендерлерден утулуп

калышат, жөнөкөй себептер боюнча – билдирмени (заявканы) берүү формасы, заказчиктин талабына жооп бербейт. Бул учурда изилдөөнүн өзү норманын бардык талабына жооп берет, бирок анын оформлениеси туура келбейт, ушунусу менен бардыгын бузуп кетет.

Жоктон жаңы нерсени бар кылуу бул абдан оор, ал эми аудит жөнүндөгү мыйзам, ал тууралуу коомдо түшүнүк жок кезде иштелип чыккан. Бул субъективдүү жагы, ал эми объективдүүлүгү, калган нормативдик базага тиешелүү б.а. мыйзамды чыгарууга инициатива ылдыйтадан, аудиторлор Палатасынан келген, ал эми официалдуу инициатор Өмүрбек Текебаев болгон. Алар мыйзамдын максималдык туура вариантын түзгөнгө аракет кылышып, мыйзамдын проектисинин эки эл аралык экспертизасын уюштурушкан. 1997 -1998 жылдардын деңгээлинде бул мыйзам КМШ эн бир прогрессивдүү мыйзамдардын бири болгон.

Бул мыйзамдын аркасы менен аудит боюнча Мамлекеттик комиссия түзүлүп, институционализация процессиндеги дагы бир звено пайда болгон. Мыйзам менен комиссиянын пайда болушу бул кесиптин коом жана мамлекет тарабынан кабыл алынып, орношунун акыркы оформлениеси болгон.

Аудиттин өнүгүшүндө, жетекчиликтин кемчиликтерине карабай, комиссия эң чоң салым кошкон. Мисалы, жакшы бутуна тура элек бизнестин түрүн лицензиялоо, ал эми лицензия өзү эле 200 доллар турчу. Лицензиянын бардык түрүнө, бир эле Леднева Н.Е. АКФ «Кыргызаудит» компаниясы үчүн жалпысынан, казнага 2000 доллар төлөгөн, ошол мезгилдеги аудитордук фирма үчүн бул абдан чоң сумма. Азыр, ситуация өзгөрүлгөн, Президенттин 26 указынын негизинде, КР өкмөтүндө, финансылык отчеттулуктун стандарттары жана аудит боюнча жаңы Мамлекеттик комиссия түзүлгөн.

Мурунку биринчи Мамкомиссия, аудитор кесибинин коомчулук тарабынан туура эмес кабыл алышына, бир топ жаңылыш кадамдарды жасашкан, алар индивидуалдарга шарттарды түзүп беришкен. Башкача айтканда, аудитор болуш үчүн, лицензия алуу эле жетиштүү деп эсептешкен. Аудиторлор – индивидуалдар коомдук уюмдарга киришкен эмес, алардын кызматтарынын сапатын текшерүү мүмкүн эмес болчу, жыйынтыгында клиенттер кыйынчылыкка учурашкан. Ал эми, нааразы болгон клиенттер, аудиторлор жөнүндө начар ойлорун

таратышкан, мындай көрүнүш автоматтык түрдө чынчыл, сабаттуу фирмалардын репутацияларына шек келтирген. Бул ситуация, аудитордун этикасы, аудитордук ишмердүүлүктө эң маанилүү элемент экендигин көрсөткөн.

Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн токтому менен 1993 жылы 26 январында, №33 «Кыргыз Республикасында аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү Убактылуу жобо» бекитилген. Жогорудагы токтомдун негизинде Кыргыз Республикасынын экономика жана финансы Министринин приказы менен 1993 жылы 13 сентябрда, №47 – п/3 «Кыргыз Республикасынын аудитордук ишмердүүлүгү боюнча Совети жөнүндөгү Жобо» бекитилген жана 1993 жылдын 13 сентябрында №48 – п/4 буйругу менен «Кыргыз Республикасынын аймагында аудитордук лицензиялоонун тартиби жөнүндөгү «Жобо» бекитилген.

1993 жылы ноябрь айында аудитордук ишмердүүлүк боюнча Советтин чечими боюнча, аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзүүгө укуктуу деп биринчи лицензияларды төмөндөгү юридикалык жактарга тапшырышкан: Аудитордук-кеңеш берүү фирмасына «Кыргызаудит», чектелген жоопкерчилиги бар Коомго «Аудит ЛТД», чектелген жоопкерчилиги бар аудитордук фирмага «Эсеп ЛТД» жана ошондой эле төмөндөгү келтирилген аудитордук фирмаларга:

- Метроном
- МФИ-Аудит
- Проф-Аудит
- Устат-Аудит
- Битекс-Аудит
- AZAN
- Национальная Аудиторская компания
- Промторг-Аудит
- Учет-Аудит-Бишкек
- Консалтинговая компания ACS
- Аудит ЛТД
- Международный центр консалтинга и аудита
- Социум-Консалт
- Марка-Аудит Бишкек
- Владимир Аудит ЛТД
- Аудит-Прайс
- Ош-Эсеп
- Аудитекс

- Альпари
- Инаудит
- Эврика-Аудит
- Эсеп ЛТД
- В.Якобс-Аудит
- Кыргызбанкаудит
- Кыргызаудит
- Аудит-Консалтинг

Азыркы учурда аудитордук ишмердүүлүк, Кыргыз республикасынын Жогорку Кенешинин Мыйзамдуулук Чогулушу тарабынан 2002 жылы 28 июнда кабыл алынган «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» Мыйзам аркылуу башкарылат.

Кыргыз Республикасындагы аудиттин Мыйзамдуулук базасы

Эл аралык практика көрсөткөндөй, цивилизациялык аудитти жүргүзүш үчүн, нормативдик документтердин эки принципалдык группасы талап кылынат.

1. Биринчи группага мамлекеттин мыйзамдуулук актылары кирет, барыдан мурда, тармактын өнүгүп өсүшүндө ар кандай аспектилер менен байланышта болгон «Аудит ишмердүүлүгү жөнүндөгү» Мыйзам киргизилет.

2. Документтердин экинчи группасын аудитордук стандарттар жана башка регуляторлор түзөт, б.а., текшерүүнү жүргүзүүдөгү, аудитордук күбөлөрдү жыйноодо жана корутундуну түзүүдөгү негиздөөчү принциптер жана ыкмалары.

1997 жылдын 18 сентябрында юстиция Министрлигинде «КР аудитордук ишмердүүлүк боюнча Совет жөнүндөгү» Жобо кабыл алынып, аудит боюнча советтин негизги функциялары, КР Минфин 1997 жылдын 7 июлундагы №236 /п буйругунда көрсөтүлгөн:

- физикалык жактарга болгон квалификациялык талаптарды жана аудитордук уюмдарга тиешелүү болгон атайын талаптарды иштеп чыгуу жана бекитүү.

- Кыргыз Республикасынын аймагындагы аудитордук ишмердүүлүктү лицензиялоо жөнүндөгү Жобону иштеп чыгуу.

- Өзүнүн компетенциясынын чегиндеги аудитордук ишмердүүлүктү башкаруучу, нормативдик документтерди, нормалар жана стандарттарды, иштеп чыгуу жана бекитүү.

- Аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзүүгө укук алуу аттестациянын тартибин иштеп чыгуу, банк аудити, баалуу кагаздар базарынын аудити, камсыздандыруу уюмдары, биржалар, инвестициялык фонддор жана жалпы аудит боюнча Аттестациондук комиссияны түзүү.

- Кыргыз Республикасы үчүн аудитордук ишмердүүлүктүн бардык түрлөрү боюнча аудиторлор кадрларын даярдоо программаларын иштеп чыгуу.

- Банк аудити, баалуу кагаздардын субъектилери базарынын аудити, камсыздандыруу уюмдары, биржалар, инвестициялык фонддор жана жалпы аудит боюнча экзамендерге киргизүү жана экзамендерди жүргүзүү процедураларын иштеп чыгып, Аттестациондук комиссияны түзүү.

- Заказчиктин аудитордук фирмага, аудиторго, талап койгон учурунда о.э. ката кетирген аудитордук фирманын, аудитордун лицензиясы жокко чыгарылса (анулирование), Дисциплинардык комиссия түзүлүп бекитилет.

- Квалификацияны жогорулатуу жана опыт алмашуу максатында эл аралык контактыларды өнүктүрүү.

- Кыргыз Республикасынын финансы Министрлигинин тапшырмасы боюнча, аудит Совети мыйзам проектилерине, жоболорго, финансылык-экономикалык негиздеги мамлекеттик программалар жана чечимдер боюнча проектилерге, айыл чарба тармактарынын экономикалык абалдарына анализ жүргүзүп, көз карандысыз эксперттик баалоону уюштурат.

- Аудит жана бухгалтердик эсепти өнүктүрүү боюнча, коюлган мыйзам тартибинде, аналитикалык жана нормативдик документтер аркылуу Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жана Өкмөтүнө өздөрүнүн сунуштарын киригизе алышат.

- Аудит боюнча Советинин атайын казначейдик счёту (санагы) болот жана бекитилген сметага ылайык чыгашалар аткарылат.

- Кыргыз Республикасынын аудит боюнча Советинин компетенциясына кирген башка суроолорду чечүү, 1999 жылдын 2 мартынан №120, «КР Өкмөтүнүн аудитордук ишмердүүлүгүнүн Мамкомиссиясы жөнүндөгү» токтомдун негизинде жүргүзүлөт.

Кийинки мыйзамдуулук акты болуп – КР Өкмөтү тарабынан бекитилген 2001 жылдын 28 февралындагы №67, ГКА негизги функциялары аныкталган, «КР Өкмөтүндөгү финансылык отчеттуулук жана аудит боюнча Мамкомиссиясы жөнүндөгү» жобо

эсептелет:

1. Кыргыз Республикасында аудитордук ишмердүүлүктү башкаруу боюнча нормативдик укуктук актыларды иштеп чыгуу;

2. «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» мыйзамдын иштешин камсыз кылуу, аны практикада колдонууну жалпылоо жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө аудитордук ишмердүүлүктү укуктук башкаруусун өнүктүрүү боюнча сунуштарды даярдоо;

3. Массалык маалымат каражаттарында, аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзүүгө лицензияны берүү (жок кылуу, аннулирование), о.э. катталган аудиторлор жана аудитордук уюмдар жөнүндөгү маалыматтарды чыгарууну уюштуруу;

4. аудиторлор, аудитордук уюмдардын мамлекеттик реестрлерин жүргүзүүнү уюштуруу;

5. аудитордук ишмердүүлүк чөйрөсүндө аткарылуучу, эл аралык уюмдар менен болгон иш контактыларын коюлган тартипте жүргүзүү, аудит суроолору боюнча Кыргыз Республикасынын кызыкчылыгында турган аудитордук ишмердүүлүк боюнча эл аралык келишим жана макулдашуулар проектилерин даярдоодо катышуу;

6. Финансылык Отчеттулуктун Эл Аралык Стандарттарынын мазмунуна формасы боюнча туура келген, ФОЭС комитети аркылуу иштелип чыккан, чарбалык субъектилер үчүн бухгалтердик жана финансылык отчеттулуктун улуттук стандарттарын карап чыгуу, бекитүү, жана жарыкка чыгаруу;

7. Бухгалтердик эсеп-кысап жана финансылык отчеттуулукту көрсөтүүгө байланыштуу болгон, финансылык отчеттулуктун эл аралык стандарттарына туура келген, эсеп-кысаптын, процедуралардын стандарттарын өнүктүрүү жана гармонизациялоо боюнча иштерин жүргүзүү;

8. Аудиттин эл аралык стандарттарына туура келген, бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын аудитордук практикасы боюнча Эл аралык комитет аркылуу иштелип чыккан аудитордук ишмердүүлүктүн стандарттарын коюлган тартипте бекитүү;

9. Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик жана финансылык отчеттулук системасын реформалоо программасын иштеп чыгуу жана бекитүү;

10. Бухгалтердик, финансылык отчеттуулук жана аудит

стандарттарынын колдонуучуларын жана даярдоочуларын кызыктыруучу баланс менен камсыз кылуу.

Коюлган маселелерди чечүү үчүн Мамкомиссия төмөндөгү функцияларды аткарат:

- бухгалтердик, финансылык отчеттулук жана аудит боюнча улуттук стандарттарды өнүктүрүү жумуштары боюнча негизги багыттарды иштеп чыгат;

- Кыргыз Республикасында, бухгалтердик, финансылык отчеттуулук жана аудит областындагы координация ишмердүүлүгүн, аталган отчеттуулуктар боюнча нормативдик актылар жана методикалык көрсөтмөлөрдөгү карама-каршылыктарды жою максатында аткарат;

- Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик эсептин системасынын улуттук Концепциясын, аудиттин өнүгүү Концепциясын иштеп чыгып жана бекитет;

- формасы жана мазмуну боюнча финансылык отчеттуулуктуктун жана аудиттин эл аралык стандарттарына туура келүүчү, бухгалтердик, финансылык отчеттуулуктуктун жана аудиттин улуттук стандарттарын бекитет;

- Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик, финансылык отчеттуулукту жана аудитти башкаруучу, нормативдик укуктук актылардын проектилерин иштеп чыгат;

- Кыргыз Республикасынын «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» Мыйзамдын реализация болушун камсыз кылат;

- бухгалтердик, финансылык отчеттуулук жана аудиттин улуттук стандарттарды колдонуу боюнча суроолорго түшүндүрмө берет;

- Кыргыз Республикасынын мыйзамдуулугунун талабына жараша, аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзгөнгө лицензия берет, ошондой эле, берилген лицензиялардын иш алып баруусун токтотуп (аннулировать) кое алат;

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары аркылуу, бухгалтердик жана финансылык отчеттуулук областында кабыл алынган нормативдик укуктук актылар жөнүндөгү маалыматтардын бардыгын реестрларга киргизет;

- бухгалтердик жана финансылык отчеттуулуктун улуттук стандарттарынын негизинде, бухгалтердик жана финансылык отчеттуулук областындагы нормативдик укуктук актылар өнүгүп өздөштүрүлөт;

- аудитор жана аудитордук уюмдардын мамлекеттик реестрын

жүргүзөт;

- аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзүүгө берилген лицензиялардын, берилиши, токтолушу (аннулирование) жөнүндө массалык маалыматтар каражаттарында жарыялашат;

- бухгалтердик, финансылык отчеттуулук жана аудит областындагы билим берүү программаларын иштеп чыгууда салым кошушат;

- эл аралык жана мамлекеттик бухгалтерлер жана аудиторлор уюмдары менен коюлган тартипте профессионалдык байланыштарды жүргүзүү, финансылык отчеттуулук жана аудитордук практиканын стандарттары боюнча эл аралык комитеттер менен о.э., Кыргыз Республикасынын кызыкчылыгын жактаган, бухгалтердик, финансылык отчеттуулук жана аудитордук ишмердүүлүк областындагы макулдашуулар, эл аралык келишимдердин проектилерин даярдоодо катышышат;

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Мамлекеттик комиссиясынын коллегиясынын Токтомунун негизинде финансылык отчеттуулук жана аудит стандарттары боюнча 2001 жылдын 10 майында №3, Кеңешчи совети жөнүндөгү Жобо бектилген. Бул Совет, бухгалтердик эчеп-кысап, финансылык отчеттуулук жана аудит областындагы нормативдик укуктук актыларды карап чыгуучу, кеңешчи-чогулуш органы б.э.

Советтин иш алып баруу маселелери төмөндөгүлөр:

- бухгалтердик эсеп-кысап, финансылык отчеттуулук жана аудит областындагы укуктук нормативдик актыларды карап чыгуу;

- Мамкомиссиянын коллегиялык чогулуштарына, алардын компетенциясына кирүүчү суроолорго жолдомо берүү;

- бухгалтердик эсеп-кысап, финансылык отчеттуулук жана аудит системасын өздөштүрүү боюнча суроолордо Мамкомиссиянын кеңеш берүү жардамын көрсөтүү;

Дагы бир нормативдик документ болуп «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү», 1998 жылы 26 июнда кабыл алынган №82, 9 бөлүмдөн жана 40 беренеден турган Кыргыз Республикасынын Мыйзамы эсептелет. 2001 жылдын 29 сентябрында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү Кыргыз Республикасынын «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» Мыйзамынын проектиси жөнүндөгү №594 Токтомду кабыл алган. Кийинки, Кыргыз Республикасынын «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» №134 Мыйзамы, 2002 жылдын 30 июлунда кабыл алынган, буга төмөндөгү факторлор себеп болгон:

1. 2000 жылдын 12 апрелинде Кыргыз Республикасынын юстиция Министрлигинде аудиттин Кыргыз стандарттары (АКС) катталган. Буга байланыштуу, АКС кайталанган (дублируюжих) мыйзамдын беренелерин алып салууга туура келген;

2. Кыргыз Республикасынын «Аудитордук ишмердүүлүгү жөнүндөгү» Мыйзамында «Аудиторлордун жана аудитордук уюмдардын жарандык-укуктук жоопкерчиликтери» жана «Аудиторлордун мүлккө карата жоопкерчиликтери» тууралуу беренелер бар болчу. Бирок мүлктүк жоопкерчилик – бул жарандык укуктук жоопкерчиликтин, Кыргыз Республикасынын Жарандык Кодексиндеги чагылдырылган маанилүү бөлүгү (20 бөлүм «Милдеттемелерди бузуудагы жоопкерчилик», 31 бөлүм «Кайтарыла турган (возмездное) кызматты көрсөтүү»).

3. Мыйзамдын нормалары көпчүлүк учурда башка мыйзамдарды кайталайт, мисалы, аудиторлордун жана заказчиктердин келишимди түзүүдөгү тартипте, укук жана милдеттемелерин аныктоочу беренелер. Бул, бардык өз ара байланыштар Жарандык укук нормалары менен башкарылат жана «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» Мыйзамында кайталоону талап кылбайт.

4. Аудитордук ишмердүүлүктү лицензиялоо жөнүндөгү беренелер, Кыргыз Республикасынын «Лицензиялоо жөнүндөгү» Мыйзамдагы беренелерди кайталап жана «Ишкер ишмердүүлүгүнүн өзүнчө түрлөрүн лицензиялоо жөнүндөгү» Жобону кайталайт. Аудит областындагы нормативдик укуктук базага анализ жүргүзүүдө, финансылык отчеттулук жана аудитордук ишмердүүлүктүн стандарттары боюнча, Кыргыз Республиканын Өкмөтүндөгү Улуттук комиссия, 2000 жылдын ноябрь айында мыйзамдын жаңы проектисин иштеп чыгуу боюнча Жумушчу тайпаны уюштуруу боюнча чечим кабыл алган. Бул тайпанын курамына алдынкы специалисттер кирген: аудитордук бирикмелердин, белгилүү аудитордук компаниялардын, профессионалдык жетекчилери, юристтер, ЖОЖ мугалимдери, мамлекеттик мекемелердин адистери – КР финансы Министрлиги, КР Улуттук Банки, баалуу кагаздар базарынын Мамкомиссиясы.

Мыйзам проектисинин үстүнөн жүргүзүлгөн уюштуруу иш чаралары төмөндөгүдөй түзүлгөн:

- Казак Республикасынын, Өзбек Республикасынын, Россия

Федерациясынын мыйзамдары, Кыргыз Республикасынын нормативдик укуктук актылары ж.у.с. аудитордук ишмердүүлүккө укуктук талаа түзүп берүүчү нормалар окуп изилденген;

- республиканын аудиторлору менен, алардын сунуштарын жана эскертүүлөрүн билүү үчүн жолугушуулар уюштурулган;

- эл аралык донорлордун (Азия Өнүктүрүү Банки) о.э. аудитордук бирикмелердин жана профессионалдуу аудитордук компаниялардын сунуштары жана эскертүүлөрү эске алынган.

Жогорудагы аталган факторлор менен катар, аудит областындагы мыйзамдуулукту өнүктүрүүнү активдештирүүгө, Кыргыз Республикасында Финансылык Отчеттулуктун Эл аралык Стандарттарын, Аудиттин Эл аралык Стандарттарын кабыл алууга даярдык иш чаралары жана азыркы учурдагы аудитордук кесипке коюлган жогорку талаптары кабыл алынган.

Кабыл алынган Мыйзам, бардык керектелүүчү сертификациондук процедуларды (окуу, экзамен тапшыруу) өткөндөн кийин, аудитордун бир жолку алган квалификацияндук сертификатынын иштөө мөөнөтү жок болот, себеби мурунку мыйзам, аудитордун квалификацияндук сертификатынын иштөө мөөнөтүн чектеп койгон. Мындай көрүнүш аудиторлорду сертификациялоо практикасы, көп жылдык опыт жана дүйнөгө жакшы салттары менен белгилүү болгон өлкөлөргө толук бойдон туура келет. Албетте аудиторлордун, бухгалтердик эсеп-кысап, салык, укук, аудиттин теориясы жана практикасы областарында алган билимдери жана тапшырган квалификацияндук экзамендери, ар дайым жаңыланып турууну талап кылат. Бирок бул процесс, аудиторлорду сертификациялоо үчүн жыл сайын сөзсүз билимди колдоочу жолдор менен, 2004 жылдын 7 августунда, кабыл алынган 9 берененин негизинде чечилиши керек.

Мурунку мыйзам сертификаттын үч тибин караган, кийинки кабыл алынган мыйзамда, аудиторго, бардык субъектилерде аудитти жүргүзүүгө лицензия алууга укук берүүчү, бирдей (единый) квалификацияндук сертификат каралган. Бухгалтердик эсеп-кысап жана аудиттин стандарттары бардык ишмердүүлүктүн түрлөрүнө бирдей болгондуктан, бул туура кабыл алынган маселе жана буларды аудиторлор билгенге милдеттүү.

Мурунку мыйзам, аудит базарында каттоосу жана лицензиясы

жок, өздөрүнүн аудитордук корутундуларын жергиликтүү аудиторлор аркылуу такташып иш алып барганга, эл аралык транснационалдык аудитордук-консалтингдик компанияларга мүмкүнчүлүк берген. Жаңы мыйзамдын 5 беренесинде, «Чет өлкөлүк аудитордук уюмдар Кыргыз Республикасында, аудитордук ишмердүүлүктү, Кыргыз Республикасынын резиденттер - уюмуна туура келген» Кандай гана чет өлкөлүк компания болбосун, мыйзамдуулуктун талабы менен таанышып жана Кыргыз Республикасында ишмердүүлүгүн жүргүзүү үчүн ал жерде көрсөтүлгөн бардык каттоо процедураларын өткөрүүсү керек. Буга байланыштуу, кыргыз мыйзамдуулугуна жараша жоопкерчиликти тартуу, чет өлкөлүк компаниялар биздин аудитордук компаниялар менен бирдей шарттарга коюлган. Мурдагы мыйзамда, компанияны башкаруу органдары чечимдерди кабыл алууда, добуштардын жарымынан көбү аттестациядан өткөн аудиторлорго тийиштүү деген берене бар болчу. Жаңы мыйзамда мындай чектөөлөр жок.

Мыйзамдын 5 беренеси боюнча, аудитордук уюмдардын кадрдык курамынын 50% аз эмес бөлүгүн, Кыргыз Республикасынын аймагында туруктуу жашоочу, Кыргыз Республикасынын жарандары түзүшү керек, эгерде аудитордук уюмдун жетекчиси чет өлкөлүк жаран болсо – 75% аз эмес болуш керек.

Өздөрүнүн инвестицияларын Кыргызстанга жиберүүнү каалаган чет өлкөлүк компаниялар, белгилүү болгон «большая четверка» компаниясынын өкүлдөрүнүн кызматтарын колдонушат. Эл аралык чоң Аудитордук уюмдар аудит жүргүзүү менен гана чектелбестен, инвестиция да тартып келишет. Чет өлкөлүк аудитордук компаниялардын биздин республикага келишине чек коюлбагандыгы, чет өлкөлүк инвестицияны жана чоң инвесторлорду тартууга мүмкүнчүлүк түзүүдө.

Мамкомиссиянын бир топ жылдар бою, аудиттин улуттук стандарттарды иштеп чыгуу областында оор жумушту аткарып келиши, ийгиликке жеткирди, аудиттин Кыргыз стандарттары, 2000 жылдын 4 апрелинде Кыргыз Республикасынын Өкмөтүндөгү, аудитордук ишмердүүлүк боюнча Мамкомиссиянын буйругу менен бекитилген.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүндөгү аудитордук

ишмердүүлүк боюнча Мамлекеттик комиссия 2000 жылдын 4 апрелинен, №5 Буйругу.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2000 жылдын 9 мартындагы №124, «Даярдык эрежелерин бекитүү жөнүндөгү жана министрликтердин, мамлекеттик мүлктүн Фондун, Социалдык фонду, мамлекеттик комитеттерди, КР административдик ведомстволорун, КР Улуттук Банкын, жергиликтүү административдик жана жергиликтүү өзүн башкаруу органдардын, нормативдик укуктук актыларын мамлекетте каттоо» Токтомуна ылайык жана 2000 жылдын 28 мартында № 24-3740 поручениени аткарууга КР Премьер-Министринин Аппаратына буйрук берилген:

1. Бекитилсин:

- аудиттин кыргыз стандарттары толук бойдон.

2. Коюлган тартипте КР Юстиция Министерствосуна каттоо үчүн көрсөтүү.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүндөгү аудитордук ишмердүүлүк боюнча Мамлекеттик комиссиянын 2000 жылдын 4 апрелиндеги, №5 Буйругу менен бекитилген:

Аудиттин кыргыз стандарттары

СТАНДАРТ 1	Терминдер глоссарии
СТАНДАРТ 2	Аудиттин кыргыз стандарттарынын концептуалдык негизи
СТАНДАРТ 3	Финансылык отчеттуулуктун аудиттин максаты жана жалпы принциптери
СТАНДАРТ 4	Аудитордук тапшырмаларды жүргүзүүнүн шарттары
СТАНДАРТ 5	Аудитордук жумуштардын сапатын көзөмөлдөө
СТАНДАРТ 6	Документтештирүү
СТАНДАРТ 7	Митаамдыктар жана каталар
СТАНДАРТ 8	Финансылык отчеттуулуктун аудитинде мыйзам жана нормативдик актыларды карап чыгуу
СТАНДАРТ 9	Пландаштыруу
СТАНДАРТ 10	Клиенттин бизнесин билүү
СТАНДАРТ 11	Аудитордук текшерүүдөгү негиздүүлүк
СТАНДАРТ 12	Тобокелдүүлүктөрдү баалоо жана ички көзөмөлдүн системасы
СТАНДАРТ 13	Аудит компьютердик маалыматтык система

	чөйрөсүндө
СТАНДАРТ 14	Кызмат көрсөтүү чөйрөсүндөгү ишканалардын кызматтарын пайдалануучу субъектилерге байланыштуу аудиттин суроолору
СТАНДАРТ 15	Аудитордук далилдөө
СТАНДАРТ 16	Аудитордук далилдөө - өзгөчө статьяларды кошумча карап чыгуу
СТАНДАРТ 17	Биринчи аудитордук текшерүү – баштапкы калдыктар
СТАНДАРТ 18	Аналитикалык процедуралар
СТАНДАРТ 19	Аудитордук тандоо жана тандалып алынган тестирлөөнүн процедуралары
СТАНДАРТ 20	Бухгалтердик баалоолордун аудити
СТАНДАРТ 21	Жактардын байланыштары
СТАНДАРТ 22	Соңку окуялар
СТАНДАРТ 23	Ишкананын ишмердүүлүгүнүн үзгүлтүксүздүгүнө жол берүү жөнүндөгү
СТАНДАРТ 24	Жетекчиликтин арызы
СТАНДАРТ 25	Башка аудитордун аткарылган жумуштарын колдонуу
СТАНДАРТ 26	Ички аудиттин жумушун карап чыгуу
СТАНДАРТ 27	Специалисттин жумушун колдонуу
СТАНДАРТ 28	Финансылык отчеттулук боюнча аудитордук отчет
СТАНДАРТ 29	Салыштыруу
СТАНДАРТ 30	
СТАНДАРТ 31	Атайын жиберилген аудит боюнча аудитордук отчет
СТАНДАРТ 32	Финансылык маалыматты божомлодоп билүү
СТАНДАРТ 33	Финансылык отчеттулуктун жалпы аткарылышы боюнча тапшырма
СТАНДАРТ 34	Макулдашылган процедураларды аткарууга берилген тапшырмалар
СТАНДАРТ 35	Маалыматтарды жыйноо жана иштеп чыгуу боюнча тапшырмалар

Бул стандарттар, 2000 жылы 12 апрелде №56, Кыргыз Республикасынын юстиция Министрлигинде катталган. Ушул эле жылы 22 апрелде, Кыргыз Республикасында аудитти өнүктүрүү

максатында «Кыргыз Республикасынын Эл аралык стандарттары жөнүндөгү» Токтому чыккан жана аны Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, аудиттин Эл аралык стандарттарына туура келтирүүгө токтом кылган:

2001 жылы эл аралык аудитордук практика боюнча, Эл аралык бухгалтерлер федерациясынын Комитети тарабынан, Нью-Йоркто чыгарылган аудиттин стандарттары, Кыргыз Республикасындагы аудиттин Эл аралык стандарттары катары бекитилген.

Ар бир өнүккөн өлкөдө, коомдук уюмдардын өнүгүүсү жана таасири ар кандай аткарылат. Ал эми Кыргыз Республикасындагы аудитордук ишмердүүлүктү башкаруунун тартибин төмөндөгүдөй схемада көрсө болот.

Аудитке тиешелүү болгон документтердин башка бир, ушундай эле маанилүү жыйындысы, жалпы кабыл алынган стандарттары деп эсептелет. Негизги жана кайчылаш аудитордук стандарттар Батыш өлкөлөрүндө (биздин мамлекетте дагы) суроолордун чоң чөйрөсүн козгойт. Ал бетте, алардын ичинен кээ бир тереңирээк спецификалык маанидегилери биздин өлкөнүн аудиторлору үчүн жакынкы жылдары пайда алып келбеши мүмкүн, себеби, кыргыз жана англо-америкалык, испантилдүү, француз жана немец аудиторлору иштеген экономикалык реалдуулукка туура келбейт. Бирок КМШ жана биздин өлкөдөгү экономикалык адабияттарда мындай стандарттар жана алардын проекттери жок болчу, 90 чу жылдарда гана, адабий которуу иштеринин пайда болушу менен, батыш стандарттарына тиешелүү болгон, аудитордун теориясы жана практикасынын суроолорунун маанилүү бөлүгүн изилдеп чыгууну максаттуу деп табышкан. Анткени менен АКШ да учурдагы башкаруу материалдары болуп, аудиттин жалпы кабыл алынган он стандарты эсептелет. Алар АICPA адистеринен менен 1947 жылы даярдалган, андан бери минималдык гана өзгөрүүлөр киргизилген. Бул он стандарт, жүргүзүлүп жаткан текшерүүдө, өзгөчө участкалар үчүн конкреттүү инструкция же аудитор – практиктер күндөгү жумуштарында жолдомо катары колдоно алышпайт. Бул стандарттар аудиторлордун этикалык жүрүм туруму боюнча суроолорду түшүндүрүү үчүн негиз болуп бере алат.

ЖАЛПЫ СТАНДАРТТАР

1. Аудитти, тиешелүү техникалык даярдыгы жана аудитордук профессионалдык сапаты бар жак же жактар аткарышы керек.
2. Тапшырмага тиешелүү болгон суроолордо, аудитор же аудиторлор көз карандылыкты сактоолору керек.
3. Текшерүүнү жүргүзүп жатканда жана корутундуну даярдоодо жогорку профессионалдуулукту көрсөтүү керек.

ОБЪЕКТИДЕ АТКАРЫЛЫП ЖАТКАН ЖУМУШТУН СТАНДАРТТАРЫ

1. Аткарыла турган жумуш адекваттуу пландаштырылып, эгерде ассистенттер бар болсо, аларды тиешелүү түрдө көзөмөлдөө керек.
2. Аудитти пландаштырууга жана мүнөзүн, убактылуу рамкаларын, текшерүүнүн керектүү көлөмүн аныктоо үчүн, аудитор чарбанын ички көзөмөл системасын жакшы билүүсү зарыл.
3. Аудит өтүп жаткан финансылык отчеттуулук тууралуу ой пикирдин негизин түзүш үчүн, текшерүү, суроо байкоолорун жана аларды тактоо жолдору менен жетиштүү көлөмдөгү күбөлөрдү жыйноо керек.

КОРУТУНДУНУН СТАНДАРТТАРЫ

1. Корутунду, көрсөтүлгөн финансылык отчеттуулук жалпы кабыл алынган бухгалтердик принциптерга туура келээри жөнүндөгү маалыматты камтып турушу керек.
2. Корутундуда, мурунку мезгилге салыштырмалуу отчеттук мезгилде мындай принциптер удаалаш сакталбаган шарттар аныкталышы керек.
3. Финансылык отчеттуулуктагы маалыматты ачып көрсөтүүдө аны толук карап чыгуу зарыл, эгерде корутундуда башкача формулировка жок болсо.
4. Корутунду өзүнө финансылык отчеттуулук жөнүндөгү ой пикирди же ачык пикир (мнение) айтылбайт дегенди толук бойдон камтышы керек. Эгерде жыйынтыктоочу ою айтылбаса, анда ага тиешелүү болгон себептер формулировкаканышы керек. Аудитордун аты, финансылык отчеттуулук менен байланыштуу болгон бардык учурда, корутундуда аудитордук текшерүүнүн так жазылгын мүнөзүн, о.э. аудитор өзүнө алган жоопкерчиликтин денгээли жөнүндөгү маалыматты көрсөтүшү зарыл.

GAAS (аудиттин жалпы кабыл алынган стандарттары) жана SAS (аудиттин стандарттары боюнча жоболору) аудиттер профессионалдар үчүн авторитеттүү жолдомо болгону менен, аудиторго азыраак эле жардам көрсөтө алат. Себеб бул жерде, стандарттар талап кылган атайын аудитордук процедуралар жок; жана аудитор кабыл ала турган чечимдерге коюлган атайын талаптар (тандоонун көлөмүн аныктоо, текшерүүгө тандап алуучу элементтер, жыйынтыктарын баалоо) да берилген эмес. Көпчүлүк практиктер, стандарттар чогулткан күбөлөрдүн көлөмүн аныкташ үчүн, өтө так башкаруу көрсөтмөлөрдү берүүлөрү керек деп эсептешет. Бул кээ бир аудитордук чечимдерди кабыл алуудан четтетип жана аудиттеги жаңылыштарга коюлган күнөө учурунда, аудитордук фирмаларга коргонуу жардам болот. Бирок ашыкча деталдаштырылган спецификалык талаптар, аудитти, профессионалдык ой жүгүртүүлөрү бекилбеген күбөлөрдүн механикалык жыйындысына алып келип, жана аудитордук кызматтарды колдонуучуларга зыян келтирмек.

Кандай гана профессионал-аудитор болбосун, стандарттардын базасында, ситуациянын негизин баалоону эмес аудиттин көлөмүн азайтуучу каражаттарды издей турган болсо, ал коюлган талапка жооп бере албайт. Ошондуктан аудитор, аудитордук стандарттардын бардыгын эле жабык көзү менен аткара бербей аларга карата альтернативдик иш аракеттерди жасашы керек.

Стандарттар, текшерүүнү жүргүзүү жана корутундуну түзүү тартиби боюнча принципалдык рекомендацияларды элестетет. Алар, колдонуунун деталдаштырылган инструкцияларын камтыбайт, негизгиси, аудитордук ишмердүүлүктүн тиги же бул түрүнүнү багытын, тартибин жана максатын аныктап, муну менен жогорку профессионализмге, компететтүүлүккө жана аудитордун өз алдынча иштөөсүнө аракеттенишет. Ар бир өлкө, бул стандарттардын негизинде, аудиттин эл аралык нормативдерине жакындатылган, өздөрүнүн улуттук стандарттарын иштеп чыгуулары керек.

Аудиттин улуттук стандарттарына көңүл бурууда, чет өлкөлүк стандарттар толук бойдон өздөштүрүлүп (заимствованы) кетпешине көңүл буруу зарыл. Себеби, экономикада, тарыхта, салт- санааларда, ой жүгүртүүдө жана биздин калктын эчаккы калыптанган базар чарбасындагы менталитетинде абдан чоң айырма бар экендигин эске алуу өтө зарыл.

Стандарттарды киргизүү аудитордук ишмердүүлүктүн систематизациясы. Жогорудагы аталган жалпы стандарттар, бул, аудитордун алдына коюлган тапшырмаларды эффективдүү жана профессионалдуу аткаруудагы, квалификациясынын сапатын жана деңгээлин аныкташат.

Жалпы стандарттарда аудиторлорго тиешелүү болгон негизги талаптар келтирилген: көз карандысызга жана объективдүүлүккө, аудитордук текшерүүгө даярданууда, маалыматты жыйноодо жана баалоодо, отчетторду түзүүдө, жыйынтыктоодо туура көңүл буруу. Жалпы кабыл алынган үч стандарт менен кийинки постулаттар тыгыз байланыштуу: кызыкчылыктардын кагылышуу ыктымалдуулугу; аудитор жүргүзүүчү ишмердүүлүктөрдүн башка түрлөрүнө чек коюу; профессионалдык милдеттемелер.

Аудитордук уюмдар жалпы стандарттар боюнча профессионалдык жана компетенттик специалисттердин штатын комплектация кылышат, б.а. аудитордун компетенттүүлүгү, анын даярдыгынын деңгээли жана аткарылып жаткан жумушунун жогорку сапаты, аудитордук маселелердин масштабдуу жана татаал чөйрөдө тажрыйбаларынын туура келишинде.

Жалпы стандарттардын сөзсүз түрдөгү талаптары – бул, аудитордун көз карандысыздыгы, ал эч качан, клиентке карата жаман ойдо болуп, калыс эмес мамиле кылбашы керек. Аудитордук фирмалар жумуштарын пландаштырууда, өздөрүнүн укуктарын жана аудитордук текшерүүнүн ыкмаларынын чегинде өз алдынча иштөөнү көрсөтүшөт. Эч ким, аудиторду жана ал жүргүзүп жаткан текшерүүнү, анын жыйынтыктарын токтотуп же өзгөртүүгө укуктуу жок. Аудиторду кандайдыр бир кысымдан жана туура эмес таасирден чектетүү, анын жүргүзүп жаткан текшерүүсүн таза жана белгилүү ой менен өткөргөнгө мүмкүнчүлүк берет. Аудитордун көз карандысыздык фактору үчүн, маанилүү ролду, ишкананын бардык документтерине толук жана эркин доступ берилиши ойнойт, жана о.э. керектүү маалыматтарды, документтер менен иштеген жактардан же уюмдардан жыйноого укуктуу.

Аудитор, процедураларды пландаштырууда, маалыматты жыйнап жана баалоодо, отчетторду түзүүдө жана сведениелерди, жыйынтыктарды жана жолдомолорду көрсөтүүдө, өтө тыкан жана терең көңүл буруу менен иш алып баруусу зарыл. Аудитор, ички көзөмөлдүн кемчиликтеринин кесепетинен ар кандай тартип бузуулардын пайда болушуна даяр болушу керек, булар,

документацияны туура эмес жүргүзүү, ката кетирүү, жасалма жолдорду колдонуу, жасалма операцияларды чагылдыруу. Мындай ситуациялар аудитордун, финансылык системаны, финансылык документтер жана отчетторду, бухгалтерияны, кайчылаш дисциплинаны, мыйзамдуулук актыларды, текшерилүүчү объект иш жүргүзүп жаткан буйрук жана инструкцияларды жакшы билишин талап кылат.

Ревизия жүргүзүүдөгү стандарттар аудитордук текшерүүнүн сапатынын жалпы критерийлерин аныкташат. Аудиторлор, профессионализмди талап кылган жумушчу стандарттарды сактап жана аткармайынча, жалпы стандарттар менен иш алып бара алышпайт. Ушул эле учурда аудиторлордун квалификациясы жана көз карандысыздыгы, аудит тапшырмаларын аткарууда жолдомо катары колдонгон жумушчу стандарт-эрежелерди сактоого себеп болот. Алар өздөрүнө, аудитордук текшерүүгө даярдыкты, надзор, так маалыматты жыйноону, ички көзөмөлдү баалоо каражаттарын камтышат. Эгерде негизги эрежелер – атайын бир жыйынтыкка жетүү үчүн аудитордун колдонгон, максаттуу багытталган иш аракеттеринин схемасы болсо, анда жумушчу стандарттарды аудитордук текшерүүлөрдүн бардык типтеринде колдонсо болот, алар о.э. аудитордук жумуштарды жүргүзүүдө, башкарууда жана башка стандарттар менен байланышууда негизин аныкташат.

Жогоруда келтирилген биринчи жумушчу аудитордук стандарттын негизинде профессионализмдин концепциясы жатат. Адекваттуу пландаштыруу жана тиешелүү көзөмөл, профессионализмдин көрсөткүчтөрү катары кызмат кылышат, ал эми алардын жоктугу аткарылган жумуштун сапатсыздыгына күбө болот. Экинчи жана үчүнчү жумушчу аудитордук стандарттар маалыматтарды жыйноо процессине арналган. Демек, жумушчу аудитордук стандарттардын концептуалдык негизин профессионализм жана далилдүүлүк түзөт, ал эми аудитордун жумушу жакшы пландаштырылыш үчүн, өзүнө, төртүнчү стандартта чагылдырылган, ревизияга даярдануудагы ар кандай этаптарын киргизсе болот. Планды иштеп чыгууда өзгөчө көңүл аудитордук тобокелдүүлүктүн чоңдугун аныктоого бурулат, бул ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын алдын ала изилдеп билүүгө ылайыкталып колдонуучу ыкманы эске салат. Мындай болжолдуу анализ, ревизиянын жана аудитордук тобокелдүүлүктүн денгээлинин туура багыт алгандыгына жардам

берет.

Бешинчи стандарт боюнча аудитор, чарбанын ички көзөмөл системасы менен таанышып жана уюштурулушун баалап, о.э. бухгалтердик эсеп-кысаптын жана ички көзөмөлдү изилдеп чыгат. Мындай баалоо, аудитордук ката кетирүүнүн тобокелдүүлүк факторун камтыйт, себеби, бухгалтердик эсеп-кысап жана ички көзөмөл системаларын оң баалаган учурда, аудитор өзүнүн изилдөөлөрүн чектеп, ишкананын ички көзөмөл кызматынын маалыматтарына таянып коюшу мүмкүн.

Изилдөөнү, текшерүүнү жана байкоону жүргүзүү талабы, иш чөйрөсү менен таанышуу дегенди түшүндүрөт: компетенттүү күбөлөрдүн санынын жетиштиги, ал эми финансылык отчеттуулуктун анализи жана корутундусу алтынчы жумушчу стандарттын суроосу болуп эсептелет.

Аудиттин жыйынтыктоочу этабында – жыйынтыгы жөнүндө кабарлоо, көз карандысыз аудиторлордун ишмердүүлүктөрүнүн негизги максаты болгон аудитордук отчеттордун түзүлүшүн башкарат. Бул стандарт, аудитордук текшерүүлөрдүн жыйынтыктары боюнча жарыя кылуучу материалдардын формасын, мазмунун, эрежелерин элестетет.

Отчеттордун максаты, маанилүү каталарга алып келүүчү, эсеп жазууларындагы, эсеп-кысап системаларындагы жана көзөмөлдөөдөгү кемчиликтерди комментировать этүүгө; конструктивдүү кеңештерди берүүгө; аудитордук текшерүүлөрдүн келечектеги маанисин аныктоого багытталган.

Аудитордук стандарттар, аудиттин теориясынын элементтери болуп эсептелет, аларды аудитордук процедуралар менен чаташтырбаш керек. Алар аудитордук ишмердүүлүктүн сапатын аныкташат жана аудитордук текшерүүлөрдүн убактысына жараша өзгөрүшпөйт. Аудиттин жогорку сапатын, алдын ала, учурдагы жана кийинки көзөмөлдүн ар бир этабында аткарылуучу талаптарды аткаруу менен камсыз кылууга мүмкүн.

Алдын ала көзөмөл, аудиторлорду жана аудитордук фирмаларды аттестациялоо жана лицензиялоо стадияларында аткарылат.

Учурдагы көзөмөл – өзүнчө аудитордук текшерүүлөрдүн жана аудиттин жалпы көзөмөлүнүн сапатын көзөмөлдөйт. Өзүнчө аудитордук текшерүүлөрдүн көзөмөлү, көз карандысыздыкты, профессионализмди жана аудиторлордун компетенттүүлүгүн, стандарттарга жараша аткарылган жумушту текшерүүнү,

аудиттин максатка жетүүсүн камсыз кылат. Аудиттин сапатынын жалпы көзөмөлү, аудитордун жеке сапаттарынын тиешелүү деңгээлин (чынчылдык, объективдүүлүк, көз карандысыздык, конфиденциалдуулук жана профессионалдуулук) камсыз кылат.

Аудиторлрдун жумуштарынын сапатынын кийинки көзөмөлү, аудитордук ишмердүүлүктү жүргүзгөнгө лицензия берген мамлекеттик ыйгарымдуу орган мыйзамдуулукка жараша аткарат.

Аудитте профессионалдык этикага абдан чоң маани берүү керек, себеби аудиторлор үчүн этика, бул өтө маанилүү сапат. Этикалык нормаларды сактоо бул кандай гана бизнес жана бизнесмен болбосун аларга жогору баа берет деп эсептешет, эгерде кызмат көрсөтүүчү тараптын принциби жок болсо, ага эч качан клиент ишенбейт. Ал эми аудитке тиешелүү болгон ситуация бир топ башкача, муну түшүнүш үчүн, аудитордук ишмердүүлүктүн жана аудитордун негизине философиялык көз караш менен кароо керек.

Бизде азырынча, коомдогу аудиттин ордун аягына чейин түшүнбөй жатышат. Аудитор – элдик (публика) кесип, анткени коом, аудиторго, чарбалык субъектинин финансылык отчеттуулугу жөнүндөгү жеке оюн айтууга ишениш көрсөтөт. Бул учурда «коом» түшүнүгүн акционердик коом же компания деген түшүнүктөргө, же тескерисинче регион же мамлекеттин деңгээлине теңдесе болот. Коомчулук аудитордун корутундусуна ишениши керек, ал эми аудитор өз ирэтинде, күн сайын, ар бир өзүнүн корутундусу менен коомчулуктун ишенишин такташы (подтверждать) керек. Ишеним канча жогору болсо ага жараша репутация да жогору болот жана тескерисинче, о.э. коомчулук аудиторго ишенип аны уккан сайын, анын жеке өнүгүүсүнүн деңгээли да ошончо жогорулайт. Канчалык коомдун мамилеси аудиторго жакшы болсо, цивилизациялык базар ошончо өнүгөт.

Аудиттин деңгээли, коомдун талабынын жана өнүгүүсүнүн деңгээлинен көз каранды. Бүгүнкү күндө бардык аудиторлор, өздөрүнүн билимдерин колдонуп учурдагы тапшырмаларды аткарып жаткандары менен, азыркы аудит-технологиялар жөнүндө жакшы биле беришпейт, демек коомдун талабынын деңгээли ушуга жараша болуп турган учур.

Кандайдыр бир мааниде, буга аудиторлор өздөрү да күнөөлүү деп эсептесе болот. Көпчүлүк учурда алар өздөрүнүн коомдогу ролун баалашпайт, жоопкерчиликтин толук деңгээлин,

профессионалдык иш аракеттерин, алып жүрүүлөрүн жана этиканы сакташпайт. Көпчүлүгү өздөрүнүн квалификациясын жогорулатууга да аракет кылышпайт.

Эгерде биз түнт чөйрө (замкнутый круг) болбосок анда өтө керилген ийри сызык болуп турабыз. Мындай ситуациядан, эволюциялык жол менен чыгууга болот, ал, аң сезимдин, цивилизациянын, маданияттын жана коомдун өзүнүн өсүшү эсептелет. Коомчулук мындай маселелерди өзүнүн аракетинин чегинде, аудиторду ар дайым профессионалдуулугун жогорулатуусуна жана профессионалдык этиканы катуу сактоосуна үгүттөөнү коомдук уюмдар, мисалы, Кыргыз Республикасынын бухгалтерлер жана аудиттер Палатасы аркылуу чечкенге аракет кылууда.

Аудитордук текшерүүнүн жыйынтыктарынын адекваттуу гарантиясынын аныкталган денгээли, аудитордук стандарттарды сактоо менен жетилет, алар аудиттин сапатына жана ишенимдүүлүгүнө бирдей базалык талаптарды түзүшөт. Аудитордук стандарттардын негизги максаты – бардык аудиторлорду жана аудитордук кызматтарды колдонуучуларды, аудиттин принциптери жана максаттары, укук жана милдеттемелери, ыкмалары жана аудитордук көз карандысыз ойду ачык айтуу сыяктуу бир өңчөй түшүнүктөр менен камсыз кылуу. Ошондой эле стандарттар, аудитти жүргүзүүнүн сапатын баалоодо негиз болуп жана аудиторлордун жаңылыштарында жоопкерчиликтеринин ченин аныктайт.

Кыргыз Республикасынын, эсеп-кысап жана аудиттин эл аралык стандарттарына өтүүсүнө, аларды иштеп чыгууга, апробацияга, иштетүүгө шарттарды түзүүгө жана ишке киргизүүсүнө кошумча каражаттарды талап кылды.

Эсеп-кысап жана аудит боюнча улуттук стандарттарды иштеп чыгуу жумуштары салмактуу жана маанилүү ой жүгүртүүлөрдү талап кылган, ал үчүн мамлекетке, адистерди даярдоо жана кайра даярдоо, о.э. эл аралык эмгектеш уюмдары керек болуучу.

Бизге белгилүү болгон Кытай тажрыйбасын карасак, (кадрды, техникалык жана жаш кыргыз аудитордук фирмалардын программдык жабдылышы) сыяктуу чыгымдарды, Кыргыз Республикасынын Комиссиясы жана Өкмөтүнүн аракети менен ООН же ЭВФ дун, о.э. эл аралык жана улуттук бухгалтердик,

аудитордук жана компьютердик фирмалар аркылуу финансылык колдоо менен жабууга болот.

Дүйнөлүк практика көрсөткөндөй, аудитордук кызматтардын сапатын, профессионалдык аудитордук уюмдар мүчөлөрү аркылуу көзөмөлдөө, эффективдүү болот.

Эсеп-кысап, көзөмөл жана аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү мыйзамдар, учурдагы бухгалтердик эсеп-кысаптын, мамлекеттик жана ведомствук көзөмөлдүн, аудитордук ишмердүүлүктүн, юридикалык (укуктук) негизи болмок. Алар эсеп-кысапты жүргүзүүнү, аны түзүүнү, ишкер ишмердүүлүктөрүнүн жана менчик формасынын бардык түрлөрүн о.э. ишмердүүлүк чөйрөсүнө, юридикалык жактарды, КМШ жарандары жана чет элдик мамалекеттерди кошуп аудитордук текшерүүлөрүнүн отчеттуулуктарын сөсүз түрдө тапшыруусун бекитишет (устанавливают). Эсеп-кысап жана аудиттин стандарттарын киргизүү бухгалтердик эсеп-кысаптын учурдагы практикасынын бардык деңгээлде уюштурулушун негиздүү реформалоого алып келет.

Коюлган маселелердин, көп максаттуу белгилениши, жаңылыгы жана татаалдыгы, эсеп-кысаптын стандарттарын жана аудиттин нормативдерин, этап боюнча иштеп чыгып жана ишке киргизүүнү талап кылган. Муну менен бирге курамы аныкталып, стандарттарды иштеп чыгуу методологиясын окуп билүү жана Кыргыз Республикасынын ишканаларында эсеп-кысаптын стандартизациясынын областы орнотулат.

Экинчи этабында, баланстагы эсеп көрсөткүчтөрүнүн бирдигин, финансылык жыйынтык жөнүндөгү отчеттуулукту жана аларды колдонуу, ишкананын жылдык балансынын тиркемесин камсыз кылуучу, маанилүү стандарттардын иштелип чыгышы жана такталышы жүргүзүлөт.

Стандарттардын проектилеринин эл аралык экспертизалары өткөрүлөт, бул жумуштарда эсеп маалыматтарынын классификаторлору кайра каралып чыгат. Көрсөткүчтөрдүн курамы аныкталып жана, россиялык ишканалардын эсеп практикасында мурун колдонбогон, эсептөө методологиясы менен таанышышат, о.э. учурдагы көрсөткүчтөрдүн эсеп-кысап жана эсептөө ыкмасы, дүйнөлүк практикага туура келтирилет.

Акыркы этабында, эсеп-кысап жана аудитти стандартизация кылуу боюнча жумуштардын комплекси аяктайт, финансылык-чарбалык ишмердүүлүктүн бухгалтердик эсеп-кысабынын жаңы

санактар планы жана аны колдонуу боюнча жолдомо иштелип чыгат, кадрларды окутуу жана кайра даярдоо жүргүзүлөт. Андан кийин иштелип чыккан жана эл аралык экспертизадан өткөн эсеп-кысаптын жана аудиттин стандарттары ишке киргизилет.

Кыргыз Республикасында профессионалдык аудитордук уюмдарды (ПАУ) түзүү менен бирге аларга, эң башкысы – аудитордук стандарттардын сапаттуу жаңыланышы, профессионалдык даярдык жана адистерди аттестациялоо, аудиторлордун профессионалдык ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө жумуштары жүктөлөөрү мүмкүн. Маанилүү болгон, Эл аралык аудитордук стандарттардын, улуттук экономиканын шарттарына адаптациялоого колдонуудагы жумуштардын комплексин аткарууда, жалпы кабыл алынган аудиттин теория жана практикасы, профессионалдык аудиттин стандарттарына карам каршылык менен карайт. Барыдан мурда, тигил же бул мамлекеттеги азыркы колдонулуп жаткан аудитордук стандарттар – бул, аткарылып жаткан аудиттин сапаты жөнүндөгү белгилүү жакындатылган ой жүгүртүүнүн минималдык деңгээлин көрсөтөт. Чарбалык системаларда профессионалдык аудитордук кызматты көрсөтүүдө, жалпы кабыл алынган аудитордук стандарттарды бузбай, тиешелүү жана жетиштүү сапаттагы кызматты сунуш кылышат.

Муну менен бирге тиги же бул чарбалык системаларда, стандарттардын функцияларынын реалдуу шарттарынын аткарылышы, аудитордук стандарттарда каралган схематикалык түзүлүштөргө караганда алда канча бай жана ар түрлүү. Мындай көз караштагы реалдуу шарттар, практикалык аудиторлорду жалпы кабыл алынган стандарттарга, аудитор атайын тесттерди жүргүзүүдө жана, изилденүүчү чарбалык системадагы маалыматтардын эсеп-кысабындагы маалыматтарды текшерүүдө кошумча материалдар катары ориентир алууга жардам берет.

Эсеп-кысап областындагы, көзөмөл жана чарбалык ишмердүүлүктү анализдөө, жогорку квалификациядагы адистер, аудитти жүргүзүүдөгү жумуштардын комплексин аткарууда, алар көрсөтүп жаткан кызматтардын профессионалдык жогорку сапаты боюнча талаптардын негизги массасы, ар дайым эле нормативдик чектөөлөргө туура келе бербейт деп ишендиришет. Кызмат көрсөтүлүп жаткан чарбалык системалардын конкреттүүлүгү жана ар түрдүүлүгү, жалпы кабыл алынган аудитордук стандарттар аркылуу белгиленген чектен чыгып турат,

ал эми бул системалардын спецификасы, көрсөтүлгөн стандарттардын талаптарына туура келбеген фактылар менен ашырып (изобиловать) турат.

Демек, ага жүктөлүп күбөлөндүрүлгөн функцияны аткарууда, аудитор, жалпы кабыл алынган аудитордук стандарттарга жабык көзү менен ориентир албайт, алардын контексттеринде өзүнүн профессионалдык чеберчилигин өнүктүрүп тиешелүү тажрыйбаны алат.

Мындай шарттардын жыйындысы ага, кайтарылгыс же өзгөчө шарттары менен кайтарылуучу, өзүнүн ой пикирлерин айтууга, о.э. аудит өтүүчү чарбалык системалардын ишмердүүлүктөрүнүн жыйынтыктарынын тактыгы жана эффективдүүлүгү жөнүндөгү түз жана кайчылаш аудитордук күбөлөрдү чогултууга мүмкүнчүлүк берет. Жалпы кабыл алынган аудитордук стандарттарды так жана өзгөчө кылдаттык менен аткаруу, көпчүлүк аудиторлордун көз карашы боюнча, же абдан оор келет же принципалдык түрдө мүмкүн эмес.

Мындай жыйынтыкка келүүнүн себептери, барыдан мурда, мүмкүн, кээ бир стандарттарынын карама-каршы келишинде жана изилденип жаткан чарбалык социалдык-экономикалык системалардын татаалдыгында болот. Мындан тышкары себептери, аудитордук стандарттарды өтө кылдаттык менен аткарууда, же аудитордук кызматтардын баасын жогорулатып аны потенциалдык клиенттер үчүн пайдасыз кылып, же, спецификалык билим жана тажрыйбасы бар, профессионалдык ой жүгүртүүгө жөндөмдүү бирок өзүнүн тажрыйбасын эффективдүү колдонуудан тартынып, адис катары аудитор өзүн өтө жакыр кылышы мүмкүнчүлүгүндө.

Кыргыз Республикасындагы бухгалтерлер жана аудиторлордун профессионалдык уюмдары

Профессионалдык аудитордук уюмдарды укуктук жөнгө салуу, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1993 жылдын 26 январындагы №33 «Кыргыз Республикасындагы аудитордук ишмердүүлүк жана көз карандысыз финансылык көзөмөл жөнүндөгү» токтомунун негизинде аткарылат. Бул токтомдун III бөлүмү «Аудиторлордун профессионалдык өзүн өзү башкаруусу. Аудиторлор Палатасы» деп аталат жана төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- Аудиторлор жана аудитордук уюмдар профессионалдык көз карандысыз уюмдарга биригүүгө укуктуу – Кыргыз Республикасынын экономика жана финансы Министрлиги бекиткен, аудиторлор Палатасы жөнүндөгү жобого жараша, өзүнүн ишмердүүлүгүн иш жүзүнө ашырган, аудиторлор Палатасы эсептелет.

- Кыргыз Республикасындагы аудиттин Советинин чечими боюнча, аудиторлор Палатасы төмөндөгү полномочиелерге укуктуу:

- аудиттин стандарттарын жана нормаларын иштеп чыгууга;

- Кыргыз Республикасынын территориясында аудитордук ишмердүүлүк үчүн кадрларды даярдоо процедураларын иштеп чыгууга жана бекиткенге;

- Кыргыз Республикасындагы аудит боюнча Совет менен макулдашуу, окутуу программаларын сертификациялоо жана профессионалдык компетенттүүлүккө квалификациондук экзамендерди кабыл алууга;

- аудиторлор жана аудитордук уюмдардын бирдей мамлекеттик реестрларын иштеп чыгууга;

- аудиторлордун, аты жөнү жана адрестери, аудитордук ишмердүүлүктү ишке ашыруу аудитордук уюмдардын аталыштары жана адрестери жөнүндөгү маалыматтарга доступту камсыз кылууга;

- аудит суроолоруна, ишкер ишмердүүлүгүнүн ар кандай аспектилерине, салык салууга, валютаны жөнгө салууга тийиштүү болгон, аудиторлордун жана аудитордук уюмдардын мыйзамдуулук экспертиза жана нормативдик актыларды иштеп чыгууда ар кандай формадагы уюмдарды түзүүгө;

- Палатанын компетенциясына кирген суроолор боюнча справочно-маалыматтык жана окуу-методикалык материалдарды басып чыгарууга;

- бухгалтердик эсеп-кысап, отчеттуулук, салык салуу, аудит боюнча нормативдик документтер менен колдонуучуларды камсыз кылууга, профессионалдык басып чыгарууларды, жарыкка чыгарууга;

- аудиторлорго карата заказчиктердин, келишимдеги каралган милдеттемелеринин жетишсиз аткарылышы боюнча эскертүүнү карап чыгууга;

- эл аралык өкмөттүк эмес байланыштардын, тажрыйба алмашуу жана адистерди окутуу максатында өнүктүрүүсүн;

- Кыргыз Республикасындагы аудит боюнча Совети, аудит боюнча Советтин жобосунда белгиленген, экономика жана финансы Министрлиги тарабынан бекитилген, аудиторлор Палатасынын ишмердүүлүгүнүн өзүнүн компетенциясынын чегинде көзөмөлдү ишке ашырууга;

- Бардык аудиторлор жана аудитордук уюмдар аудиторлор Палатасында катталышы керек.

Кыргыз Республикасында бүгүнкү күндө эки профессионалдык аудитордук уюмдар бар – Бухгалтерлер жана Аудиторлор Палатасы (БАП) жана Бухгалтерлер жана Аудиторлор Уюму (БАУ).

2001 жылы августа Бишкек шаарында коммерциялык эмес, бухгалтерлер жана аудиторлордун төрт профессионалдык уюмдарынын өкүлдөрүн бириктирген «Кыргыз Республикасынын бухгалтерлер жана аудиторлор Палатасы» деген шериктештик пайда болгон. Жаңы уюмдун пайда болуусунда активдүү колдоону: «Прагма» жана USAID корпорациясы көрсөткөн.

Палата, профессионалдык бухгалтерлерди жана аудиторлорду, ишканалардагы, уюмдардагы, Кыргызстандагы аудитордук жана консалтингдик фирмалардагы бухгалтердик кызматтардын алдыңкы адистерин бириктирет.

Бухгалтерлер жана Аудиторлор Палатасы келечектеги өнүгүү стратегиялык планында, өзгөчө маанилүү мероприятияларды карашкан – бул финансылык отчеттулуктун эл аралык стандарттарын ишке киргизүүдө катышуу жана Кыргызстанадагы бухгалтердик эсеп-кысапты реформалоо пландарын реализациялоо.

Финансылык отчеттулуктун эл аралык стандарттарын ишке киргизүү деп Палата, бухгалтерлерди профессионалдык окутууну уюштуруусу, Палатанын мүчөлөрү болгон бухгалтерлердин туура колдонуштарына комментарийлерди түзүп жана көзөмөлдөө эсептелет. Көзөмөлдү уюштуруу бул, эң жаңы маселе, Палатанын көзөмөлүнүн, көзөмөлдүн башка формаларынын түрлөрүнөн концептуалдык айырмасы- бул, бухгалтерлердин этикалык нормаларды өз эркинче сактоосунда.

Аудиторлор дагы Палатанын мүчөлөрү боло алышат, буга байланыштуу, аудиторлорго жардам көрсөтүү маселе катары, аудитордук ишмердүүлүктө стандарттар менен иштөөнү, алардын реформасына жолтоо болуп жаткан же башка нормативдик актыларга каршы турган проблемаларды алып чыгуу жана аларды

мамлекеттик органдарга жеткирип о.э. бул маселелерди чечүүдө катышуу.

Планда, жаңы санактар планын ишке киргизүүгө орун каралган. Уюштуруу мероприятиелерден тышкары, Интернетте, Палатанын веб-барактарын түзүүгө чоң көңүл бурулууда. Палата, өзүнүн мүчөлөрүнө кызматардын комплексин кеңейтүү боюнча активдүү жумуштарды жүргүзөт жана аларды өнүктүрүп өздөштүрүүгө сунуштарды кабыл алганга даяр.

Палатанын миссиясы төмөндөгүдөй:

Бухгалтердик жана аудитордук кесиптин статусун жана престижин жогорулатуу;

Бухгалтер жана аудитор кесибин өнүктүрүү жана өздөштүрүү боюнча Палатанын мүчөлөрүнүн ишмердүүлүгүнүн координациясы.

Бухгалтердик эсеп-кысап жана аудитти реформалоону жакындаштыруу иш аракеттери, Палатанын мүчөлөрүнүн профессионалдык ишмердүүлүктөрүнүн нормаларын жана принциптерин иштеп чыгууга бирдей мамиле кылуу;

IFAC кирүүгө эл аралык нормаларга туура келүүгө умтулуу;

Палатаны эл аралык профессионалдык уюмдар менен эмгектешүүсүн бекемдетүү.

Палатанын негизги максаттары болуп:

- Профессионалдык бухгалтерлер жана аудиторлордун, профессионалдык уюмдарга биригүүлөрү, кесиптин статусун жана престижин жогорулатуу, ак ниеттүүлүк менен иштеп жаткан бухгалтерлер жана аудиторлор жөнүндө коомдо жакшы ойду түзүү;

- Эсеп-кысапты уюштуруу практикасында, бухгалтердик отчеттулуктун эл аралык стандарттарына туура келип, аны реформалоодогу талаптарга жооп берген, жаңы нормалар жана ыкмаларды ишке киргизүү;

- Бухгалтерлер жана аудиторлордун кызыкчылыктарын, бийликтин мыйзамдуу жана аткаруучу органдарына алып чыгуу, Палатанын мүчөлөрүнүн экономикалык- социалдык укук жана эркиндигин, алардын коомдук активдүүлүгүнүн өнүгүүсүн ишке ашыруу жана коргоо;

- Кыргызстандагы профессионалдык жана аудитордук ишмердүүлүктү өнүктүрүп, өздөштүрүү жана унификациялоодо эмгектешүү.

«Бухгалтерлер жана аудиторлор Палатасынын» бухгалтердик эсеп – кысапты реформалоо иштеринде ролу жана орду.

Барыдан мурда, БАП, мамлекеттеги ордун, бухгалтердик эсеп-кысапты башкаруу системасында аныктап алуу керек.

Мамлекетте бухгалтердик эсеп-кысапты башкарууну аткаруучу официалдык орган болуп, финансылык отчеттулук жана аудиттин стандарттары боюнча Мамлекеттик комиссия эсептелет.

Комиссиянын негизги маселеси болуп, бухгалтердик эсеп-кысапты Реформалоо Программасын аткарууда, финансылык отчеттулуктун эл аралык стандарттарына туура келиши жана азыркы учурга жооп бергидей, бухгалтердик эсеп-кысапты, бухгалтерлер жана аудиторлорду даярдоону башкаруучу жаңы системаны түзүү.

Бул процесстеги бухгалтерлер жана аудиторлордун ролун эске алуу менен, Президент жана Аткаруучу директор, финансылык отчеттуулук жана аудит боюнча стандарттардын Мамкомиссиясынын Председателинин Кеңешчилери болушат. Палата жана анын мүчөлөрү Мамкомиссия түзгөн жумушчу группанын катарында иштешет жана бухгалтердик эсеп-кысапты реформалоо программасын ишке ашырууда активдүү катышууда, демек муну менен алар, бухгалтерлер жана аудиторлордун кызыкчылыктарын колдошууда.

«Бухгалтерлер жана аудиторлор Палатасынын» бухгалтердик эсеп – кысаптын нормативдик документтерин иштеп чыгуудагы орду.

Бухгалтердик эсеп-кысаптын нормативдик документтерин о.э. бухгалтердик эсеп-кысап жөнүндөгү Мыйзамды иштеп чыгууда Палата активдүү катышып, бул иш аракеттер үчүн эң жакшы адистер тандалып алынган. Мындан улам, бухгалтердик эсеп-кысаптын нормативдик документтерин иштеп чыгуу үчүн жаңы система түзүлдү десек болот, ал, профессионалдык уюмдар жана мамлекеттик органдын жумушун шайкеш келтирип, эффективдүү жүргүзгөнгө мүмкүнчүлүк берет.

Палатанын, бухгалтерлерди маалыматтык система менен камсыздоодогу орду.

Бухгалтерлерди маалыматтык система менен камсыздоо – бухгалтердик эсеп-кысапты (комментарийлер, эсеп-кысаптын стандарттары, методикалык жолдомолор, инструкциялар ж.б.)

жүргүзүүдө таасирин тийгизүүчү, нормативдик документтер жөнүндөгү маалыматтар, о.э. салыкты башкаруучу жана көптөгөн суроолорго тиешелүү болгон документтер эсептелет.

Документтердин бирдей системадагы түшүндүрмөсү жок, ошондуктан бухгалтерлердин жумуштары бир кыйла оорлоп кеткен, себеби, керектүү нормативдүү документацияны чогултуу жана систематизациялоо проблема болуп, практикада коюлган суроолорго жооп алуу мүмкүнчүлүгү кыйынчылыкты алып келген.

Бухгалтерлерди уюштуруу системасындагы Палатанын орду.

Бухгалтерлердин квалификациясы, башка кесиптердегидей эмес, көбүнчө анын өнүгүүсү жаңы тенденциялардан, мамлекетте кабыл алынуучу мыйзамдуулук жана нормативдик документтерден көз каранды. Азыркы учурда, бухгалтерлерди ЖОЖ дон кийинки уюштуруу жаңы системасын практикалык түрдө түзүү муктаждыгында Палата активдүү катышууда. «Прагма» корпорациясынын колдоосу менен, практика өтүп жаткан бухгалтерлерди окутуу программасы түзүлүп өнүктүрүүдө. Окутуу-методикалык борбору уюшулуп, БАП аркалуу окутуу процессинде Бишкек Финансылык Экономикалык Академиясы катыштырылган.

Этикалык нормаларды түзүүдө, этиканын кодексин жана профессионалдык стандарттарды сактоодогу БАП орду.

Бул маселе абдан жаңы болуп эсептелет. Эгерде мурун, бухгалтер аткарып келген укуктук гана нормалар болсо, азыр, бухгалтердин өзүн алып жүрүүсүнүн этикалык нормаларынын кабыл алуу тенденциясы пайда болгон. Бул, бухгалтердик жыйын, профессионалдык наамга жетип, аны коргош үчүн, этикалык нормаларды кабыл алып жана аларды милдеттүү түрдө аткаруусуна байланыштуу. Палата төмөндөгүдөй маселени чечет: этиканын Кодексин, уюмдун ар бир мүчөсүнө жеткирип жана аларды аны сактоону камсыздоо.

Палатанын курамы.

Палатанын башкаруу органдары болуп:

- башкаруунун жогорку органы – Палатанын мүчөлөрүнүн Конференциясы же Палатанын чогулушу;
- башкаруу органы – Палатанын башкармалары;
- аткаруучу орган – Палатанын Дирекциясы;
- көзөмөлдөөчү орган – Ревизиялык комиссия.

Конференцияларды өткөрүү.

Кезектеги Конференция бир жылда бир жолудан кем эмес өткөрүлөт. Өткөрүүнүн, датасы, орду, күн тартиби, Палатанын Башкармалары тарабынан Конференцияны өткөрүү датасына чейин 30 календарлык күн мурун жарыя берилет.

Кезексиз Конференция, Палатанын Башкармалыгынын инициативасы боюнча, Палатанын 1/3 накта мүчөлөрүнүн жана Ревизиялык комиссиянын талабынын негизинде чогултулушу мүмкүн.

Палатанын учурдагы ишмердүүлүгүн, Палатанын башкармалыгы жетектейт, отурумдар Башкармалыктын Председатели, Палатанын Аткаруучу Директору аркылуу чакырылат же мүчөлөрүнүн жарымынан көбүнүн талабы боюнча, бир жылда төрт жолудан аз эмес өткөрүлүшү керек, Башкармалык, Конференцияда эки жыл мөөнөтүнө шайланат жана курамы 13 адамдан турат.

Палатанын аткаруучу органы болуп Дирекция эсептелет, ал, Палатанын Директору, орун басары (эгер керек болсо) жана менеджерден түзүлөт.

Палатанын финансылык – чарбалык ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөнү, курамында үч адамдан турган Ревизиондук комиссия аткарат, о.э. көз карандысыз аудитордук фирманы тартуусу мүмкүн.

Конференция толук укуктуу деп эсептелет, эгерде анда Палатанын, добуш берүүгө укуктуу болгон, экиден үч бөлүгү катышса. Конференциянын чечими, Палатанын ишмердүүлүгүнүн токтошу жөнүндөгү чечимден тышкары, катышуучулардын көпчүлүгүнүн жөнөкөй добушу менен, б.а. Конференциянын катышуучуларынын үчтөн эки бөлүгүнүн добуштары менен кабыл алынат, жана бул отурум толук укуктуу деп эсептелет. Добуштардын саны барабар болуп калган учурда Башкармалыктын Председатели добуш берген чечим кабыл алынат, добуш берүүнүн формасын Палатанын Башкармалыгы бекитет.

Бухгалтерлер жана Аудиторлор Палатасы, бухгалтердик кесиптин, Кыргызстандагы базар экономикасынын орношуна кызыктар болгон жактардын бардыгын бириккенге чакырат. Кыргыз Рспубликасындагы бухгалтердик эсеп-кысаптын реформасы жана аудиттин өнүгүүсү, мамлекеттеги, жүргүзүлүп жаткан реформа процесстеринин реалдуу компоненттери деп

айтууга болот. Аудиторлор Палатасы, бул кесиптердин мындан аркы өнүгүү жоопкерчилигин өз колдоруна алып жана бардык мүмкүнчүлүктөрүн жасоого даяр.

БАП жетекчилиги, бухгалтерлер жана аудиторлордун Палатасынын жаңы биригиши, профессионалдык биригүүлөрдөн болуп, административдик жетекчилик менен чектелбестен, мыйзам чегиндеги жана өзүнүн сунуш кылган кызматтарынын концепциясынын мүмкүнчүлүктөрүнүн негизинде эффективдүү өзүн өзү башкарууну ишке ашырат деп ишенет. Демек, маалыматтарды жана башка кызматтарды алууга, Палата өзүнүн мүчөлөрүнүн жана кызыктар болгон коомчулуктун партнеру боло алат. Палата, өзүнүн мүчөлөрүнүн профессионалдык талаптарын, өзгөчө өзүн өзү башкаруу мазмунун эске алып, профессионалдык ишмердүүлүгүн жана профессионалдык кызыкчылыктарын коргоп көзөмөлдөөчү уюм болуп, бул ишмердүүлүктүн ядросун түзөт.

Бул бирикме профессионалдык уюм болгонго умтулуп, бухгалтердик эсеп-кысаптын реформасын, аудиттин өнүгүүсүн жана Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик кесиптин орношун башкарууга аракет кылат.

Дагы бир профессионалдык аудитордук бирикме болуп «Бухгалтерлер жана Аудиторлор Биркмеси» эсептелет.

«Бухгалтерлер жана Аудиторлор Биркмеси» коомдук бирикмеси 1999 жылдын 19 мартында Кыргыз Республикасынын юстиция Министрлигинде уюштурулуп жана катталган. Уюштуруу формасы жана мүчөлүк шарты боюнча Эл аралык бухгалтерлердин федерациясынын талаптарына толук туура келет, жана 2000 жылдын май айынан баштап БАБ ассоциацияланган мүчөсү болуп эсептелет. БАБ мүчөлөрү – финансылык менеджерлер жана аналитиктер; аудиторлор; бухгалтерлер; бухгалтердик эсеп-кысапты окутуучулары жана Республиканын бир катар жогорку окуу жайларынын студенттери; Канададагы, АКШ дагы бухгалтерлер профессионалдык уюмдарынын чет өлкөлүк жарандары – мүчөлөрү. Бул адамдардын бардыгы, өз эркилери менен, мамлекет тараптан эч кандай кыйноосу жок, окуп эле калбастан, олуттуу сыноолордон өтүп, бухгалтердик эсеп-кысапты реформалоо областындагы жумуштарга, өздөрүнүн профессионалдык жарамдуулугун көрсөтүп, КМШ мамлекеттериндеги уюмдарда таанылып, БАБ профессионалдык этикасынын Кодексин милдеттүү түрдө аткарып келишет. БАБ – республикадагы, бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын

ассоцияланган мүчөсү болгон жалгыз профессионалдык уюм болуп эсептелет.

Бухгалтерлер жана аудиторлордун коомдук уюмдарынын мүчөлөрү болгон жактар – бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын мүчөлөрү, Коомго мүчөлүккө аттестациясыз кабыл алынышат. Коомго мүчөлүккө кандидат болуп, аттестациянын жыйынтыгы боюнча («Финансылык эсеп» курсу боюнча экзамен тапшыргандан кийин) «Аттестациядан өткөн бухгалтер - техник» деген профессионалдык категория татыктуу болгон жактар, кабыл алынат. Бухгалтердик эсеп-кысапты реформалоону өнүктүрүүдө өзүнүн маанилүү салымын кошкон адам - бул бухгалтердик кесиптин кадыр баркын жогорулатууда; ар кандай эл аралык жана профессионалдык улуттук уюмдар менен байланыш түзүүдө; экономикадагы базар механизмдерин орнотууда; билими жана ишмердүүлүгүнө карабай, Коомдун ардактуу мүчөсү боло алат.

БАБ үч багытта активдүү иш алып барууда: Билим ишмердүүлүгү (КР Билим берүү Министрлиги лицензия №368).

- бул, профессионалдык өсүүгө демилге берүүчү, ар кандай семинарлар жана курстар:

«Финансылык эсеп. Бухгалтердик эсептин Эл аралык стандарттарын колдонуу»;

«Башкаруу эсеп»;

«Бухгалтердик эсепте маалыматтык технология. 1С Бухгалтерияны колдонуу»;

«БЭЭС тереңдетип окуп билүү»;

«Финансылык отчеттулуктун анализи ишканалардын жетекчилери үчүн»;

«Аудит»;

«БЭЭС өтүү боюнча практикалык семинар- конверсия»;

«Компьютердик сабаттуулук»;

«Салык салуу, укук, таможенное укук»;

«Бухгалтердик эсеп-кысаптын негиздери, салык салуу жана укук»;

Кеңеш берүү ишмердүүлүгү – профессионалдык кеңешчилер, бухгалтердик эсеп-кысап областына тиешелүү болгон бардык суроолорго жооп берүүгө жана тегерек столду уюштурууга даяр. Бул жерде, уюмдардын мүчөлөрү бухгалтердик эсеп-кысап жана аудит областындагы маалыматтар менен ой бөлүшүшөт.

Профессионалдык таанылуу: Уюм, квалификацияны жогорулатууда жардам көрсөтөт; Бухгалтердик эсеп-кысап жана аудитти өнүктүрүүдө: Биримдикти (Объединения) түзүү бухгалтердик эсеп-кысапты профессионалдык башкарууга демилге берди, мындагы мүчөлөрдүн бардыгы, бухгалтердик эсеп-кысап жана аудитти андан ары өнүктүрүү боюнча өздөрүнүн билимдерин жана тажрыйбаларын колдоно алышат.

Кыргыз Республикасында аудитордук кызмат кирснттщ базарындагы ситуациялардын анализия

Азыркы учурда Кыргыз Республикасында, мамлекеттиктен жеке менчикке чейинки, ар кандай менчик формасында негизделген көптүрдүү (многоукладная) экономика түзүлүүдө. Базар экономикасынын кайра курууларынын негизги мазмуну 1991 – 2001 ж.ж., Кыргызстандын мамлекеттик көз карандысыздыгынын материалдык жагын камсыз кылуу, кайра курууда бардык тармактарында эффективдүү экономиканы түзүү боюнча комплекстүү жумуштар аткарылган. Экономиканы кайра куруунун алгачкы мезгилинде, 1992 жылдын башында, базар экономикасын функционалдаштыруу үчүн, юридикалык база салынган, өтө оор шарттарда улуттук валюта киргизилген, о.э. өткөөл мезгилде экономикалык, агрардык, социалдык жана тышкы экономикалык саясаттары иштелип чыккан.

Ошол мезгилдеги экономикадагы мамлекетти башкаруу системасы, эки аныкталуучу тенденциялар менен мүнөздөлөт. Биринчиден – экономикалык процесстердин мамлекеттик башкаруусу жалпы мүнөзүн жоготот. Экинчиден, мамлекеттик башкаруунун форма жана ыкмаларында өзгөрүүлөр болот.

Мурунку экономикада, директивдүү мамлекеттик органдар системасы аркылуу, негизги чарбалык байланыштардын адрестик тапшырмалары жана ар бир ишкананын ишмердүүлүгүнүн андан аркы параметрлери аныкталчу: өндүрүлүүчү продукциянын көлөмү жана негизги ассортименти; поставүиктердин жана өндүрүш каражаттары менен даяр продукцияны керектөөчүлөрдүн баасы. Ишканаларга, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу, жаңы техниканы ишке киргизүү боюнча, директивдик тапшырмалар жеткирилчү.

Кыргыз Республикасында, постсоциалисттик өлкөлөрдөгүдөй сыяктуу эле, базар мамилесине өтүү, терең экономикалык кризис

шартында башталган: технологиялык деңгээлдин артта калышы жана жумушчулардын төмөн профессионализми, жабдып туруучулардын токтошу жана эмгек тартибинин бузулушу, чарбачылыктагы эски механизмдин эффективдүү эместиги, эмгектин эффективдүү эместиги жана калктын кирешесинин ылдыйлашы, баалардын жогорулашы жана элдин турмушунун деңгээлинин төмөндөшү. Ошентип, объективдүү жана субъективдүү себептердин күчү менен, республиканын базар экономикасына өтүү даярдыгы жетишсиз болчу.

1990 жылдын 22-30 октябрда Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин экинчи сессиясында, республиканын элдик чарбасын стабилизациялоо жана базар экономикасына өтүү программасын кабыл алган. Программада, ар кандай формадагы менчиктердин тең укукта өнүгүүсүн камсыздоо, толук экономикалык эркиндик жана өндүрүүчүлөрдүн жоопкерчиликтери, финансылык жандандыруу жана акчаны жүгүртүү, кредиттик саясатты кайра куруу, банк ишин реформалоо, мамлекеттик менчикти этап боюнча приватташтыруу, республиканын принципалдык жаңы социалдык-экономикалык өнүгүү моделин түзүү каралган.

Базар экономикасы, экономикалык мыйзамдардын өнүгүүсүнүн объективдүү талаптарында негизделери белгилүү – эмгек продукцияларын сатуу жана сатып алуу аркылуу коомдун мүчөлөрү мамиле түзүшөт. Сатуучу жана сатып алуучунун кызыкчылыктарындагы өзгөчө каршылыктар, эмгектин, товарды өндүрүүдөгү сарпталган каражаттарынын коомчулуктагы маанисин аныктап, ал өзүнүн сатып алуучусун тапкандагы реалдуулугун камсыздайт. Ошондуктан, базар процессинин негизги элементтери өзүнө, өндүрүштү, сунуш кылууну, талап кылууну жана бааларды камтыган, ар кандай факторлордун таасиринин астында түзүлгөн, татаал функционалдык жана причинно-следственный байланыштарды пайда кылган.

Экономиканын базар кайра куруусуна өтүүсүндө, көптөгөн проблемалардын төмөндөгүдөй себептери болгон:

- элементардык тартиптин, жоопкерчиликтин, инициативанын жоктугу, о.э. пассивдүүлүк, компетенттүү эместиги, профессионалдуулуктун жана мамлекеттик башкаруудагы, министрликтеги жана ведомстволордогу, ишканалар жана уюмдардын жетекчилеринин көпчүлүгүнүн иш алып баруудагы төмөнкү деңгээли;

- коомдук-экономикалык кайра курууларды, терең ойлонбой жана иш аракеттерди негиздөөчү программасы жок өткөрүү, алардын удаалашсыздыгы, кээде кадрдык баш аламандык менен коштолгон авантюристикалык эксперименттөөлөр, коомдук ой пикирлерди тоотпогондук, экономикалык өнүгүүдөгү факторлордун объективдүүлүгү;

- жаңы мамилелерге өтүүнүн оптималдык идеологиянын жоктугу, практикада аны өтүүчүлөрдүн компетенттүү эместиги;

- мамлекеттин башкаруучу ролунун толук бойдон кулашы, жашыруун экономиканын, уурдоо, рэкет, пара алуу, коррупция, салыктан качуу, алдамчылык, префенция сыяктуу элементтеринин пайда болушу.

Согуштан кийинки, азыркы жаңы базар экономикасына секирип кеткен көбүнчө мамлекеттердин (ФРГ, Япония, Түштүк Корея ж.б.), экономикалык реформасынын түзүүчүсү болуп башында өкмөттөрү турган. Бизде дагы бардык инициатива мамлекеттик органдардын колунда болду. Бирок алар аткарган иш аракеттер ар кандай жасалган, б.а. ишкана жана ишкерлерге эч кандай чектөөлөрдү койбой толук эркиндик берилген, чарбалык ишмердүүлүктө бардык барьерлерди алып салып, аларды бутуна тургузууга бардык жактан жардам көрсөтүп, дүйнөлүк денгээлдеги конкуренцияга туруктуулугун даярдап, башынан эле, алар жөнүндө кам көрүүнү өзүнө жүктөп алган. Базар мамилесине өтүү мезгилинде, ошол экономикалык потенциалын сактап калып, учурдагы абалын колдоп жана ага эффективдүү багыт боюнча өнүгүүнүн базардык жолун түзүп берген, коңшу мамлекет Өзбекистандан көп нерсени үлгү кылып алсак болмок. Бул жерде мамлекет өзүнө экономикалык реформаны жүргүзүүнү гана инициатива кылбастан, базардын талаптарына, шарттарына туруктуулук берүүчү ишканалар жана чарбаларга кам көрүүнү о.э. аларга материалдык, финансылык жана башка түрдөгү жардамдарды көрсөтүүнү алган.

Бирок биздин республикада, базар акылмандуулугунун идеясын алып жүрүүчүлөр, ишканалар жана ишкерлер эмнени өндүрүүлөрүн өздөрү билишип, мамлекеттин буга эч тиешеси жок деп чечишкен. Анткени менен, ар дайым, экономиканын приоритети, азык түлүк жана энергетикалык өзүн өзү камсыз кылууну, буудайды, кант кызылчасын, пахтаны жана башка продукцияларды өндүрүүнү кеңейтүү жөнүндө кайра кайра эскертип турушат. Демек, ишкерлер каалагандай эмес,

республикада аталган продукциялардын бардыгы болуп турушу керек экен жана мамлекет керектүү өндүрүштү камсыз кылып, ага карата ишкерлерди багытташы керек. Ал бетте, эч кандай буйрук же директивалар же абсолюттук эч нерсе бербей турган чакырык же декларациялар менен эмес, бул жерде, ишкерлерди кызыктыруучу алардын ишмердүүлүгүн стимулдочу, алар республикага керектелип, пайдалуу болгон продукцияны өндүрүүдө, өкмөт максаттуу чараларды колдонуусу керек. Продукцияны өткөрүү гарантиялары, дотация, кредит, техника, отун-энергетикалык ресурстар, үрөн, удобрения жеткиликтүү баа менен башка материалдарды сунуштоосу зарыл. Бардык базар өлкөлөрүндө дал ушундай кылышат, алар ар дайым өндүрүүчүлөргө, алынып келинген чарба продукциялары үчүн өз учурунда төлөп беришет.

Базар мамилелеринин шарттарында, базар экономикасынын механизм жетелеп жүрүүчү илгич катары кызмат кылуучу татаал инфраструктураны түзүп жана функционалдаштыруу курч талабы келип чыккан, ал, базар процессинин катышуучуларынын кызыкчылыктарын канагаттандырып туруучу өзгөчө эрежелер боюнча аткарылып турушу керек. Булардын бардыгы, базар экономикасын функционалдаштыруучу мыйзам жана эрежелерди сактоого, ар дайым көзөмөлдөөсүнүн объективдүү зарылчылыгына, жогорку жыйынтыктарга жетүүгө жолдорду издөөгө, жумуштун рентабелдүүлүгүнө, партнердук мамилелерде этиканы сактоого себеп болот.

Мамлекеттин түзүлүшүндөгү ар кандай модель сыяктуу эле, базар экономикасы да башкарууга муктаж, бирок бул башкаруу командаларда курулбайт, ал, экономикалык өлчөмдөрдүн таасиринин жана бюджет ыкмаларынын кыйыр башкарууларын, салыктык жана акчалай-кредиттик саясатты колдонуу менен түзүлөт. Эгерде бюджет, туура, таза болсо ал, мамлекеттик муктаждыктарды жабат, б.а. башкаруу органдарын жана өндүрүштөрдү гана камсыздабастан, здравоохранение, билим берүү, пенсия, социалдык коргоо сыяктуу чөйрөлөрдү да өз мойнуна алат.

1993 жыл- экономикалык байланыштардын толук бойдон үзүлүп, өндүрүштүн кыйраган жылы. Абалды оңдош үчүн, 1994 жылдын башында өкмөт тарабынан «катуу тартиптеги финансылык саясат» киргизилген, анын мааниси – зыян келтирүүчү ишканаларды колдоодон чыгаруу (мамлекеттик финансылуудон), банк ссудасынын пайызын жогорулатуу

(жылына 200% чейин). Буга карабастан, консолидирленген бюджеттин кирешеси ИДП (ВВП) 19% кем эместигин түзгөн, ал эми чыгашасы 27%. Бир жылдын ичинде экономиканы финансылоо ИДП 3,3 пайызга түшүп кеткен, ал эми мамлекеттик башкарууга жана социалдык маданий мероприятияларга бюджеттен 87% жакын каражат сарпталган.

Республиканын бюджетти 1995 жылы кандай тартыш болсо 1996 жылы деле ошол бойдон калган. 1995 жылы чыгаша жагы 6,6 млн. сомду түзсө, чыгымдардын финансыланбоочу калдыгы 372 млн. сомго барабар болгон. Консолидацияланган бюджеттин дефицити 1996 жылдын 1 декабрында 1043,1 млн. сомду түзгөн, бул 1995 жылдын ушул мезгилине карата 532 млн. сомго аз. Өндүрүштү жөнгө салып жана салык жыйноону камсыз кылыш үчүн өкмөт чараларды колдоно баштайт.

Базар экономикасына өтүү, өкмөттү, айыл чарбаны башкаруу органдарына жаңыча көз караш менен кароого, эски ишмердүүлүктү өзгөртүп жана жаңы уюмдардын курамдарын түзүүгө алып келди. Мисалы, жаңылануунун катарына, «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызматы жөнүндөгү» мыйзамынын негизинде иш алып барган салык инспекциялары. Булардын башкы функциясы – салык мыйзамдуулугун жана салык тартибин аткаруу.

Салыктар, мамлекеттик бюджеттик мекемелердин (мамаппарат, курал күчтөрү, социалдык камсыздоонун системасы, билим берүү, медицина) чыгымдарын финансылоо үчүн, түзүлгөн каражаттардын агымдары катары кызмат кылышат, коомдун бардык катмарынын кызыкчылыгы болгон улуттук кирешени кайра бөлүштүрүүнүн куралы болуп саналат, о.э. экономиканы башкаруудагы мамлекеттик жалгыз механизм болуп эсептелет. 1995 жылдын башында, салык системасы, экономикалык абалды стабилдештирүүдө, экономикалык өсүүнүн темпин стимулдаштырууда активдүү колдонула баштаган.

Ар бир жылы салык инспекциясы пайданын ылдыйлаганын жарыялайт, чарбалык субъектилерге штрафтык санкцияларды салат. Салык төлөөдөн качкан чарбалык субъектилерге тийиштүү болгон маселелер жума сайын республиканын Министрлер Кабинетинде каралат. Салык мыйзамдуулугун ар кандай бузууларды, чексиз ачып көрсөтүү, экономикалык кылмыштуулуктун негативдик кубулуштарынын бар экендигин аныктайт. Анткени, жаш жана бутуна жакшы тура элек экономикалык кайра куруу учурунда, фирма жана ишканалар

пайда болуп, алар каттоодон да өтпөй, казнага тиешелүү салыкты да төлөшкөн эмес.

Базарга өтүүдөгү маанилүү мероприятиелердин бири болуп приватташтыруу эсептелген. Кыргыз Республикасында «Приватташтыруунун жалпы башталышы, ишкердүүлүк жана конкуренция жөнүндөгү» Мыйзамды 1991 жылы 20 декабрында кабыл алуусу, республикада мамлекеттен чыгаруу процессинин башталышы болгон. Бул, барыдан мурда, конкуренция жана ишкердүүлүк үчүн эң бир негиздүү кадамдардын бири болуп, базарды, эффективдүү функционалдаштыруу шарттарын түзүү функциялары катары каралган. Ал, республикадагы приватташтыруунун жалпы башталышын, конкуренция шарттарында эркин ишкердүүлүктүн негизин аныктап, приватташтыруу жана ишкердүүлүккө негизги социалдык гарантияларды орнотуп, чарбалык туруксуздук жана чарбалык субъектилердин банкрот болушу жөнүндөгү суроолорду регламентация кылган.

Мыйзам приватташтыруу объектилерине, ишканалардан тышкары, маданий объектилерди, мамлекеттик жилой фонд, ж.б. мамлекеттик мүлктөрдү киргизген, о.э. Кыргыз Республикасынын ар бир жаранына, кайра кайтарылгыс негизде, мамлекеттик менчиктин бир бөлүгүнө ээ болушуна укук берген.

Мыйзам, ишмердүүлүктүн түрүн жана чарбалык мамилелердин контрагенттерин, жумушчуларды, базарда продукцияны эркин баада реализациялоону жана пайданы колдонууну эркин тандоону, алдын ала караштырган. Аны республикада ийгиликтүү жүргүзүш үчүн, мүлк боюнча Мамкомитет түзүлгөн. Анын башкы маселеси - мамлекеттин кызыкчылыктарын менчик ээси катары алып чыгуу, мүлктүн рационалдуу колдонулушун жана сакталышын көзөмөлдөө, о.э. жаңы менчик ээлеринин арасында конкуренцияны пайда кылуу эсептелген. Республиканын Жогорку Кеңешинин чечими менен Комитетке, Кыргызстандын мүлкүн колдонуу жана ага ээ болуу укуктарын өткөрүп берген.

Мамлекеттик менчикти кеңири масштабдагы демонополизациянын башталышы, институционалдык маанилүү кайра куруу жана Кыргызстандагы экономиканын реформасынын борбордук звеносу болуп эсептелет. Экономикалык реформалардын негизинде жүргүзүлгөн приватташтыруу саясаты, так белгиленген маселелердин этаптарынын максатын жана

реализациянын рычагдарын алдын ала көрсөткөн.

Биринчи уюштурулган этаптын жүрүшүнө мыйзамдуулук базасы салынып, уюштуруучу инфраструктура жана приватташтыруучу шаймандар (инструментарий) кеңири текшерилип, «кичи» приватташтыруунун жогорку темптерине жетишишкен.

Чоң жана орто ишканаларды приватташтырууда, мамлекеттин колунда акциянын чоң бөлүгүн алдын ала концентрациялаган, басымдуулук формасы болуп акционерлештирүү болду, ал эми ФГИ ге бул акцияларды холдингдерди түзүүгө колдонуп же үчүнчү жакка сатууга мүкүнчүлүк берилген.

Республикадагы биринчи жылдардагы приватташтыруу практикасы, менчик формасын мамлекеттиктен жекеге алмаштыруу, приватташтырылган ишканалардын, базар мамилесиндеги толук баалуу субъектилерге айланып жана алардын эффективдүүлүгүнүн жогорулашына жетиштүү гарантия жок экендигин көрсөткөн. Башкача айтканда, өндүрүштүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу жана экономиканы жандандырууну, менчиктештирүүнүн жаңы курамына байланыштуу деген көз караш, бирдей ойго алып келбейт. Мындай шарт, приватташтыруунун альтернативдик варианттарын издөөдө канчалык маанилүү болсо, о.э. мамлекеттик ишканаларды кайра курууга жана аларды базар экономикасына, чектөөсү (ограничения) менен кошууга, ишкердүүлүк типтеги жүрүм турумдарын түзүүгө күн мурун белгилейт.

Мыйзамга ылайык, приватташтыруу элдин, эмгек коллективдин кызыкчылыгында, алардын чечими жана даярдыгына жараша өткөрүлүш керек болчу. Практика жүзүндө, алгач анын принциптерин жаратпай коюшуп кийин мыйзамдуулук дагы кабыл алган эмес, ошол учурда элдик менчикти сатып таратууну мамлекеттик чиновниктер өз колдоруна алышкан. Процесс ачык айкын жүргүзүлбөй, приватташтырылган объектилердин так баасы аныкталбай, иш жүзүндө өзгөчө адамдарга (жетекчилерге) жана өткөөл мезгилде капитал жыйнап алган калктын группаларына биринчилик берилген. Приватташтырууга каражаты жок калктын негизги бөлүгүнө, фактически эч кандай баа болбой турган, инфляциядан корголбогон мамлекеттик мүлкүн, атайын төлөнүүчү каражаттар аркылуу аласыңар деген иллюзия түзүп беришкен.

Приватташтыруу жүрүп жатканда жумушчу орундарды сактап

калуу жана өндүрүштү кеңейтүү максаттары коюлган эмес, социалдык жетишкендиктердин чоң бөлүктөрү ликвидацияланган, мурун приватташтыруу мыйзамында каралган, бардык жеңилдөөлөр алынып салынган. Мүлктүн баасынын, эмгекчилер курган маанилүү бөлүгүн, приватизаторлор, директорлор, ар кандай рангдагы чиновниктер тартып алышып, мамлекеттик менчик жаңы пайда болгон миллионерлердин чөнтөктөрүнө түшкөн.

Ошентип ишкананын мүлкүн баалоодо, эмгек коллективине 35 пайызы тийген, ал эми жетекчилерди, жалпы ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгү менен кызыктырыш үчүн, эмгек коллективинин чечими менен 5-15 пайызга чейинкиси берилген.

Бул ой жаман эмес, бирок экономикалык системанын, чарбалык байланыштардын кыйрашы менен, көпчүлүк жетекчилер пайда болгон татаал маселелерди чечүүгө жол издешкен эмес, алар өндүрүштү өнүктүрүүнүн башка жөнөкөй жолуна түшүп, жумушчулардын санын кыскарта башташкан. Ишкананы акционерлештирилгенден кийин анын жумушунун эффективдүүлүгүнүн анализи: өндүрүштүн орточо денгээли 40-55 пайызга ылдыйлап кеткенин көрсөттү, бирок көпчүлүк жетекчилер чоң оклад жана көп сандаган акциялардын ээлери болгондуктан жашоо турмуштары жогорулай баштаган.

Менчикти ээлеп алууга умтулуу, аны жоготуудан коркуу сыяктуу эле чоң күч керек, бирок таап алганыңды сактап калуу үчүн тырышчаактык жана каардуулук менен күрөшүүнү талап кылат, бирок ар дайым эле ал ийгиликке жеткирбейт. Өз учурунда кулакка тартуу, тоталдык уурдоо жана башка бейбаштыктар, мыйзамдын алдында күчсүз болгон, ал эми азыр болсо мыйзам жана бийлик, эч нерсеге карабай майлуурак бөлүгүн жулуп алуунун асдында күчсүз болуп турбы.

Буга байланыштуу Президент 1994 жылдын июнь айында, Прокуратурага, улуттук коопсуздук Комитетине, ички иштер Министрлигине, өкмөт алдындагы Мамфининспекциясына, республикадагы мамлекеттик мүлктөрдү приватташтыруудагы мыйзамдуулукту бузган фактыларды текшерүүнү тапшырган. Текшерүүдө, мамүлкүнүн Фонду тарабынан жүргүзүлгөн приватташтыруу, учурдагы мыйзамдуулукту одоно бузуу менен аткарылган. Ар бир үчүнчү объект аукцион жүргүзбөй туруп приватташтырылган жана негизги фонду кайра бааланган эмес, о.э. объектилердин баалары өзүнчө адамдар же коммерциялык

структуралар үчүн, эмгек жаатынын укуктарын кысып, негизсиз төмөндөтүлгөн. Фальсификация жана документтерди жасалмалоо фактылары аныкталып, мамлекеттик мүлктүн Фонддун кээ бир кызматкерлери, зыян келтирүү жана башка кылмыштары боюнча жазага тартылышкан.

1997 жылдын май айында Президент дагы бир жолу, калган объектилерди, базар конъюктурасын эске алып реалдуу баага сатууну камсыз кылуу милдеттемесин менен атайын комиссия түзүүгө, о.э. приватташтырылган объектилердин негизсиз баасы ылдыйлатып сатылган фактыларды текшерүүгө буйрук берген. Биринчиден, объектилерди приватташтыруу боюнча көп сандаган фактылар демпингалык (конкуренттерди кысып чыгуу) баа боюнча. Экинчиден, мамлекеттик менчикти кайра куруу процессин өнүктүрүү жана өздөштүрүү зарылчылыгы. Мындан мамлекет канча уттурду аны эч ким баалай албайт, объектилерди, учурдагы кымбатчылыктан, реалдык баа боюнча сатууга мүмкүн болгон эмес, ошондуктан демпингдик баага макул болууга туура келген.

Бардык өлкөлөрдө приватташтыруу процесстери, тынч өткөн деп айтууга болбойт. Бирок биз, приватташтыруу жолунда турган кармагычтарды (ловушки) эске алып, алардын тажрыйбаларын колдоно албай койдук же колдонгубуз келген жок. Эл аралык уюмдардан келген эксперттердин легиондорунун, бизге акылы боюнча берген жардамдарына карабай, өзүбүздүн каталарыбызда окуп үйрөнүүнү чечтик.

Учурунда өндүрүштүн стратегиялык потенциалын туура колдоно алган жокпуз, чоң завод, фабрикаларды сатып, уурдап, талкалап, банкротко учуратып, эми алардын бардыгын эч ким кайра калыбына келтире албайт.

Бул фактылардын бардыгы, республикада тиешелүү аудитордук кызматтардын жоктугунан, мүлктү баалоо иштери кадимкидей уюшулбай, жыйынтыкта мамлекет чоңдогон материалдык чыгымдарга дуушар болгон, жарандардын, эмгек жамааттардын укуктары бузулуп, чиновниктерге алардын туугандарына, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жетекчилерине мамлекеттик менчикти сатып алууда жеңилдиктер жана артыкчылыктар берилгендигин ачыкка чыгарган. Фонддун ишмердүүлүгүндө мыйзамдуулукту олуттуу бузуулар, приватташтыруу областында өткөрүлүп жаткан реформа жөнүндө өтө негативдүү коомдук ойду түзүп, калктын кыжырын кайнатып,

социалдык кыйынчылыкты пайда кылган.

Жогоруда жазылгандарды жана базардагы реалдык ситуацияны эске алуу менен, Өкмөт, мурун приватташтырылган менчик объектилерге карата салык салуу жөнүндө проектти кабыл алууну чечет.

Базар экономикасына өтүү мезгилинде, башкаруу функциясы катары көзөмөлдү жүргүзүү, анын түзүлүү тенденциясындагы карама каршылыктардан улам өтө оорлой баштаган, башкаруунун курамынын абалы, ликвидациянын пайда болуусу менен алардын туруктуусуздугу, мамиле кылуулардын эски жана жаңы каршы туруулары пайда болгон. Кыскача айтканда, базар экономикасынын жаралган организмнин абалынын көптүгү, биздин экономика үчүн жаңы карама каршы кубулуштарды баалоого бир өңчөй эмес мамиле кылуунун талап кылган.

Ишкер ишмердүүлүктөрүнүн жаңы формалары, акционердик коомдордун, жоопкерчилиги чектелген коомдордун, коммерциялык банктардын жана башка аудит колдонуучу талаадагы ишканалардын пайда болушу, базар экономикасынын өнүгүүсүнө байланыштуу болуп, өзгөчө акционердик капиталдын түзүлүшү жана функционалдашы тынбай кеңейип турган.

Базар мамилесинде, чарбалык операциялар жөнүндө чечимдерди кабыл алуу учурунда, көбүрөөк бөлүгү финансылык эмес маалыматтар болгондуктан, анын тастыкталгандыгын, көз карандысыз аудитор гана далилдеп берет.

Аудитор, жашыруун экономикадагы митаамчылык сыяктуу элементтерди алдын алып берет – бул ишканадагы жетекчилердин же кызматкелердин ичинен, бир же бир нече жактар аркылуу, эсеп - кысаптын жана отчеттулуктун маалыматтарынын атайын туура эмес чагылдырылгандыгы, эсеп жазууларынын манипуляциясын жана биринчи документтеринин фальсификациясы, регистрлер жана отчеттулуктар, чарбалык операциялардын маанисин жана мыйзамдуулук менен аныкталган эрежелердин бузулушу, эсеп боюнча жазууларды атайын өзгөртүү, о.э. оңдотулган жазуулардын жыйынтыктарын жана документтерди өткөрүп жиберүү же жоготуп салуу. Финансылык маалыматтардагы атайын эмес жасалган каталарды тапканда, эсеп жазууларында жана эсеп кысаптардын толуктугундагы эске албаган группировкалардагы арифетикалык жана логикалык ката кетирүүлөр же чарбалык ишмердүүлүктөгү фактыларды туура эмес көрсөтүүдө көз карандысыз аудитор четте калбайт.

Экономикасы базар инфраструктурасына таянган мамлекеттер, акционердик коомдордун жана башка чарбалык субъектилердин ишмердүүлүгү жөнүндөгү маалыматты алууда, аудит деп аталган көз карандысыз тышкы финансылык көзөмөл, назарга алууга татыктуу болот.

Финансылык суроолорду чечүүдөгү жактар, бухгалтердик маалыматтарды көбүнчө, заем берип же баалуу кагаздарын сатып ала турган ишканалардан алышат. Бул учурда, финансылык маалыматтардын объективдүүлүгүн орнотуучу, ортомчулар - аудитордук кызматтарга коомчулукту талап кылып, поставүик менен маалыматты колдонуучунун кызыкчылыктары кагылышып калышы мүмкүн. Көз карандысыз аудиторлор заказ берүүчү тарапка иштешет – (компания, директорлор Совети ж.б.), аудиторду чакырып ага акысын төлөп берүүчү жактар.

Аудитордук кызматтарга муктаждыктар төмөнкү шарттарда пайда болот:

1. Компаниянын операциялары көп сандуу жана татаал болушу мүмкүн. Алар тууралуу маалыматтарды пайдалануучулар өз алдынча ала алышпайт жана аудитордун кызматына муктаж болушат;

2. Финансылык маалыматтарды колдонуучулар, компаниянын эсеп жазууларына доступтары жок, андан тышкары, алардын тиешелүү тажрыйбалары жетишсиз, ошондуктан пайдалануучулар сөзсүз аудиторлорду чакырыш керек;

3. Пайдалануучулар кабыл алган чечимдердин натыйжасы, өтө маанилүү болушу мүмкүн, себеби аудитор аркылуу алынган маалымат алар үчүн сөзсүз түрдө абсолюттук так жана толук болушу керек.

Аудиторлор милдеттүү түрдө өздөрүнүн жыйынтыктарын, кызыгуусу бар кодонуучуларга жеткирип туруулары керек, маалыматтарды колдонуп жатканда жогорку эффектке жетүү үчүн, ал максималдык түрдө түшүнүктүү болуусу керек, ошондуктан финансылык маалыматты өлчөп жана жазууда жалпы критерийлерди колдонуу зарыл, көз карандысыз аудиторлр үчүн мындай критерий болуп негизинен жалпы бухгалтердик принциптер эсептелет.

Бизнестин татаал дүйнөсүндө аудит, эмнени издеп, эмнеден коргонуу жана эмне кылыш керек экендигин батыраак аныктаганга жардам берет.

Аудитордук текшерүүлөрдүн көз карандысыз тактоолору, субъектилердин экономикалык кылмыштарын жана алардын мыйзамдуулукту аткаруусуна жүргүзүлгөн профилактика катары болот, бул, экономика жана салык салуу областында чечим кабыл алуу үчүн, мамлекеттик органдарга, судьяларга, прокурорлорго, салык инспекторлоруна абдан керек.

Демек, аудит тийиштүү мөөнөтүндө жалпы кабыл алынган эл аралык стандарттардын негизинде уюштурулса, биздин республикадагы экономикалык кылмыштуулуктардын жаңы түрлөрүнүн өнүгүү жолундагы ишенимдүү барьерин болуп, чарбачылыктын базар шарттарында негизделген жаңы коомдун түзүлүшүнө жардам берет.

Аудитордук кызматтардын улуттук базарындагы ситуациялардын анализи, официалдуу агымдардан алынган тиешелүү маалыматтарсыз жүргүзүлбөйт. Мындай маалыматтардын бири болуп, Мамлекеттик статистика чыгарган – Чарбалык субъектилердин мамлекеттик Бирдей статистикалык бирдиктердин регистри кызмат кылган.

2010 жылдын 1я октябрына карата Бишкек шаарында катталган чарбалык субъектилердин саны:

	Мамлекеттик формасы боюнча		Чет өлкөлүк инвестициясы		
	Мамлекеттик	Коммуналдык	Жеке	Коммуналдык	Жеке
Орточо ишканалар	8926	687	864	725	179
Чоң ишканалар	6240	557	739	292	62
Бардыгы:	15166	1244	1603	1017	241

Бухгалтерлер жана аудиторлордун Палатасыны официалдуу сайтындагы маалымат боюнча чоң аудитордук фирмалардын жалпы саны 26 эсеп бирдигин түзөт. Муну эске алуу менен, төмөндөгүдөй анализ чыгарса болот – ишканалар жана аудитордук компаниялардын орточо саны: ар бир аудитордук компанияга – 42 орточо жана 27 чоң ишкана туура келет.

Эгерде бул сүрөттү конкреттүү ар бирин мамлекеттик формасы

боюнча көргүбүз келсе анда:

Ар бир аудитордук компанияга орточо ишканалардын туура келиши:

мамлекеттик менчик – 11 бирдик;

коммуналдык менчик – 3 бирдик;

жеке менчик – 28 бирдик;

булардын ичинен чет өлкөлүк инвестициялары менен – 7 бирдик.

Ар бир аудитордук компанияга чоң ишканалардын туура келиши:

мамлекеттик менчик – 11 бирдик;

коммуналдык менчик – 4 бирдик;

жеке менчик – 11 бирдик;

булардын ичинен чет өлкөлүк инвестициялары менен – 2 бирдик.

Ошондой эле, жалпысынан канча ишкана бир аудитордук компанияга туура келээрин карап көрсө болот:

мамлекеттик менчик – 22 бирдик;

коммуналдык менчик – 8 бирдик;

жеке менчик – 39 бирдик;

булардын ичинен чет өлкөлүк инвестициялары менен – 9 бирдик.

Жалпысынан – Бишкек шары боюнча бир аудитордук компанияга 69 ишкана туура келет.

Аудитордук базардагы жалпы экономикалык ситуацияны элестетип, республикадагы ишканалардын саны алда канча көп экенин жана мындан да көбөйөрүн эске алганда, базар экономикасындагы жасалганы (оформление) жакшы элестете берсе болот. Бирок булардын бардыгына объективдүү караш керек, анткени пайда боло турган дагы бир аудитордук фирма өзүнүн «амбициялары» менен курч конкуренцияга такалышы мүмкүн. Мындан тышкары, базарда, өздөрүн көрсөтө билген аудитордук компаниялардын бар экендигин эске алганда, биринчи жана акыркы этаптарында чоң капитал салымы талап кылынат.

Кээ бир компаниялар, чет өлкөлүк компаниялар менен чогуу иш алып барышат. Мисалы, «Марка Аудит Бишкек» компаниясы, «Price Water House Coopers» эл аралык компаниясы менен, бул өз ирээтинде, улуттук базарда, аудитордук кызматтарды көрсөтүүгө жаңы компаниялардын киришине атайын тоскоолдуктарды коюшу мүмкүн, ага карабастан, аудитордук тармакты өнүктүрүп

өстүрүүдө бул маанилүү кадам болуп эсептелет.

Аудитордук ишмердүүлүктү уюштуруу жана функционалдаштыруу, уюштуруучулардын өздөрүнөн көз каранды болот, мындай компаниялардын жетекчилери 100% билимдүү жана такшалган болуусу зарыл, о.э. андан аркы ишти эффективдүү алып кетүү үчүн аудиторлорду абдан көңүл буруу менен тандоо керек, анткени аудитордук компаниянын имиджи бир эле жылга түзүлбөйт.

Дагы бир нече улуттук аудитордук компанияларды эл аралык уюмдар менен бирдикте түзүүгө мүмкүнчүлүктөр, эң негизгиси адистер жана жаш адистер бар.

Кыргыз Республикасында ауд, тт, н келечекте цнцгццщ.

Кыргыз Республикасында аудитордук ишмердүүлүктүн өнүгүүсүн аныкташ үчүн, бир катар көрсөткүчтөрдү окуп билип жана бул тармак боюнча тиешелүү анализ жүргүзүү керек.

Кыргыз Республикасында аудитордук кызматтар тармагынын азыркы мезгилдеги өнүгүү этабын эске алганда жана батыш мамлекеттеринин аудити менен салыштырганда, ал жакында, өнүгүүнүн жап жаңы этабына кадам шилтейт. Ошентип келечекте, дүйнөлүк аудитке таандык болгон жаңы технологиялардын, процесстердин жана кубулуштардын пайда болушун күтүүгө, о.э. аудитти камсыздандыруу, бажы аудити, Кыргыз Республикасынын аудиттер - адистерин жана аудитордук фирмаларын дүйнөгө таанытууга болот.

Аудитордун азыркы учурга туура келиши жана анын эффективдүү өнүгүүсү, коомчулукка кызмат көрсөтүп жаткан башка тармактар сыяктуу эле камсыздандырууну алдын алат.

Ал эми Кыргыз Республикасындагы камсыздандырууну карасак, бул кубулуш дагы бир нече жыл туруктуу орной албайт десек болот. Биринчиден, мыйзамдуулук базасынын өнүгүүсүнүн алсыздыгы жана мамлекет тарабынан тиешелүү жардам жана колдоонун жоктугу, о.э. фирма заказчиктердин камсыздандыруунун акысын төлөөгө каражаттарынын жоктугу. Экинчиден, аудитке процесс катары, камсыздандыруунун зарылчылыгы жок, себеби аудиторлор өздөрүнүн жоопкерчиликтерин оюн айтуу менен гана чектеп коюшат. Мурунку менен байланыштуу болгон башка бир жагы – суроо талаптын жоктугу, аны менен катар камсыздандыруу керек жерге, аудитордук фирмалар тараптан сапаттуу финансылык

менеджменттин жана пландаштыруунун сунуш кылбагандыгы болду. Дагы бир фактор, аудитордук кызматтар базарында камсыздандыруунун жоктугу жана бул чөйрөдө ага үлгүнүн жоктугу.

Башка жагынан, аудиттин камсыздандыруусунун институтунун жоктугун, практикалык сапаттуу аудиттин жоктугу менен түшүндүрсө болот. Аудитордук ишмердүүлүктүн мамлекеттик башкаруусу өзүнө, талапкерлердин билимин текшерүүнү камтыйт, ал бетте, мезгил – мезгили менен билимди текшерүү улам оорлоп баратат – бул мамлекеттин саясаты.

Буга чейин сапатсыз аткарылган аудит жөнүндөгү бир дагы факт сот жоопкерчилигинде катталган эмес, бул жагы боюнча мамлекет, мүмкүн болгон укук бузууларды кой бербеш үчүн интенсивдик түрдө профилактикалык жумуштарды жүргүзүп жаткандыгы.

Аудитордук тармактын келечектеги өнүгүүсү, бул, коомчулук, же кандай заказчиктер тараптан ошондой эле мамлекет тараптан, аудитордук ишмердүүлүктү таанып билүү жана түшүнүү зарылчылыгынын келип чыгышында.

Кыргыз Республикасына аудитордук кызматтардын киргизилиши, кызмат көрсөтүү базарынын түзүлүшү менен байланыштуу жана республикалык экономика үчүн бир катар традициондук эмес финансылык-кредиттик (инжинерингдик, консалтингдик, лизингдик жана факторингдик) институттардын өздөрүн көрсөтүшү эсептелет. Белгилүү болгондой, көрсөтүлө турган кызматтар, товардын бардык белгилери сыяктуу эле, коомчулук талап кылуучу баасы жана алмашуунун (обмен) жардамы менен өткөрүлөт. Демек, аудиттин объектилери болуп, жашоо циклындагы чөйрө жана кызматтардын бардык этаптары боло алышат, ал эми алардын кээ бир өзгөчөлөрүн алсак, мисалы, консалтингдик – бул алардын түзүлүшүнүн негизги каражаты болуп эсептелет. Белгилеп кетүүчү нерсе, категорияларынын түрлөрүнө карабай, бардык учурдагы аудитордук фирмалар жана аудиторлор, консалтингдик кызматтарды сунуш кыла алышат. Алардын жумуштарынын чоң бөлүгү бухгалтердик баланс жана финансылык отчеттулукту түзүүгө жумшалат.

Өткөрүлүп жаткан реформалар, Кыргызстанга ар кандай саясий жана экономикалык уюмдарды алардын ичинде потенциалдык инвесторлорду тартууга мүмкүнчүлүк берди.

Дүйнөгө экономикалык жактан таанылып билинүүгө, финансылык маалыматтар ачык жана таза болуусу керек. Барыдан мурда, бул, бухгалтердик эсеп-кысапты жана финансылык отчеттуулукту түзүүдөгү бирдей түрүн колдонуу. Азыркы убакта бухгалтер кесиби, сапаттуу денгээлде радикалдык кайра –курууларды башынан өткөрүп жана жаңы квалификациондук адиске – профессионалдык аудиторго көбүрөөк талаптар болуп турган учур. Буга байланыштуу, дүйнөгө, эң биринчи республиканын ичинде белгилүү болгудай, Кыргызстанда көз карандысыз аудиторлордун институтун түзүү муктаждыгы бар. Мамлекеттин негизги маселеси болуп – аудиттин өнүгүүсүнө кол кабыш кылуу, Эл аралык аудиттин стандарттарын кабыл алып алардын колдонушуна, калктын билимине, ишканалар жана аудитке кызмат кылган мамлекеттик жетекчилерге көзөмөл жүргүзүү.

Кыргызстанда АКШ, Великобоитаниядан жана башка өнүккөн мамлекеттерден айырмасы, аудиттин түзүлүшүнүн этап боюнча көп кылымдык тажрыйбасы жок. Бул факт, сөзсүз түрдө аудитти пайдалануучулардын санын жана аны колдонуучу чөйрөнү чектейт. Көптөгөн компаниялар жыл сайын аудиторлорду алмаштырып турушат жана аларга ар дайым ишениш арта беришпейт. Аудиттин өнүгүү шарттарынын негиздерини бири бул аудитордук этиканын жогорку деңгээли.

Кесиптин өнүгүүсүнүн узак мөөнөттүүсүн пландаштырууда, биздин экономика, көз карандысыз аудиттин институтунун тезирээк түзүлүш талабынынын өсүүшүн сезүүсү керек. Бул учурда, коомчулуктун аудиторлорго болгон ишеними, экономика, финансы, салык жана укук областарындагы адистердин терең билимдерине кана эмес, алар аткара турган өзгөчө этикалык норма жана эрежелерге байланыштуу. Мамлекеттик комиссия профессионалдык аудиторлор уюмдары, аудитордук компаниялар, индивидуалдык аудиторлор менен бирдикте Кыргызстандагы аудиторлордун профессионалдык этикасынын Кодексин иштеп чыгууну пландаштырган. Аудитордун профессионалдык алып жүрүүсүнүн этикасы, өзүнүн чөйрөсүндө аудитордук коомчулукта, баардык бузуулардан жана кол салуулардан коргонууга даяр болушун, адеп ахлактык, моралдык баалуулуктарды аныктап бериши керек. Жалпы адамдык жана профессионалдык этикалык нормаларды аткаруу, ар бир аудитордун, жетекчинин жана аудитордук фирмалардын кызматкерлеринин сөзсүз түрдөгү милдети.

Кандай гана кесип болбосун, иш алып барып жаткан адамдар, өзгөчө өкүлдөрүнүн жүрүм турумуна карабай өздөрүнүн кызматтарынын жогорку сапатына, коомчулуктун ишенимине кызыктар болуш үчүн, этикалык кодекс керек. Аудиторлор үчүн, клиенттин о.э. финансылык отчеттуулукту колдонуучу үчүнчү жактын, аудиттин сапатына жана башка алар сунуштаган кызматтарга ишеним көрсөтүп турганы өтө маанилүү. Эгерде кызмат көрсөткөн жактарга ишеним кылбаса мисалы, врачтарга, судья же аудиторлорго, анда бул адистердин өздөрүнүн клиенттерин жана башка жактарды тейлөө жөндөмдөрү өтө төмөндөп кетет.

Эгерде кызматтарды колдонуп жүргөн жактар, алардын профессионалдык денгээлин татаалдык даражасы боюнча бааласа, эч кандай жакшылыкка алып келбейт, анткени, адис болбосо, кызматтардын татаалдыгынан, сапатын түшүнүп билүү оорго туруп калат. Мисалы, орукчан адам, ага жасалган операциянын квалификациясы жөнүндө айта албайт. Финансылык отчеттуулуктарды колдонуучу жак, бул финансылык отчеттуулуктун аудити жакшы жүргүзүлгөндүгүнө баа бере албайт. Көпчүлүк ушундай жактардын, жогорудагыдай учурга баа берүүгө убактысы да жана жеткиликтүү даярдыгы да жок. Жогорку сапаттагы профессионалдык кызматтарды көрсөтүүгө коомчулуктун ишеними, бул кесиптин рамкасында профессионалдык ишмердүүлүктүн жана жүрүм турумдарынын жогорку стандарттары аткарылып баштаганда, пайда болот.

Аудиторлордун жүрүм турумдарын оңдоо максатында жана аудитордук кызматтарды жогорку профессионалдык денгээлде алууга, аларга таасир берүүчү бир нече ыкмалар бар. Мындай таасирлердин негиздүүлөрү төмөндө көрсөтүлгөн.

Аудитордук фирмалардын сотко тартылган шарттары, аудиторлордун жүрүм турумдарына жана ишмердүүлүгүнө маанилүү таасирин тийгизет. АICPA «Профессионалдык этиканын Кодекси» иштегендерине жараша ошондой эле таасирин тийгизет. Бул Кодекс присяжный бухгалтерлердин жүрүм турумдарынын стандарттарын камсыз кылуусу керек.

AICPA «Профессионалдык этиканын Кодексин» киргизүүдө, Марк Аврелийдин цитатасы берилген, ал боюнча, адис өзүн кандай көрсөтүш керек экендигин айткан. Цитатада айтылат: «Адам, өзүнүн буттарында, башка бирөөлөрдүн жардамысыз

бекем турушу керек» деп. «Профессионалдык этиканын Кодексин» окуп билүүдө, аудиторлорду туура иштетип жаткан коомчулук, аткарылып жаткан эрежелерден же башка таянычтардан көз каранды болбой, жыйынтыкта ар бир адис, профессионалдык жүрүм турумдардын стандарттары эмнени түшүндүрөөрүн өзү чечиши керек.

Кандай гана этиканын кодекси болбосун, жүрүм турумдардын идеалдуу формасын сүрөттөп берүүчү жалпы формулировкадан, о.э. жүрүм турумдун уруксаат берилбөөчү формалары көрсөтүлгөн конкреттүү эрежелерден турушу керек. Жалпы формулировкалардын артыкчылыгы туура ишмердүүлүккө өзгөчө көңүл буруусунда турат: алар профессионалдуулуктун жогорку деңгээлин талап кылышат. Башка жагынан, булардын кемчилиги, адамдарды идеалга туура келишине мажбурлоонун оорчулугу. Конкреттүү эрежелердин өтө кылдаттык менен түзүлгөндүгүнүн артыкчылыгы, алар адисти жок дегенде минималдык нормаларды жана профессионалдык ишмердүүлүктүн стандарттарын аткарганга жардам бергендиги. Ал эми алардын кемчиликтери, кээ бир адистер, бул эрежелерди минималдык стандарттар катары эмес максималдык кылып карап жаткандарында.

AICPA «Профессионалдык этиканын Кодекси» жана SEC камтылган көз карандылыкты талап кылуу, аудиторлордун ишмердүүлүктөрүнө чоң таасирин тийгизүүдө. AICPA «Профессионалдык этиканын Кодекси» - бул жүрүм турумдун идеалдуу формасынын жалпы формулировкасы менен конкреттүү эрежелерди бириктирүү аракети. Кодекс төрт бөлүктөн турат: концепциялардан, жүрүм турумдун эрежелеринен, түшүндүрүү жана этикалык нормалардан. Эрежелер алардын конкреттүүлүгүнүн деңгээлдеринин өсүү тартибинде келтирилген; концепциялар жүрүм турумдардын идеалдык стандарттарын сүрөттөйт, этикалык нормалар жогорку даражадагы конкреттүлүктү. Бул төрт бөлүм көргөзмө үчүн бириктирилген:

«Профессионалдык этиканын Кодекси» тцзщцщцлр

Концепциялар	Этикалык	жүрүм	турумдардын,
	туруктуу	эрежеден	мурда,
	философиялык	талкулоо	болуп
	эсептелген,	идеалдык	стандарттары.

Жүрүм	Этикалык	жүрүм	турумдардын
-------	----------	-------	-------------

тулумдардын эрежелери	минималдык стандарттары: конкреттүү эрежелер. Сөзсүз түдө болушу мүмкүн.
Түшүндүрмөлөр	АІСРА этика боюнча Комитетинин жүрүм тулумдарынын эрежелин түшүндүрүү. Сөзсүз түрдө аткаруу үчүн эмес, бирок практик-аудитор бул эрежелерден баш тарткандыгына түшүндүрмө бериши керек.
Этикалык нормалар	АІСРА га аудиторлордон жана кызыккан жактан келип түшкөн жүрүм тулумдун эрежелери жөнүндөгү суроолорго жоопторду жарыя кылуу. Сөзсүз түрдө аткаруу үчүн эмес, бирок практик-аудитор бул эрежелерден баш тарткандыгына түшүндүрмө бериши керек.

ПРОФЕССИОНАЛДЫК ЭТИКАНЫН КОНЦЕПЦИЯСЫ.

Кодекстин бул бөлүгү профессионалдык этиканын концепциясына арналган. Бул бөлүк присяжный бухгалтерге тиешелүү болгон кээ бир сапаттардын жалпы анализин камтышы керек. Бөлүк эки негизги бөлүмдөрдөн турат: беш этикалык принциптерден жана бул принциптердин анализдеринен. АІСРА формулировкалаган принциптердин арасынан башкы орунду көз карандысыз ээлейт, ал жерде профессионалдык компетенттүүлүк жөнүндө да о.э. клиент жана коллегалардын талаптарына жандуу таасир кылуу жөндөмү жана башка проблемалар жөнүндө айтылган.

ЭТИКАЛЫК ПРИНЦИПТЕР.

1. Көз карандысыз, чынчылдык жана объективдүүлүк.
Присяжный бухгалтер, өзүнүн профессионалдык ишмердүүлүгүндө чынчылдыкка жана объективдүүлүккө умтулуусу керек; клиенттерге кызмат көрсөтүп жатканда ал көз карандысыз болуусу керек.

2. Компетенттүүлүк жана жогорку техникалык деңгээл.
Присяжный бухгалтер, жогорку профессионалдык-этикалык стандарттарды сактап, ар дайым профессионалдык деңгээлин жана көрсөтүп жаткан кызматтардын сапаттарын жогорулатып турууга

умтулуусу керек.

3. Клиенттердин алдындагы милдеттеме. Присяжный бухгалтер, өзүнүн клиенттеринин алдында таза, ачык болуп жана аларга колдон келишинче жакшы кызмат көрсөтүүгө аракет кылуусу керек; ал клиенттердин кызыкчылыктарын, коомчулуктун алдындагы милдеттемеси катары профессионалдуу жана кылдат коргоосу зарыл.

4. Коллегаларынын алдындагы милдеттеме. Присяжный бухгалтер, өзүнүн кесибини өкүлдөрүнүн ортосундагы ак ниет өз ара мамилелерди сактап, шериштештикке шарттарды түзүп берүүсү керек.

5. Иш аракеттердин башка милдеттемелери. Присяжный бухгалтер, өзүнүн кесибинин престижин бардык жактан жогорулатып тургудай кылып жана кесиптин өкүлдөрүн коомдун кызыкчылыктарына кызмат кылуусуна үгүт коюп, ошого жараша өзүн алып жүрүүсү керек, о.э.

ЖЩРЦМ ТУРУМДУН ЭРЕЖЕЛЕРИ. Кодекстин бул бөлүгүнө, профессионалдык аудитордук ишмердүүлүк менен алек болгон, ар бир присяжный бухгалтер аткара турган, так формулировкаланган эрежелер киргизилген. (Присяжный бухгалтердин диплому бар, бирок аудитордун милдеттемелерин аткарбай турган жактар, өзүнчө талаптарды гана аткаруулары керек). Эрежелерди камтыган бөлүм кодексте жалгыз болгондуктан жана андагы талаптарды аткартууга күчтөөгө мүмкүн болгондуктан, профессионалдык этиканын принциптерине арналган бөлүмгө караганда, ал так формулировкаланган. Бул эрежелерди аудиторго күчтөп аткартууга мүмкүн болгондуктан, көпчүлүк адистер бул областа аларды «Профессионалдык этиканын Кодекси» деп аташат.

ЖЩРЦМ ТУРУМДАРДЫН ЭРЕЖЕЛЕРИНИН ТИШШИДЩРМцЛцРЦ. Жүрүм турумдардын эрежелеринин түшүндүрмөсүн жарыя кылууга талап, практика өтүп жаткан аудиторлордун алдында тигил же бул конкреттү эрежелерге тиешелүү болгон суроолор келип чыкканда пайда болот. АКСРА этика боюнча комитети ар бир түшүндүрмөнү, практика өтүп жаткан аудиторлордун ичинен түзүлгөн, комиссиянын

мүчөлөрүнүн консенсусунун негизинде даярдайт. Түшүндүрмөнүн формулировкасын жыйынтыктаганга чейин, аларды ушул областагы көрүнүктүү адистердин көпчүлүгүнө отзыв алуу үчүн жөнөтүшөт. Түшүндүрмөнү аткарууга кыйноонун кереги жок; бирок практика өтүп жаткан аудиторго дисциплинардык талкулоолорду аткарууда, бул түшүндүрмөсү жок, акталып чыгышына оор болуп калышы мүмкүн. Өтө маанилүү түшүндүрмөлөр, кодекстин ар бир бөлүмүндө, бөлүк катары анализделген.

ЭТИКАЛЫК НОРМАЛАР. Этикалык нормалар – бул этика боюнча аткаруучу комитеттин тигил же бул реалдуу конкреттүү шарттары боюнча түшүндүрүүлөрү. Көп сандаган этикалык нормалар кеңейтилген вариантта «Профессионалдык этиканын Кодексинде» жарыяланган.

Эрежелер, атайын, конкреттүү кызматтардын өзгөчө түрлөрүнө колдонулбайт. АИСПА мүчөлөрү, кызматкерлердин, партнерлордун жана акционерлердин эрежелерди аткарыштарына жооп беришет.

Эрежелерди бузууларды, АИСПА мүчөлөрүнүн атынан башка бирөөлөр өзгөчө иш аракеттерди алдын алып, алар АИСПА мүчөлөрүнүн эрежелерди бузуу катары каралса. АИСПА мүчөлөрүнүн, присяжный бухгалтерлердин профессионалдык милдеттемелерин аткарбаган учурда, аларга карата 102 (чынчылдык жана объективдүүлүк) гана эреже колдонулат, о.э. 502 эреже (дал келбеген ишмердүүлүк). Мисалы катары, кандайдыр бир коммерциялык корпорациянын контролеру болуп жүргөн, АИСПА дин бир өзгөчө мүчөсүн айтса болот.

Коомчулук, аудитордук жана бухгалтердик кызматтарды колдонуучу, аларга ишеним көрсөтүүчү жактар аудитор жана бухгалтердин кесибинин профессионалдык аткарылышына муктаж болуп турган учур.

Кыргыз Республикасынын бухгалтерлери жана аудиторлору, өзүнүн кесибинин өзгөчө өкүлдөрүнүн жүрүм турумдарына карабай коомчулуктун ишенишине кызыктар. Коомчулуктун ишеними, көрсөтүлүп жаткан кызматтардын сапатына артылат, качан гана, кесиптин рамкасында профессионалдык ишмердүүлүктүн жана профессионалдык жүрүм турумдун жогорку

стандарттары бар болгон кезде.

Кыргыз Республикасынын бухгалтерлери жана аудиторлору, жогорудагыны эске алуу менен, «Профессионалдык этиканын Кодексин» кабыл алып, анын принциптерин милдеттүү түрдө аткаруугу жана өзүнүн кесибине болгон коомдун ишенимин актаганга убада беришүүдө.

ПРОФЕССИОНАЛДЫК ЭТИКАНЫН КОДЕКСИН ИШКЕ КИРГИЗИШ.

Учурдагы Кодекстин негизги аткаруучусу – адам, ошондуктан, жүрүм турумдардын кандай гана эрежелери кабыл алынбасын, ар бир адам өзү чечиши керек, бул эрежелер эмнени болжолдоп жатканын жана этика кандай болушу керек экендигин.

Бул кодексте, «Бухгалтерлер жана аудиторлор Бирикмесинин» мүчөлөрү болуп, өздөрүнүн профессионалдык милдеттемелерин аткарууда, бухгалтер жана аудиторлор аткаруучу негизги эрежелер декларацияланган, бирок, алар бул эрежелердин минимумунан жогору турганга умтулуулары керек.

БАБ мүчөсү Кодекстин жоболорун өзү так аткаруусу зарыл, ж.о.э. аны, профессионалдык тапшырмаларды аткаруучу жардамчылары, стажерлор жана башка коллегалары аткаруусун камсыздоосу керек, ушул эле учурда БАБ мүчөсү, өзгөчө адамдардын жүрүм турумдары бул кесипке чиркөө түшүрбөсүнө көз салуусу керек.

Негизги принциптер (концепциялар).

БАБ ар бир мүчөсү аткаруучу жүрүм турумдардын сызыгы, төмөндөгү негизги этикалык принциптерде ишке ашырылган:

Көз карандысыз, чынчылдык жана объективдүүлүк.

БАБ мүчөсү өзүнүн профессионалдык милдеттемелерин таза аткарууга жана аны менен бирге коомдун ишенимин колдоого жана бекемдөөгө милдеттүү. БАБ нин мүчөсү, кесипке чиркөө түшүргөн, фактыларды буза турган жана өзүнүн милдеттемелерин аткарып жатып, башкаруучу кеңештерди жана салык салуу областында кызматтарды көрсөтүүдө өзүнүн оюн башка бирөөлөрдүн оюна баш ийдирүүчү туура эмес иштерди жасабаш керек.

БАБ нин мүчөсү адилеттүүлүктү кармап, объективдүүлүктү бузуу үчүн башкаларга таасирин тийгизбей, о.э. өзүнүн

милеттемелерин аткарууда кызыкчылыктардын конфликтинен алыс болуп, жумушту жүргүзүп жатканда клиенттен көз каранды болбоосу зарыл. Жумушту атайын иштелбеген көз караш менен аткаруу, текшерилип жаткан компанияда финансылык же жеке (үй бүлөөлүк) кызыкчылыктын жоктугун түшүндүрөт. БАБ нин мүчөсүнүн ой пикири эч качан клиент төлөп берүүчү гонорарга байланыштуу болбосу керек.

БАБ нин мүчөсү, ичинде төмөндөгүлөрдү камтыган, эч кандай отчет менен байланышы жок болуусу керек:

- калп жана туура эмес жоболорду камтыган;
- ишеништүү эмес жоболорду жана маалыматтарды камтыган, жалган деп эсептелбеген;
- көрсөтүлүүчү маалыматтарды каралап же өткөзүп жиберген;

Профессионалдык компетенттщщщк. БАБ нин мүчөсү милдеттүү:

- уполномоченный органдар аркылуу чыгарылган, бухгалтердик эсеп-кысап жана аудиттин техникалык жана жалпы кабыл алынган стандарттарын аткаруу;
- аудитор же анын фирмасы профессионалдык компетенттүүлүк менен гана аткара турган заказдарды алуу;
- ар дайым өзүнүн жогорку профессионалдык билиминин денгээлин колдоп туруу.

Конфиденциалдуулук. БАБ нин мүчөлөрү, текшерүү жүрүп жатканда алынган конфиденциалдык маалыматты ачыкка чыгарбашы керек, алар аны о.э. өз кызыкчылыктарында колдонууга жана башка бирөөгө ачып берүүгө укуктары жок.

Булярежелерденяцртщщщяльпягаштасаяболот:я

- соттун билдирүүсү боюнча маалыматты ачып көрсөтүү талабын;
- эгерде БАБ нин мүчөсү этика боюнча Комитетке өзүнүн актыгын далилдеп берүүсүн;
- БАБ нин мүчөсү – аудитор, конфиденциалдуулукту сактоо милдетинен бошотулат, эгерде техникалык стандарттардын талаптары (так эмес аудитордук корутунду берилсе) бузулган болсо.

- эгерде аудитордун ишмердүүлүгүн текшерүү башка аудитордук фирма жүргүзүп жатса.

Конфиденциалдуулуктун милдеттемеси, БАБ нин мүчөсү менен клиенттин же жумуш берген тараптын ортосундагы мамилелер токтогондон кийин деле улантыла берет. БАБ дин мүчөсү, анын көзөмөл астында иштеп жаткан персонал жана ал жардам жана кеңеш сурап кайрылган жактар, конфиденциалдуулук принциптерин аткарып жаткандарына ишениши керек.

Коллегалар алдындагы милдеттемелер.

Коомчулуктун ишеними жана сыйлоосу – бул БАБ дин бардык мүчөлөрүнүн биригиликтүү аракеттеринин жыйынтыгы. Профессионалдык биригүү, бардык мүчөлөрдүн репутациясынын жогорулашына жана жетиштүүлүгүнүн өсүшүнө жардам берет.

БАБ дин мүчөлөрү өздөрү, кесип боюнча коллегалар менен ак ниеттүү мамилелерди орнотууга жардам болгудай жүрүм турумда болуулары керек. Кесиптин башка мүчөлөрүнүн ар намысын булгап, оройлук мамиле жасап, ага карата туура эмес сөздөрдү айтуу колдонулбашы керек.

Аудитордук ишмердүүлүктүн келечектеги өнүгүүсү жана профессионалдык аудиторлорду тарбиялоо, этикалык нормаларды сактабай туруп аудитти жүргүзүү мүмкүн эмес. Андан дагы, муну, бул областагы адистердин билим алуу жана квалификациялоо процесстери менен бир тепкичке койсо болот. Ошондуктан цивилизацияланган жарандык коомдо, аудитордук компаниялар өздөрүн көрсөтө билүү үчүн, эл аралык практикада таанылган, этикалык нормаларды сакташы керек.

Батыш өлкөлөрү буга ондогон жылдар бою келишти, ал эми Кыргыз Республикасындагы тажрыйба, болгону 10 жылдан ашык убакытты түзөт, анкени менен, бул тармактын кийинки эл аралык денгээлде калыптанышын колдоо үчүн, аудитордун жумушунда этикалык нормаларды сөзсүз эске алуулары керек.

Профессионалдык жүрүм турумдардын этикалык нормаларын аткаруу, бул, жогорку сапат жана аудиторлордун профессионалдык жоопкерчиликти менен гарантияланып, коомчулуктун, аудитордук кесипти сыйлап жана ага ишеним артуу сөзсүз түрдөгү объективдүү колдоосу болот. Башка мамлекеттердин көп кылымдык тажрыйбалары көрсөтүп

тургандай, аудиттин тарыхый пайда болушу, аудитордук ишмердүүлүктүн башкы таанылышы, аудитордун маалыматтарды алып чыгуусунан жана жүрүм турумдар номаларынан көз каранды болот.

Демек, «Кодексти» кабыл алуу, аудитордук ишмердүүлүктүн өзүнүн өнүгүүсүндө алдыга кадам шилтегенине детерминант боло алат.

Келечекте биринчи орунга консалтингдик ишмердүүлүк коюлуш керек. Бул учурда аудит, консалтингдик фирмалардын функцияларын аткарып, өзүнүн клиенттерине, базар экономикасынын шарттарында, эл аралык стандарттарга туура келгидей кылып, бухгалтердик эсеп-кысапты уюштурууда консультациондук жардамдарды көрсөтө алат. Бул, бухгалтердик эсеп-кысапты туура жүргүзүүдөгү кийинки текшерүүлөргө болгон талапты чектеп, бухгалтердик санактар планынын бирдей талабын аткарууга, бул санактарда чарбалык операциялардын чагылдырылышынын бирдей подходу, баланстын жана финансылык ишмердүүлүктүн жыйынтыктары жөнүндөгү отчеттун бирдей формасына келүүгө мүмкүнчүлүк берет. Аудитор, келечекте, эсеп-кысап областында эң жогорку класстагы адис болсо, ошондой эле, аудитордук текшерүү областында да болуусу зарыл.

ПРАКТИКАЛЫК БцЛЦМ. НЕГИЗГИ КАРАЖАТТАРДЫН ЭСЕП-КЫСАПТАРЫНЫН АУДИТИ

Негизги каражаттардын эсеп – кысаптарынын аудитинин максаты – алардын класификациясы, реалдуу бааланышы, эсеп-кысапта жана отчеттуулукта так чагылдырылышы тууралуу ойду түзүү.

Негизги каражаттардын аудитинин маселелери:

- 1) Негизги каражаттардын курамын жана структурасын, аларды сактоо жана колдонуу шарттарын окуп билүү;
- 2) Ички көзөмөлдүн системасынын алгачкы баасын жана негизги каражаттардын бухгалтердик эсеп - кысабын тактоо;
- 3) Негизги каражаттардын кыймылы боюнча операциялардын эсеп-кысапта чагылдырылышынын жана оформлениесинин тууралыгын текшерүү;
- 4) Негизги каражаттардын инвентаризациясынын жылдык отчеттун түзүүнүн алдындагы сапатын баалоо.

Маалыматтардын агымдары: ишкананын эсеп саясаты, негизги каражаттар боюнча алгачкы документтер (негизги каражаттарды кабыл алуу – өткөрүп берүү актылары, негизги каражаттарды списание кылуу актылары, счет-фактуралар, накладнойлор, бухгалтердик, финансылык отчеттулуктун формалары (1 форма «Бухгалтердик баланс», 5 форма «Бухгалтердик баланска тиркеме», ж.б.).

Негизги каражаттардын аудитинин программасы №1 таблицада көрсөтүлгөн.

1. Таблица. Негизги каражаттардын аудитинин программасы.

Аудитордук процедуралардын ягизмеси	Маалыматтардын агымдары
1. Негизги каражаттардын бар болуусу жана сакталышы	Негизги каражаттардын инвентардык карточкалары
1.1. Негизги каражаттарды кабыл алуу боюнча түзүлүүчү комиссияны текшерүү	Буйруктар, распоряжениелер
1.2. Негизги каражаттарды сатып алуу боюнча келишимдердин түзүлүшүн текшерүү.	Келишимдер, макулдашуулар
1.3. Келишим баанын түзүлгөн протоколдорун текшерүү	Протоколдор, макулдашуулар, буйруктар
1.4. Негизги каражаттардын кабыл алуу – өткөрүп берүү актыларында алгачкы баасынын туура чагылдырылышын текшерүү.	Кабыл алуу-өткөрүп берүү актылары, инвентардык карталар, каттоо журналдары
1.5. Обьектилердин курулушу жана жабдылышы, реконструкция же бөлүгүн ликвидация кылгандан кийин алгачкы баасынын туура чагылдырылгандыгын текшерүү	Проектик-сметалык документация, буйруктар, инвентаризация актылары
Аудитордук процедуралардын ягизмеси	Маалыматтардын

	агымдары
1.6. Негизги каражаттардын бухгалтериядагы синтетикалык жана аналитикалык уюштурулушун жана негизги каражаттарды колдонуучу орундардагы материалдык – жооптуу жактар боюнча баалоо.	
1.7. Ишканадагы негизги каражаттардын ремонтторунун чыгымдарынын эсеп-кысабынын тартибин текшерүү жана баалоо.	Эсеп саясаты, буйруктар, сметалар, отчеттор
1.8. Негизги каражаттарды кайра бааланышынын жыйынтыктарын текшерүү.	Буйруктар, актылар, инвентаризацияондук документтер, алгачкы документтер, эсеп регистрлары
1.9. Негизги каражаттардын инвентаризациясынын акыркы жыйынтыктарын текшерүү.	Инвентаризациондук документтер, алгачкы документтер, эсеп регистрлери
1.10. Негизги каражаттардын картотекасын жүргүзүү тартиби жана ишкананын бухгалтериясындагы конкреттүү материалдык-жооптуу жактар боюнча инвентардык тизмеси менен таанышуу.	Картотека, инвентаризациондук документтер, буйруктар, материалдык жоопкерчилк боюнча келишимдер
1.11. Негизги каражаттардын бар болуусун отчеттулукта чагылдырылышын текшерүү.	Отчеттулук формалары
2. Негизгия каражаттардыня кыймылынын аудити.я	
2.1. Негизги каражаттардын келип түшүшүнүн тууралыгын текшерүү.	Буйруктар, кабыл алуу-өткөрүп берүү актылары, инвентардык карталар,

2.2. Учредительдер менен болгон эсептешүүлөрдүн жыйынтыгында негизги каражаттардын фактически чыгып кетишин текшерүү.	Протоколдор, буйруктар, бухгалтердик эсеп-кысаптын регистрлери, негизги каражаттарды кабыл алуу-өткөрүп берүү актылары
2.3. Негизги каражаттардын кыймылын отчеттулукта чагылдырылышын текшерүү.	Отчеттулук формалары
3. Амортизациянын туура эсептелишинин аудити	
3.1. Негизги каражаттар боюнча ай сайын эсептелүүчү амортизациянын тууралыгын текшерүү.	Справкалар, бухгалтердик эсеп-кысаптын регистрлери, баланс
3.2. Амортизациясы эсептелбөөчү кээ бир негизги каражаттардын объектилерин текшерүү.	Справкалар, бухгалтердик эсеп-кысаптын регистрлери, эсептөөлөр
3.3. Тездетилген амортизациясы эсептелегн негизги каражаттардын объектилерин текшерүү.	Эсептөөлөр, справкалар, бухгалтердик эсеп-кысаптын регистрлери
3.4. Уставдык капиталга салым катары кигизилген негизги каражаттарга эсептелген амортизациянын документтерин текшерүү.	Директорлор кеңешинин чечими, акционерлердин жылдык чогулушунун чечими
Аудитордук процедуралардын ижрасы	Маалыматтар агымдары
3.5. Негизги каражаттардын амортизациясынын эсептелишинин	Протоколдор, справкалар,

башталуучу жана аяктоочу мөөнөттөрүн текшерүү.	бухгалтердик эсеп-кысаптын регистрлери, баланс, актылар, эсептөөлөр
3.6. Негизги каражаттардын эсептелеген амортизациясынын отчеттулуктарда чагылдырылышын текшерүү.	Отчеттулуктун формалары

Маселе 1.

Ишкана станок сатып алып аны кириштеген. Келишим боюнча поставүике төлөнгөн сумма 30 000 сомду түзгөн, анын ичинде КНС 4576 сом болгон. Станокту, транспорттук уюм жеткирип берген кызматы 2400 сомго аткарылган, анын ичинде КНС суммасы 366 сомго барабар болгон. Ал эми жүктөө жана түшүрүүчү жумуштарды, станокту саткан тарап төлөп берген, ал кызмат акысы 1200 сом жана КНС 183 сомду түзгөн. Станокту сатып алган ишкананын бухгалтериясы төмөндөгүдөй бухгалтердик жазылыштарды түзүшкөн:

1) Д К -25 424 сом – поставүиктен келип түшкөн станоктун кириштелиши;

2) Д К -4576 сом – поставүиктин счет-фактурасында көрсөтүлүп, КНС эске алынган сумма;

3) Д К -2034 сом – ишкананын көрсөткөн ортомчулук кызматын эсеп-кысапта кабыл алуу жана поставүиктин санагын акцептовать этүү;

4) Д К -366 сом – поставүиктин счет – фактурасында көрсөтүлгөн КНС суммасы;

5) Д К -1017 сом – жүктөөчү-түшүрүүчү жумуштар боюнча кызматтардын кабыл алынышы жана поставүиктин санагынын акцептовать этилиши;

6) Д К -183 сом – поставүиктин счет-фактурасындагы көрсөтүлгөн КНС суммасы;

7) Д К -25 424 сом – колдонууга берилген негизги каражат;

Тапшырма:

Тартип бузуулардын мүнөзүн тактап, кайсы нормативдик актылар бузулгандыгын аныктагыла, бухгалтердик жазылыштарды оңдоп жазгыла, аудитордун отчетун жазылышын

формулировкакалап, ачып көрсөтүлгөн тартип бузуулардын олуттуулугун баалагыла.

цз алдынча аткарууга тапшырмалар:

Маселе 2.

Ишкана оборудование саткандыгы тууралу, аудитордук текшерүүдө белгилүү болду, андан түшкөн пайда 90 000 сомду түзгөн. Ишкананын негизги ишмердүүлүгүнүн түрү, болоттон конструкцияларды өндүрүү. Бул операция боюнча төмөндөгүдөй бухгалтердик жазуулар көрсөтүлгөн:

1) Д «Негизги каражаттын колдонуудан чыгаруу» К «Негизги каражаттар колдонууга берилген» - 40 000 сом – негизги каражаттар колдонуудан чыгарууда, объекттин алгачкы баасы списать этилген;

2) Д К «Негизги каражаттын колдонуудан чыгаруу» - 5000 сом - объект колдонуудан чыгарууда, амортизациянын жыйналышынын суммасы списать этилген;

3) Д К - 90 000 сом.- оборудованиени сатуудан кассага түшкөн пайда.

Тапшырма:

Бухгалтердик эсеп-кысаптын санактарында операциялардын туура чагылдырылгандыгы жөнүндөгү аудитордун ой пикирин түзгүлө.

Маселе 3.

Аудитор, ишкананын финансылык – чарбалык ишмердүүлүгүн текшерүүдө, башка бир ишканадан кайра кайтарылгыс мүлк алышканы такталган. Мүлктү берген тараптын маалыматы боюнча алгачкы басы - 80 000 сомго, ал эми эсептелген амортизациясынын суммасы – 30 000 сомго барабар болгон. Кириштелген датага карата мүлктүн баасы 100 000 сомду түзгөн. Бул операция боюнча төмөндөгүдөй бухгалтердик жазылыштар көрсөтүлгөн:

1) Д К - 50 000 сом.- негизги каражаттардын объектиси кириштелген;

2) Д «Негизги каражаттар эксплуатацияга берилген»

К -50 000 сом объект эксплуатацияга киргизилген

Тапшырма:

Тартип бузуулардын мүнөзүн аныктап, бухгалтердик

жазылыштарга оңдоолорду киргизгиле.

Маселе 4.

Ишкана, ар бири 24 000 сомдон 10 компьютер сатып алган, анын ичинде КНС – 3661 сомду түзгөн. Компьютерлер ошол эле айда ишке киргизилген. Бул компьютерлерди сатып алыш үчүн ишкана банктан жылдыгы 30% менен, эки айлык мөөнөткө, 200 000 сом алган. Бул операция боюнча төмөндөгүдөй бухгалтердик жазылыштар көрсөтүлгөн:

- 1) Д К -200 000 сом – кредиттик келишим боюнча алынган акча каражаттары эсеп санагына киргизилген;
- 2) Д К -203 390 сом – негизги каражаттардын объектилери кириштелген;
- 3) Д К -36 610 сом – негизги каражаттардын кириштелген объектилери боюнча КНС суммасы;
- 4) Д К -240 000 сом – поставүик төлөгөн счет;
- 5) Д К -10 000 сом – кредит боюнча эсептелген пайыздар;

Тапшырма:

Компьютерлерди кириштөөдөгү тартип бузууларды тактагыла, жоболору бузулган нормативдик документтерди көрсөткүлө, аудитордук отчетто жыйынтыгын формулировкакалы.

Негизги каражаттардын аудити боюнча текшерүү суроолору:

я

1. ~~я~~ Негизги каражаттардын аудитин жүргүзүүдө кайсы нормативдик документтер колдонулат?
2. Негизги каражаттардын туура бааланышы кандай текшерилет?
3. Негизги каражаттардын наличиясын жана сакталышын текшерүүдө кандай аудитордук процедуралар колдонулат?
4. Негизги каражаттардын аудитордук текшерүүсүндө кайсы документтер жана бухгалтердик эсеп-кысаптын санактары маалыматтардын агымдары болуп эсептелет?
5. Негизги каражаттардын амортизациясын эсептөөдө кандай аудитордук процедуралар колдонулат?
6. Негизги каражаттардын туура чыгышталгандыгын кантип текшерсе болот?
7. Негизги каражаттарды кайра кайталангыс түрдө өткөрүп

берүүдө, анын чыгышталгандыгын текшерүүдө кандай өзгөчөлүктөрү бар?

8. Негизги каражаттардын аудитинин объектилерин атагыла.

9. Негизги каражаттардын аудитордук текшерүүсүндөгү этаптарды атап чыккыла жана мүнөздөмө бергиле.

10. Негизги каражаттардын аудитордук текшерүүсүнүн жыйынтыгындагы мүмкүн болгон каталарды атагыла.

МАТЕРИАЛДЫК ЭМЕС АКТИВДЕРДИН ЭСЕП-КЫСАПТАРЫНЫН АУДИТИ

Материалдык эмес активдердин аудитинин максаты – ишканада материалдык эмес активдердин учурдагы текшерүүсүндө колдонулуп жаткан эсеп кысаптын ыкмасын, бардык маанилүү аспектилерде бухгалтердик отчеттулуктун тактыгы жөнүндөгү ойду формулировать этиш үчүн, нормативдик документтерге туура келишин бекитүү.

Материалдык эмес активдердин аудитинин маселелери:

1) Материалдык эмес активдерге активдерди кошуунун тууралыгын текшерүү;

2) Материалдык эмес активдерди алуунун, кириштөөнүн, чыгыштоосунун тууралыгын текшерүү;

3) Текшерилип жаткан мезгилдеги материалдык эмес активдердин синтетикалык жана аналитикалык эсебинин абалын баалоо;

4) Бухгалтердик эсеп-кысаптагы жана бухгалтердик отчеттулуктагы чарбалык операциялардын чагылдырылышынын толуктугун жана тууралыгын баалоо;

5) Материалдык эмес активдер боюнча амортизацияны эсептөөнү эсеп-кысапта туура чагылдырылышын тактоо;

6) Материалдык эмес активдердин инвентаризациясынын сапатын баалоо.

Маалыматтардын агымдары: ишкананын эсеп саясаты, материалдык эмес активдердин объектилерин сатып алуу-сатуу келишимдери, автордук келишимдер, материалдык эмес активдерди кабыл алуу-өткөрүп берүү актылары, материалдык эмес активдердин эсеп карталары, эсеп регистрлери, Башкы китеп, «Бухгалтердик баланс» форма №1, «Бухгалтердик баланска тиркеме» форма №5.

Материалдык эмес активдердин аудитинин программасы №2

таблицада көрсөтүлгөн.

2 Таблица.

Материалдык эмес активдердин аудитинин программасын

Аудитордук процедуралардын тизмеси	Маалыматтардын агымдары
1. Материалдык эмес активдердин областындагы эсеп саясатынын жоболорун аткарылышын текшерүү	Эсеп саясаты, фирманын ичиндеги жолдомолор
2. Синтетикалык жана аналитикалык эсеп-кысаптын регистрлериндеги отчеттук көрсөткүчтөрдүн тиешелүү көрсөткүчтөргө туура келишин текшерүү	Бухгалтердик баланс, бухгалтердик баланска Тиркеме, Башкы китеп
3. Материалдык эмес активдердин алгачкы баасын аныктоосунун тууралыгын текшерүү	Накладнойлор, счет-фактуралар
4. Материалдык эмес активдердин келип түшүү агымдарын текшерүү	Накладнойлор, счет-фактуралар
5. Алынган материалдык эмес активдердин оформлениесинин тууралыгын текшерүү	Материалдык эмес активдердин эсеп-кысабы боюнча карталары, накладнойлор
6. Материалдык эмес активдердин объектилерин алуудагы КНС суммасын болуп алуунун тууралыгын текшерүү	Төлөнүүчү документтер, счет-фактуралар
7. Материалдык эмес активдердин эсеби боюнча типовой формаларды колдонуунун тууралыгын текшерүү	Материалдык эмес активдердин эсеби боюнча карталар
8. Материалдык эмес активдердин амортизациясын эсептөөсүнүн тууралыгын текшерүү	Амортизациянын эсеби боюнча ведомосттор, материалдык эмес активдердин эсеби боюнча карталар
9. Бухгалтердик эсеп-кысаптын талабы боюнча амортизацияны эсептөөдө	Эсеп саясаты

колдонулган ыкмалардын туура келишин текшерүү	
10. Материалдык эмес активдердин чыгыштагышы боюнча операциялардын туура оформленине болушун текшерүү	Алгачкы документтер, эсеп регистрлери

Маселе 2

Ишкана программдык продукту кириштеп жана аны колдонууга укукун төлөгөн. Программдык продукт үчүн поставүике 2400 сом, анын ичинде КНС киргизилген. Бул программдык продукту колдонууга байланыштуу болгон кеңеш кызматтарынын чыгымдары үчүн, программдык камсыздоого өндүргөн фирмага 600 сом төлөнгөн, анын ичинде КНС киргизилген. Ишкананын эсеп-кысаптарында төмөндөгүдөй бухгалтердик жазылыштар аткарылган:

- 1) Д К - 2400 сом. – поставүикке төлөп берилген;
- 2) Д К - 2034 сом. - программдык продукт кириштелген;
- 3) Д К - 366 сом. - программдык продукту кириштөө боюнча КНС эске алынган;
- 4) Д К - 508 сом. - программдык продукту алуу менен байланыштуу болгон кызматтарды эсепке алуу;
- 5) Д К - 92 сом. - программдык продукту алуу менен байланыштуу болгон кызматтарда КНС эсепке алуу;
- 6) Д К - 2000 сом. - программдык продукт ишке киргизилген;

Тапшырма:

Тартип бузуулардын мүнөзүн тактагыла, кайсы нормативдик документ бузулгандыгын аныктагыла, оңдолгон бухгалтердик жазылыштарды түзгүлө, аудитордун отчетундагы жазылыштарды формулировкакагыла, табылган тартип бузуулардын маанисин баалагыла.

Маселе 3

Ишкана товардык белгини иштеп чыгат. Товардык белгини иштеп чыгуу боюнча рекламалык агентствонун кызматы 200 000 сом, анын ичинде КНС 30 508 сомду түзөт. Товардык белгини

катоодогу жыйыны 15 000 сомду түзгөн. Бул операция боюнча төмөндөгүдөй бухгалтердик жазылыштар аткарылган:

- 1) Д К - 200 000 сом. - ?
- 2) Д К - 169 492 сом. - ?
- 3) Д К - 30 508 сом. - ?
- 4) Д К - 15000 сом. - ?
- 5) Д К - 15 000 сом. - ?
- 6) Д К - 169 492 сом. - ?
- 7) Д К - 30 508 сом. - ?

Бул ситуацияны анализдөөдө аудитордун жыйынтыгы кандай болот?

Маселе 4.

Ишкана товардык белгини колдонууга укукту 200 000 сомго анын ичинде КНС- 3051 сом., 5 жылдык мөөнөткө сатып алат. Бул операция боюнча төмөндөгүдөй бухгалтердик жазылыштар аткарылган:

- 1) Д К - 23 051 сом. - ?
- 2) Д К - 23 051 сом. - ?

Бул ситуацияны анализдөөдө аудитордун жыйынтыгы кандай болот?

Маселе 5

Ишкана, юридикалык билими жок ишкерден программдык продуктка өзгөчө укук сатып алган, бул продукт эсеп-кысапта материалдык эмес актив катары чагылдырылган. Натариуска келишимдин оформлениеси үчүн 1000 сом накталай төлөнгөн. Ишкер менен эсептешүү ишкананын эсеп санагынан 500 000 сом акча которуу аркылуу жүргүзүлдү. Бул операция үчүн банкка 1500 сом төлөнгөн. Ишкананын бухгалтериясы төмөндөгүдөй жазылыштарды аткарган:

- 1) Д К - 500 000 сом. - ?
- 2) Д К - 500 000 сом. - ?
- 3) Д К - 1000 сом. - ?
- 4) Д К - 1500 сом. - ?

Бул ситуацияны анализдөөдө аудитордун жыйынтыгы кандай болот?

Материалдык эмес активдин аудития боюнча текшерүү суроолорү

1. Материалдык эмес активдердин аудитинде кайсы нормативдик документтер колдонулат?
2. Материалдык эмес активдердин бааланышынын тууралыгы кантип текшерилет?
3. Материалдык эмес активдердин реалдуулугун текшерүүдө кайсы аудитордук процедуралар колдонулат?
4. Материалдык эмес активдердин амортизациясын эсептөөсүнүн тууралыгын текшерүүдө кайсы аудитордук процедураларды аткаруу зарыл?
5. Материалдык эмес активдердин келип түшүшүнүн документалдык оформлениесинин жана эсебинин тууралыгы кантип текшерилет?
6. Материалдык эмес активдердин чыгышталышынын эсебинин тууралыгы кантип текшерилет?
7. Материалдык эмес активдердин аудитинин объектилерин атагыла?
8. Материалдык эмес активдер менен болгон операцияларды текшерүүдөгү маалыматтардын агымдарын классификациялагыла.
9. Материалдык эмес активдердин аудитордук текшерүүсүнүн этаптарына мүнөздөмө берип аларды атагыла.
10. Материалдык эмес активдердин аудитордук текшерүүсүнүн жыйынтыгында мүмкүн болгон каталарды атагыла.

КАССАЛЫК ОПЕРАЦИЯЛАРДЫН ЭСЕП - КЫСАБЫНЫН АУДИТИ

Кассалык операциялардын аудитинин максаты – текшерүү мезгилинде учурдагы нормативдик документтерге туура келүүчү, бардык негиздүү аспектилерде бухгалтердик отчеттулуктун тактыгы жөнүндөгү ойду түзүш үчүн накталай акча каражаттарынын кыймылы боюнча операциялардын эсеп-кысаптарынын ыкмаларын колдонууну уюштуруу.

Кассалык операциялардын аудитинин маселелери:

- 1) Акча каражаттарынын кирешеси жана чыгашасы, кассалык китепти жүргүзүү, кассалык операциялардын эсеп-кысабы боюнча документалдык оформлениелеринин тартибин окуп билүү;
- 2) Кассалык тартипти сактоосун текшерүү (кассадагы накталай акчанын өз учурунда толук кириштелиши жана лимиттен ашык калдыгын банкка кайтаруу, юридикалык жактар менен болгон эсептешүүдө, максаттуу колдонууга берилген подотчеттук

сумманын кассада берилишин же кайра кайтарылып алынышында, банктан чек боюнча алынган акчанын жана көзөмөл-кассалык машинаны колдонууда тартипти сактоо);

3) Кассадагы накталай акчаны жана башка акча документтерин сактоонун шарттары менен таанышуу;

Маалыматтардын агымдары: кассалык китеп, кассирдин акча каражаттарын кабыл алып жана бергендиги тууралуу эсеп-кысап китеби, киреше жана чыгаша кассалык документтердин каттоосун жүргүзүүчү журнал, алгачкы документтер тиркелген кассирдин отчеттору, расчеттук – төлөмдүк ведомосттор, төлөмдүк ведомосттору, квитанциялар, накталай акча каражаттарынын инвентаризациясынын актылары, баалуу кагаздардын инвентаризациондук описи жана бланктардын талаптуу отчеттуулугу, кассир-операционисттин китеби, эсеп регистрлери, Башкы китеп, эсеп саясаты, бухгалтердик финансылык отчеттуулуктун формасы (форма 1 «Бухгалтердик баланс», форма 4 «Акча каражаттарынын кыймылы жөнүндөгү отчет»).

3 Таблица.

Кассалык операциялардын эсеп-кысабынын аудитиния программасы

Аудитордук процедуралардын тизмеси	Маалыматтардын агымдары
1. Бухгалтердик отчеттуулуктун көрсөткүчтөрүнүн жана бухгалтердик эсеп-кысаптын регистрлеринин окшоштугун текшерүү	Бухгалтердик баланс, акча каражаттарынын кыймылы жөнүндөгү отчет, Башкы китеп, журналдар-ордерлер, ведомосттор
2. Алгачкы эсеп документациялардын оформленишин текшерүү.	Киреше жана чыгаша кассалык ордерлери, кассалык китеп, киреше жана чыгаша кассалык ордерлерди каттоочу журнал
3. Банктан алынган накталай акчанын толук кириштелишин текшерүү	Банктын көчүрмөсү, чектин бөлүгү, киреше кассалык ордери, кассалык китеп
4. Түшкөн пайданы кириштөөнүн, колдонулбаган подотчеттук суммалардын кайтарылышынын,	Киреше кассалык ордери, накладнойлор, счет-фактуралар, келишимдер,

операциондук жана реализациядан тышкаркы кирешелердин тууралыгын текшерүү	актылар, авансалык отчеттор
5. Ишкананын кассадагы акча каражаттарынын калдыгынын өлчөмүн сактоону текшерүү	Накталай акча каражаттарынын калдыгынын лимитин орнотуу жөнүндөгү банктын маалыматы, кассалык китеп
6. Төлөм суммалары коюлган лимиттен жогору болгон, юридикалык жактар менен накталай акча каражаттарын эсептөө фактыларын алып чыгуу	Чыгаша кассалык ордерлери, кассалык китеп, накладнойлор
7. Накталай акчаны кассадан чыгымдоону текшерүү	Буйруктар, ишеним катары, чыгаша кассалык ордерлери, төлөмдүк ведомосттор
8. Көзөмөлдүк –кассалык техниканы колдонуунун тартибин сактоону текерүү	Кассир-операционисттин китеби, кассалык китеп
9. Кассаны жана анын жыйынтыгын эсеп-кысапта чагылдыруунун инвентаризациясы	Кассага инвентаризацияны жүргүзүү боюнча жетекчинин буйругу, инвентаризациянын актысы, кассалык китеп

Маселе 1.

Банктан кассага, чарбалык чыгымдарга 3000 сом суммасындагы акча каржаты алынган, аны ишканага материал сатып алыш үчүн жумушчуга под отчетко берилген. Жумушчу, 2500 сомго алган материалы боюнча, чыгымдалган сумманы аныктоочу документтери менен авансылык отчетту даярдаган. Ошол күнү эле, калган 500 сомду кайра кассага өткөргөн. Ишкананын бухгалтери, эсеп регистрлерин толтурууда төмөндөгүдөй жазылыштарды аткарган:

1) Д К 3000 сом. – банктан кассага чек боюнча алынган;

- 2) Д К - 2500 сом. - под отчет берилген;
 3) Д К - 2500 сом. - авансалык отчет көрсөтүлгөн;
 4) Д К - 2500 сом. – жумушчу аркылуу ишкананын кассасына кайтарылган колдонулбаган подотчеттук сумманын калдыгы.

Бул ситуацияны анализдөөдөгү аудитордун жыйынтыгы кандай?

Маселе 2.

ЖЧИ (ООО) «Айдин» ишканасынын кассасынан 28 октябрда Асанов Б.К., оргтехника сатып алыш үчүн 80 000 сом өлчөмүндөгү сумма под отчетко берилген, ал бухгалтерияга 75 000 сом суммасына авансылык отчет жана чыгашаны аныктоочу: ЖЧИ «Рембыттехника» тарабынан берилген, 75 000 сомго алынган оргтехникага, 28 октябрга киреше кассалык №65 ордери, накладной жана счет-фактураны даярдап өткөргөн. Ошондой эле калган колдонулбаган 5000 сом кайра ишкананын кассасына кириштелген.

Тапшырма:

Тартип бузуулардын мүнөзүн көрсөткүлө, кайсы нормативдик документтер бузулгандыгын аныктап, аудитордун отчетунда жазылышын формулировкакагыла, ишкананын жетекчилигине учурдагы кетирилген тартип бузуулар боюнча штраф санкцияларынын суммасын жеткиргиле.

Маселе 3.

Кассалык отчеттор жана аларга тиркелген документтерге ылайык, ишкана төмөндөгү поставүиктер менен бир пайдалуу келишимди накталай акча менен эсептешкен:

Таблица 4
Поставщиктердин язгизмесия

Датая	Поставщиктин ятыя	Сумма, сом.	Анын , ч, нде КНС
5.06	ЖАК "Олимп"	90 000	15 000
6.06	ЖЧИ "Прогресс"	45 000	7 500
7.06	ААК "Повет"	60 000	10 000
8.06	ЖЧИ "Стройсервис"	120 000	20 000

Тапшырма:

Поставүиктерден алынган бардык материалдар, толук бойдон

Кассалык операциялардын аудитинин жүрүшүндө төмөндөгүдөй фактылар келип чыккан:

1) Кассирдин толук материалдык жоопкерчилиги бар жөнүндөгү келишимдин жоктугу;

2) Кассирди алмаштыргандыгы тууралуу фактылар бар болуп жана инвентаризация жөнүндөгү актылардын жоктугу;

3) Кассалык китепте барактардын жоктугу;

4) Киреше жана чыгаша кассалык ордерлер туура эмес толтурулгандыгы.

Аудитордун отчетун түзгүлө.

Кассалык операциялардын аудития боюнча текшерүүсү суроолор:

1. Кассалык операциялардын аудитордук текшерүүсүндө кайсы нормативдик документтерди колдонуу керек?

2. Кассалык операциялардын тактыгын жана максаттуулугун текшерүүдө кандай аудитордук процедуралар колдонулат?

3. Кассалык операцияларды текшерүүдөгү маалыматтардын агымдарын атагыла.

4. Подотчеттогу накталай акчанын берилишин текшерүүдө кайсы процедураларды аткаруу керек?

5. Кассалык операциялардын оформлениесин текшерүүнүн мааниси эмнеде?

6. Кассалык китепти жүргүзүүнүн жана акчаны туура сактоонун көзөмөлү кандай аткарылат?

7. Кассалык операциялардын аудитинин объектилерин атагыла.

8. Кассалык операциялардын аудитордук текшерүүлөрүнүн этаптарын атап алрга мүнөздөмө бергиле.

9. Кассалык операциялардын аудитордук текшерүүсүнүн жыйынтыгында келип чыккан каталарды атагыла.

10. Келип чыккан каталардын негизинде, кассалык операциялардын аудити боюнча ситуациондук маселелерди түзгүлө.

МАТЕРИАЛДАРДЫН ЭСЕП-КЫСАБЫНЫН АУДИТИЯ

Материалдардын эсеп-кысабынын аудитинин аудитордук текшерүүсүнүн максаты, материалдардын накталай бар болуусун жана кыймылынын так маалыматтарын тактоо, материалдар боюнча операциялардын оформлениесин жана учурдагы нормативдик актыларга туура келишин белгилөө.

Материалдар аудитинин маселелери:

я

1) Материалдарды активдерге тийиштүү болушунун тууралыгын текшерүү;

2) Материалдарды сатып алуу, кириштөө, чыгыштоонун тууралыгын текшерүү;

3) Текшерүү мезгилиндеги, материалдардын синтетикалык жана аналитикалык эсебинин абалын баалоо;

4) Бухгалтердик эсеп-кысапта жана бухгалтердик отчеттуулукта чарбалык операциялардын толдук жана туура чагылыштарын баалоо;

5) Материалдардын инвентаризациясынын сапатын баалоо.

Маалыматтардын агымдары: ишкананын эсеп саясаты, материалдарды сатып алуу –сатуу келишимдери, материалдарды кабыл алуу жөнүндөгү актылары, киреше ордерлери, материалдардын эсеп – кысап карталары, лимиттик-забордук карталар, материалдык баалуулуктарды кириштөө актылары, здания жана сооружеиелерди сатып алуу, бузу жана демонтаждоо, эсеп регистрлери, Башкы китеп, форма 1 «Бухгалтердик баланс».

4 Таблица.

Материалдардын эсеп-кысабынын аудитинин программасы

Аудитордук процедуралардын тизмеси	Маалыматтардын агымдары
1. Текшерүүнүн багыттары боюнча эсеп саясатынын жоболорун окуп билүү	Эсеп саясаты, фирманын ичиндеги жолдомолор
2. Матриалдардын ички көзөмөлүнүн системасынын бекемдигинин деңгээлин баалоо.	-
3. Материалдардын келип түшүшүндөгү фактически баасынын аныкталышынын тууралыгын текшерүү	Накладнойлор, счет-фактуралар, киреше ордери, материалдарды кабыл алуу жөнүндөгү актылар
4. Фактураланбаган поставкаларды текшерүү	Материалдарды кабыл алуу жөнүндөгү актылар,

	накладнойлор
5. Материалдардын чыгыштагышынын бааланышынын тууралыгын текшерүү	Накладнойлор, лимиттик-забордук карталар, талаптар - накладнойлор
6. Материалдардын абалын жана синтетикалык жана аналитикалык эсеп-кыбанынын уюшулушун текшерүү	Материалдар боюнча эсеп регистрлери
7. Материалдардын бар болуусунун жана сакталышынын көзөмөлүн текшерүү	Жүгүртүүчү ведомосттор, склад эсеп-кысаптарынын карталары
8. Материалдарды чыгыштоодо баасындагы өзгөрүүлөрдүн себептерин текшерүү	Актылар жана материалдарды чыгыштоодогу документтер, баасындагы айырманын эсептери
9. Бухгалтердик отчеттулуктун көрсөткүчтөрүнүн жана эсеп регистрлеринин окшоштугун текшерүү	Баланс, №5 тиркеме, эсеп регистрлери
10. Материалдарды кайра баалоонун жыйынтыктарын текшерүү	Материалдардын эсеп-кысабы боюнча регистрлер, баланс
11. Материалдардын инвентаризациясынын толуктугун жана сапатын текшерүү	Инвентаризация жүргүзүү жөнүндөгү буйрук, эсеп саясаты жөнүндөгү буйрук, инвентаризациондук опись
12. Уурдоо, жоготуу, жетишпегендик, чыгыштоонун себептерин текшерүү	Уурдоонун, жоготуунун, жетишпегендиктин, чыгыштоонун актылары, салыштыруу

Маселе 1.

«Мүлктүн жана финансылык милдеттемелердин инвентаризациясы боюнча ыкмалардын көрсөтмөлөрүнүн» талабы менен, төмөндөгүлөрдүн тууралыгын текшергиле:

1) Складдагы материалдардын инвентаризациясынын жыйынтыгын аныктагыла;

2) Бухгалтердик жазылыштарын;

3) КНС суммасынын эсептелишин;

Инвентаризациянын маалыматтары 5 таблицада берилген

Таблица 5. Инвентаризациянын жыйынтыктары

цяя	Материал.я аталышыя	цлцця бирд.я	Эсеп.я баасыя	Фактическия баряболуусуя		Эсепя маалыматыя боюнчая	
				Саныя	Суммая	Саныя	Суммая
1я	Спирт технический	кг	40	60	2400	120	4800
2я	Белила цинковые	кг	42	164	6888	180	7560
3я	Олифа	кг	24,5	260	6370	220	5390
4я	Провод сечением 2 мм	м	12	460	5520	540	6480
я				Саныя	С3ммая	Саныя	С3ммая
5я	Провод сечением 4 мм	м	14	780	10 920	680	9520
6я	Бумага упаковочная	кг	4,3	900	3870	900	3870
Бардыгыя				2624я	35 968	2640	37 620

Бир литр спирт 0,9 кг. болот. Инвентаризация жүргүзүлгөн күнү, жардамчы материалдар (спирт) боюнча транспорттук-даярдоочу чыгымдар 10% түзгөн. Сактоодогу азаюнун нормасы:

1) Жүгүртүүдөн (от оборота) техникалык спирт – 2%;

2) Жүгүртүүдөн белила – 0,05%;

3) Жүгүртүүдөн олифа – 0,1%.

Акыркы ивентаризациянын датасынан материалдарды берүү боюнча оборот төмөндөгүдөй болгон:

- 1) Спирт – 500 л.;
- 2) Белила – 120 кг;
- 3) Олифа – 80 кг.

Бир литр спиртин чекене баасы -100 сом.

Ишкананын бухгалтери төмөндөгүдөй жазылыштарды аткарган:

- 1) Д К - 5348 сом. – жүргүзүлгөн инвентаризациянын жыйынтыгы боюнча чыгышталган материалдар;
- 2) Д К - 1400 сом. – инвентаризациянын жыйынтыгы боюнча материалдардын ашыкчалары кириштелген.

Тапшырма:

Учурдагы ситуация боюнча аудитордун оюн формулировкакагыла. Тартип бузууларды алып чыгып алардын маанилүүлүгүн баалагыла.

Маселе 2.

Ишкананын эсеп саясатында материалдардын эсеп-кысабы 1610 жана 1620 санактарында каралган, 1600 санагында материалдар поставүиктин баасына барабар болгон, эсеп баалары боюнча эске алынган. Материалдарды өндүрүшкө чыгыштоо ФИФО ыкмасы менен аткарылат. Чарбалык операцияларды каттоо журналындагы санактар боюнча бухгалтердик жазылыштарды текшергиле. Текшерүүнүн жыйынтыктары боюнча аудитордун маалымат катына киргизүүгө аналитикалык справканы түзгүлө.

Таблица 6

Чарбалык операцияларды жаттоо журналы

№	Операциялардын мазмуну	Дебет	Кредит	Сумма
1	Складка 1 декабрда 100 банка сыр алынган ар бири 3 кг. поставүиктин счет-фактурасында, 1 банка 180 сомдон көрсөтүлгөн, анын ичине КНС 27 сом киргизилген.	15 19	60 60	15 300 2 700
2	Киреше ордеринин негизинде, краска складдын эсеп-кысабына киргизилген	10	15	15 300

3	Красканы счет – фактура боюнча жеткирген транспорт кызматына 600 сом төлөнзүп, анын ичине 92 сом КНС киргизилген	26 19	60 60	508 92
4	Красканы жеткиргенге эсеп санагынан төлөнгөн	60	51	600
5	Краска үчүн поставүикке эсеп санагынан төлөнгөн	60	51	18 000
6	«Биздин үй» ЖАК нан 12 декабрда 500 банка краска алынган. Счет-фактурада ар бири 3 кг., 180 сом, анын ичине 27 сом КНС киргизилген	15 19 10	60 60 15	76 271 13 729 76 271
7	Красканы сатып алуудагы ортомчунун кызматы счет-фактурада 1200 сомду түзгөн, анын ичинде КНС 183 сомго барабар болгон	15 19	60 60	1 017 183
8	«Биздин үй» ЖАК на , 26 декабрда краска үчүн төлөп берилген	60	51	90 000
9	КНС боюнча салык эсеби	68	19	16 704

Маселе 3.

Ишкана январда банктан материал сатып алыш үчүн 360 000 сом суммадагы, 24% жылдык пайызы менен, үч айлык мөөнөткө кредит алат. Материалдын поставүиктерине акчанын бир аз бөлүгү которулган. Материал 1 февральда алынган. Ишкана кредитти колдонгондугу үчүн январда 7200 сом, февральда 7200 сом жана марта 7200 сом пайыздары эсептелген. Бухгалтерияда төмөндөгүдөй жазылыштар аткарылган:

январда:

1) Д К - 360 000 сом. - ?

2) Д К - 360 000 сом. - ?

февральда:

3) Д К - 7200 сом. - ?

4) Д К - 300 000 сом. - ?

5) Д К - 300 000 сом. - ?

6) Д К - 60 000 сом. - ?

- 7) Д К - 7200 сом. - ?мартта:
 1) Д К - 7200 сом. - ?
 2) Д К - 381 600 сом. - ?

Тапшырма:

Бухгалтердик жазылыштардын тууралыгын текшергиле. Текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча аудитордун маалыматын даярдагыла.

Маселе 4.

Чекене түрүндө соода жүргүзгөн дүкөндөн ишкана, баланста турган жеңил автоунаасы үчүн тетиктерди сатып алган. Гараждын механигинин авансалык отчетунда, 5460 сомго сатып алынган тетиктердин кассалык чеги тиркелген. Бул авансылык отчеттун негизинде, бухгалтерияда төмөндөгүдөй жазылыштар аткарылган:

- 1) Д К - 4550 сом. - ?
 2) Д К - 910 сом. - ?
 3) Д К - 4550 сом. - ?
 4) Д К - 910 сом. - ?

Тапшырма:

Бухгалтердик жазылыштардын тууралыгын текшергиле. Тартип бузуулардын маанилүүлүгүн баалагыла.

Материалдардын аудития боюнча текшерүүчү журоолор:я

1. Материалдардын аудитордук текшерүүсүндө кайсы нормативдик документтерди колдонуу керек?
2. Материалдардын тактыгын жана максаттуулугун текшерүүдө кандай аудитордук процедуралар колдонулат?
3. Материалдарды текшерүүдөгү маалыматтардын агымдарын атагыла.
4. Материалдарды чыгышталышын текшерүүдө кайсы процедураларды аткаруу керек?
5. Материалдардын ишкананын ичиндеги кыймылынын оформлениесин текшерүүнүн мааниси эмнеде?
6. Материалдарды туура сактоонун көзөмөлү кандай аткарылат?
7. Материалдардын аудитинин объектилерин атагыла.
8. Материалдардын аудитордук текшерүүлөрүнүн этаптарын атап аларга мүнөздөмө бергиле.
9. Материалдык аудитордук текшерүүсүнүн жыйынтыгында келип чыккан каталарды атагыла.

10. Келип чыккан каталардын негизинде, материалдардын аудити боюнча ситуациялык маселелерди түзгүлө.

Колдонулган адабияттар:я

1. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзамдуулук чогулушу менен 2002 жылдын 28 июнунда кабыл алынган «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» Кыргыз Республикасынын мыйзамы.

2. «Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү» 1998 жылы 3 июнда кабыл алынган Кыргыз Республикасынын мыйзамы.

3. 1993 жылы 13 сентябрда, №47 п.3 Кыргыз Республикасында аудитордук ишмердүүлүк боюнча Совет жөнүндөгү Жобону бекитүү боюнча буйрук.

4. Кыргыз Республикасында аудитордук ишмердүүлүк боюнча Совет жөнүндөгү 1997 жылы 7 июлда №23, б.п кабыл алынган жобо.

5. Указ Президента Кыргызской Республики Об образовании Государственной комиссии по аудиторской деятельности при Правительстве Кыргызской Республики 14 января 1999 года УП № 5.

6. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө тийиштүү финансылык отчеттуулук жана аудиттин стандарттары боюнча 2001 жылдын 28 февралында №64, кабыл алынган Мамлекеттик комиссия жөнүндөгү Жобо.

7. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2003 жылы 22 апрелинде кабыл алган №235, «Кыргыз Республикасында аудиттин Эл аралык стандарттары» жөнүндөгү токтому.

8. Аренс Э. А., Лоббек Дж. К. Аудит. — М.: Финансы и статистика, 1995.

9. Андреев В. Д. Практический аудит / Справочное пособие. — М.: Экономика, 1994.

10. Аудит в России / Под ред. Ю. А. Данилевского. — М., 1994.

11. Биримкулова К.Д. к.э.н. Аудит: Проблемы и решения. Под редакцией к.э.н. Чаловой К.Ч. — Б.:Шам 1998. — 464с.

МАЗМУНУя

Аудит түшүнүгү, негизи жана максаттары.

3

Кыргыз Республикасында аудиттин орношу жана анын ишкер ишмердүүлүгү катары өнүгүү жолдору.	8
Кыргыз Республикасындагы аудиттин Мыйзамдуулук базасы.	1 5
Кыргыз Республикасындагы бухгалтерлер жана аудиторлордун профессионалдык уюмдары.	3 2
Кыргыз Республикасында аудитордук кызмат көрсөтүү базарындагы ситуациялардын анализи.	3
Кыргыз Республикасында аудиттин келечекте өнүгүүсү.	9
Профессионалдык этиканын Кодексин түзүүчүлөр.	5
ПРАКТИКАЛЫК БӨЛҮМ.	0
Колдонулган адабияттар	5 4
	6 0
	7 9

Омуркулова Ф.В., Колбаева М.М.

Кыргыз Республикасында аудиттин жалыптанышы жана анын өнүгүшү

я

Тех редактор: Жакыпова ЧхАх

Компьютерна верстка: Жумашева Ж.Ж.

**Отпечатано в полиграфическом комплексе
ИГУ им. К.Тыныстановы
Заказ 408 Тираж 25.
Тел.: (03922) 52696.**